

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

21. YÜZYIL BAŞI TOPLUMSAL
HAREKETLERİNİ TAHLİL EDEN
YAKLAŞIMLARIN KARŞILAŞTIRMALI
ANALİZİ

PELİN ARSLAN

2501160788

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ YUSUF DOĞAN ÇETİNKAYA

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : PELİN ARSLAN Numarası : 2501160788
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER (SİYASAL) Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜY. YUSUF DOĞAN ÇETİNKAYA
Tez Savunma Tarihi : 12.02.2019 Saati : 10:00
Tez Başlığı : " 21. YÜZYIL BAŞI TOPLUMSAL HAREKETLERİNİ TAHLİL EDEN YAKLAŞIMLARIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ÖMER TURAN		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜY. YUSUF DOĞAN ÇETİNKAYA		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜY. SİNAN YILDIRMAZ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ATEŞ USLU		
2- DR. ÖĞR. ÜY. EROL ÜLKER		

ÖZ

21. YÜZYIL BAŞI TOPLUMSAL HAREKETLERİNİ TAHLİL EDEN YAKLAŞIMLARIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

PELİN ARSLAN

Çalışmanın amacı 21. yüzyılın başında ortaya çıkan toplumsal hareketlerin, sosyal bilimciler tarafından nasıl incelendiğini karşılaştırmalı bir biçimde analiz etmektir. Bu doğrultuda ilk olarak neoliberal kapitalizmin yarattığı toplumsal dönüşümler irdelenmiştir. Teknolojik gelişmeler ve küreselleşme ile birlikte toplumsal hareketlerdeki değişimler kapitalizmin tarihselliği üzerinden açıklanmıştır. Ayrıca güncel toplumsal hareketler analizlerinde sıkça kullanılan sınıf kavramı prekarya ve orta sınıf üzerinden tartışılmıştır. Ardından, örgütlenme biçimlerinin ve taleplerin kendinden önceki dönemlerden kopuşu ifade ettiğini belirten yeni toplumsal hareketler kuramına yer verilmiştir. Daha sonrasında, 1980 sonrası toplumsal hareketlerin söylemleri ve taleplerini belirleyen popülizm kavramı irdelenecektir. Son olarak, demokrasinin sandıkla eşdeğer tutulduğu ve temsilin tekrar tartışılmaya başladığı vatandaşlık kavramına değinilecektir. Her bölümde ortaya çıkan toplumsal hareketler ana akım tartışmalar ve bunlara getirilen eleştiriler üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal Hareketler, Neoliberalizm, Küreselleşme, Sınıf, Prekarya, Orta Sınıf, Yeni Toplumsal Hareketler, Popülizm, Vatandaşlık

ABSTRACT

COMPARATIVE ANALYSIS OF APPROACHES RELATING THE 21TH CENTURY SOCIAL MOVEMENTS

PELİN ARSLAN

The aim of this study is to analyze the social movements that emerged at the outset of 21st century by social scientists in a comparative perspective. First of all, the social transformation tripped by neoliberal capitalism is examined. Technological developments and globalization are key words to understand the social movements within the context the historicity of capitalism. In addition, the concept of class, which is frequently used in current social movements analysis, is discussed through the precariousness and middle class. Moreover, the new social movements theory, which states that the forms of organization and the demands symbolizes a break from the insurrections of previous periods, are included. Then, the concept of populism which determines the discourses and demands of social movements after 1980 is taken into consideration. Finally, the concept of citizenship, in which democracy is considered to be an equivalent to the ballot and representation is discussed. In each section social movements are analyzed within the context of mainstream debates and critiques.

Keywords: The Social Movements, Neoliberalism, Globalization, Class, The Precariat, Middle Class, New Social Movements, Populism, Citizenship

ÖNSÖZ

Toplumsal değişimler ve siyaset arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlandığı günümüzde, toplumsal hareketlerin canlılığını ve dinamizmini koruyan yapısı bu tezin ortaya çıkmasında sahip olduğum ilginin ve heyecanın temelini oluşturdu.

Bu tezi hazırlamamda bana yardımcı olan ve desteklerini her zaman hissettiğim güzel insanlara bu sayfayı ayırarak teşekkür etmeyi borç bilirim.

Kilometrelerce ötede olmama rağmen sunduğu ufuk açıcı kaynaklarla, bitmeyen ilgisiyle bu işi hakkıyla başaracağıma inanıp moral desteğini her zaman hissettiren ve çalışmam boyunca bana ışık tutan saygıdeğer hocam Y. Doğan Çetinkaya'ya teşekkür ederim.

Destekleri ve sonsuz sevgileriyle her zaman yanımda olan canım aileme ne kadar minnet duyduğumu söylesem az kalacaktır. Onlar benim hayattaki en büyük şansım.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bu yolda beraber yürüdüğümüz Burak Atalay'a, yıllardır yanımda olan Damla Demirler'e ve fikirleriyle değerli katkılar sağlayan tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim. Çalışmalarımın yoğunluğunun ve uzak bir şehirde olmanın arkadaşlığımızdan hiçbir şey eksilmediği Ceren Aslan'a, bitmek bilmeyen mızızlanmalarımı dinlediği için her zaman minnettar olacağım. Büyük bir saygı ve dikkatle beni dinleyen, ilerleyemediğimi hissettiğimde benimle fikirlerini paylaşan ve keskin mizah anlayışıyla hayatımı renklendiren Hasan Aldıkaçdı'ya ayrıca teşekkür ederim.

Pelin Arslan, Bingöl.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE KÜRESELLEŞME

1.1.Kapitalizm ve Toplumsal Hareketler İlişkisi	8
1.2. Keynesçilik ve Refah Devleti.....	9
1.3.Neoliberalizme Geçiş	12
1.3.1. Neoliberal Dönemde Birey	18
1.4.Toplumsal Hareketler Açısından Küreselleşme.....	19
1.4.1. Küreselleşme Eleştirileri	22
1.4.1.1. 68 Hareketinin Mirası	22
1.4.1.2. Küreselleşme Karşıtı Hareketler	24
1.4.1.3. Müşterekler: Ortak Değerlerin Piyasalaşması.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKETLERDEKİ SINIFSAK ANALİZLER

2.1.Toplumsal Hareketlerin Belkemiği: Orta Sınıf.....	30
---	----

2.1.1. Orta Sınıf Kavramına Kısa Bir Bakış.....	30
2.1.2. Klasik Orta Sınıf Teorileri	31
2.1.3.Orta Sınıf Kavramına Çağdaş Yaklaşımlar.....	32
2.2.Yeni Orta Sınıfa Farklı Bakış Açıları.....	35
2.3.Tartışmalı Bir Sınıf: Prekarya	37
2.3.1.Prekaryanın Tanımı ve Kavrama Giriş	37
2.3.2.İşin ve İşçinin Dönüşmesi	38
2.3.3.Prekarya Bir Sınıf Mıdır?.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

3.1.Yeni Toplumsal Hareketler Kuramlarına Giriş.....	51
3.2.Sanayi Sonrası Toplum ve Kimlik Siyaseti	53
3.3.Castells'in Ağ Toplumu	56
3.4.Hardt ve Negri'nin "Çokluk"u	58
3.4.2.Çokluk ve Yeni Toplumsal Hareketler	58

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

POPÜLİZM

4.1.Popülizmin Etimolojisi	61
4.2.Popülizme Teorik Yaklaşımlar	62
4.3.Popülist Siyaset Yaklaşımı.....	64

BEŞİNCİ BÖLÜM

VATANDAŞLIK

5.1.Vatandaşlığın Tarihsel ve Kuramsal Kökeni	67
5.2.Demokrasi ve Vatandaşlık İlişkisi	68
5.3.Sandık Demokrasisi ve “%99’uz” Söylemi	71
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	80

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
a.e.	:	Aynı eser
a.g.e.	:	Adı geçen eser
Akt.	:	Aktaran
ATTAC	:	Finans İşlemlerini Yurttaşlara Yardım Edebilmek Amacıyla Vergilendirme Kuruluşu
Bkz.	:	Bakınız
Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyen
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
OECD	:	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
s.	:	Sayfa
yay. haz.	:	Yayına Hazırlayan
YTH	:	Yeni Toplumsal Hareketler
vb.	:	Ve benzeri
v.d.	:	Ve diğerleri

GİRİŞ

Haziran 2013'te önce Taksim Gezi Parkı'nda başlayarak Türkiye'nin dört bir yanına yayılan gösteriler ve direnişler bu tezin ilham kaynağını oluşturmaktadır. Kızılay meydanına çıkarken sokaklardaki uğultu, kalabalıkların üstündeki sis ve birbirini tanımayan onlarca insanın dayanışması tezin yazarı için bir anda siyasi tarih kitaplarında çoğu zaman birkaç cümleyle tartışılıp geçilen isyanların, devrimlerin, eylemlerin somutlaşmış halini sergilemişti. Tarihsel olgulardan herhangi birini anlatan paragraflar ya da fotoğraflardan bilinen şeylerin gerçekte nasıl olduğunu keşfetmek yazar için bu araştırmayı yapmakta adeta yakıt görevi gördü. Bu sebeple tarihsel olguların somutlaştığını, tezinin pratiğe dönüştüğünü görmek toplumsal hareketler çalışmakta yazara ışık tuttu.

21. yüzyıla girerken isyanlar, ayaklanmalar kısacası toplumsal hareketler sadece Türkiye'de değil, demokrasinin beşiği olarak görülen Batılı ülkelerden, literatürde yaygın bir kanı olarak durağanlık ve edilgenlik üzerinden karakterize edilen Ortadoğu'ya kadar dünyanın birçok yerinde kısa aralıklarla gözlemlenmiştir. Teknolojik gelişmelerle birlikte internet kullanımının ve kitle iletişim araçlarının daha önce görülmedik ölçüde çeşitlenmesi, medya aracılığıyla bunların sürekli gündemde olması dönemin ruhunu anlamak açısından önemlidir. Yaşadığımız dünyanın dönüşümü ve ortaya çıkan küresel sorunlar (ekolojik sürdürülebilirliğin tehlike altında olması, temel gıda maddelerinin fiyatlarındaki artış, işsizlik vb.) toplumun bilincini ve siyaseti doğrudan etkilemektedir.

Ekonominin toplumsal ve siyasal alanı etkileme yeteneği sosyal bilimciler tarafından yüzyıllardır tartışılmaktadır. Soğuk Savaş'ın bitmesi, iki kutuplu dünya düzeninin yerini küreselleşen piyasaların kontrolüne bırakması karşısında toplumların güncel sorunlara karşı konumlanmaması imkansızdır. Bu bakımdan toplumsal tarihin ve kapitalizm tarihindeki gelişmelerin dönemin direnişlerini anlamakta etkisi göz ardı edilmemelidir.

Sosyal bilimciler için yazmak ve tartışmak, direnişi sürdürmenin en önemli araçlarından biridir. Bu sebeple, tez boyunca toplumsal hareketleri inceleyen temel yaklaşımlar sınıflandırılarak kapitalizmin süreklilikleri ve kopuşları ortaya

koyulmaya çalışılacaktır. Süreklilikler tarihsellikten ileri gelirken, kopuşlar ise kırılma noktalarını ifade eden farklı kavramlar üzerinden karşılaştırmanın temelini oluşturmaktadır.

Kapitalizm 16. yüzyıldan itibaren tüm dünyayı dönüştürmeye başlamıştır. Kapitalizm tarihi boyunca ortaya çıkan krizler beraberinde toplumsal alanın, uyumsuzlukların ve çıkarların yeniden tanımlandığı dönemleri, süreklilikler ve kopuş dinamikleri içerecek şekilde beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan tezin yazarı toplumsal hareketler tarihini yazmayı amaçlamayıp, güncel toplumsal hareketlerin sosyal bilimciler tarafından nasıl ele alındığını göstermek istemektedir. Bu sebeple, tezin konusu 21. yüzyıla girerken yaşanan toplumsal hareketlerin sosyal bilimciler tarafından hangi kavramsal tartışmalar ve ana kriterler üzerinden açıklandığını karşılaştırarak analiz etmektir.

Tez boyunca irdelenen kapitalizmin toplumsal yaşamı doğrudan etkileme yeteneği, neoliberal ekonomi politikaları ve küreselleşme sonrası postmodern toplum kavramsallaştırması David Harvey (1935), Jean Boudrillard (1929-2007), Zygmunt Bauman (1925-2017) ve Alain Touraine (1925) gibi düşünürlerin görüşleri temelinde ele alınacaktır. Bunun sebebi araştırmanın dünya siyasetine damgasını vuran güncel toplumsal hareketler hakkında farklı teorik yaklaşımları sunabilmeyi amaçlamasıdır. Tez boyunca ilgili anahtar kavramlara ait birincil kaynaklar kullanılacaktır. Genellikle yüksek lisans ve doktora tezleri ile birlikte konferans tebliğlerine dayanan eserler ikincil kaynaklar olarak değerlendirilecek ve akademik değeri olan eserlerin seçilmesine özen gösterilecektir.

Toplumsal hareketlerin sosyolojik analizini yapabilmek için güncel hareketlerin liderleri haline gelmiş kişilerin yazıları ya da dayanışma gruplarının bildirilerinden ve manifestolarından yararlanılacaktır. Birincil kaynakların kullanımı açısından gelişmeleri gazete küpürlerinden ya da manşetlerden takip etmeye çalışmak, iktidarların manipülasyonuna kolayca fırsat verebildiği için özellikle eylemcilere ait yazılar kullanılmaya çalışılacaktır.

Toplumsal hareketlerin çatı bir kavram olarak birçok farklı söylem, eylem ya da katılımcıya sahip olabilmesi sebebiyle literatürünün genişliği tezin

sınırlandırılmasını elzem kılmaktadır. Bu sebeple tez boyunca incelenecek örnekler doğrudan sistemi değiştirmeyi ya da sisteme içkin sosyoekonomik özellikler dolayısıyla yüzyıllardır aşılamayan sorunları çözmeyi hedefleyen toplumsal hareketlerden seçilecektir. Bu bakımdan Arap Baharı süreci sonrasında iktidara gelen Müslüman Kardeşler hareketi, siyasal İslam ya da radikal İslam merkezli toplumsal hareketler analiz dışında bırakılmıştır. Ortaya çıkan tüm toplumsal hareketler siyasi bir programa sahiptir. Bu sebeple etnik milliyetçi, ayrılıkçı ya da bağımsızlık temelinde örgütlenen toplumsal hareketler de bu tezin dışında bırakılmıştır. Çünkü, belirtilen karakteristiklere sahip hareketler sisteme karşı özellikler barındırsa bile doğrudan sosyoekonomik sistemi dönüştürmeyi amaçlamamaktadırlar. Bu sebeple tez boyunca yapılacak güncel toplumsal hareketler tartışmaları doğrudan sistemi karşısına alan hareketlerle sınırlı tutulmuştur.

“Aydınlanma dönemi sonrasında kadınlar eşitsizliklere ve toplumsal rollerine karşı itirazlarda bulunmaya başlamışlardır.”¹ 19. yüzyıldan itibaren kadın hareketi cinsiyetçi sömürüye karşı temel bir mücadele alanı olmaya başlamış ve toplumsal hareketler analizlerinde büyük bir öneme sahip olmuştur. Tez boyunca örneklendirilecek 21. yüzyıl toplumsal hareketleri feminist hareketleri ve kadın hakları savunusunu kapsamaktadır. 1994’te direnişe başlayan Zapatistalar, daha sonrasında **Seattle Wall Street** Protestoları, Arap Baharı, **Occupy Wall Street**, Gezi Direnişi, **Los Indignados** ve devamında ortaya çıkan yerel direnişler kadın hareketinin kazanımlarından beslenmiş ve bu hareketlerle el ele yürümüştür. Ancak yukarıda örnek verilen toplumsal hareketlerin karakteristiğinin ve ana gündeminin feminizm olmaması sebebiyle tez kapsamında kadın hareketlerine ayrı başlık açılmayacaktır.

Tezin sınırlılıklarından birini popülizm ve vatandaşlık kavramlarının tarihsel kökenlerinin aktarıldığı kısımların darlığı oluşturmaktadır. Bunun sebebi, ilgili kavramlara ait siyaset bilimi külliyyatının genişliği, tarihsel kökenlerinin ise 1789 Fransız İhtilali ve hatta daha öncesine dayanıyor olmasıdır. Bu bakımdan güncel toplumsal hareketler analizi yapılmaya çalışılırken kullanılacak olan bu kavramlar

---

¹ Hale Kolay, “Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları”, **EMO Kadın Bülteni**, Sayı 3, Nisan 2015, s.5.

1980 sonrası özellikle neoliberal dönem ile birlikte aldıkları biçim üzerinden değerlendirilecektir.

Milenyuma girerken ortaya çıkan toplumsal hareketler **Wall Street** Protestoları'ndan başlayarak tüm dünyanın merakla takip ettiği ve hakkında konuştuğu konular haline gelmiştir. Toplumsal hareketlere dair ilk sistematik fikriyat ise kalabalıklar yaklaşımıdır.² Kalabalıklar ya da kitleler yaklaşımı, Gustave Le Bon'un (1841-1931) kitlelerin akıl ve muhakeme yeteneği açısından mantıklı ve rasyonel sebepler olmadan hareket edebildiğini ifade etmektedir.³ Yönetici elitlerin toplumsal hareketlere karşı genel söylemi günümüzde de kitlelerin galeyana gelerek, rasyonel sebepler olmaksızın hareket ettikleri şeklinde olmuştur. Bu sebeple ayaklanmaların yönetici elitler tarafından aşağılama yoluyla itibarsızlaştırmaya çalışıldığı, bu elitlerin kabul ettiği gibi basit ve pejoratif bir ifadeyle "arızalı" grupların sıradan protestoları olmayıp, dönemin sosyoekonomik ve siyasal sorunlarına kendiliğinden bir tepki olduğu yapılan incelemelerin merkezine oturtulmuştur.

Üretici sınıfların uzun savaşlar sonucu elde ettiği hakların ellerinden alınması, güvencesizleşmenin yayılması gibi etkenler sonucunda güncel toplumsal hareketlerin kapitalizmin yapısal koşullarından bağımsız anlaşılamayacağını ortaya koyan yaklaşımların güçlenmesine sebep olmuştur. Kapitalizmin neoliberal dönemi ve toplumsal hayattan siyasi hayata her alanı etkileyen küreselleşme kavramı eksenli tartışmalar toplumsal hareketlerin sınıfsal karakterlerinin altını çizmeye başlamıştır. Bu sebeple çalışmanın ilk bölümünü neoliberalizm ve küreselleşme üzerine tartışmalar oluşturacaktır. Gündelik hayatı dönüştüren neoliberalizm, tarihsel akış boyunca Keynesçi ekonomi ve refah devletini çözerek yerine piyasayı ve vahşi kapitalist ilkeleri koymuştur. İki kutuplu dünyanın sona ermesinin ardından piyasanın kısa bir süre içinde tüm dünyaya daha sonra da uzaya kadar genişlemesi 21. yüzyıl ayaklanmalarının çok çeşitli isimlerle anılmasına sebep olmuştur. Bu ayaklanmalar küreselleşme karşıtı hareketler, yerel sorunları küresel düzeyde dile

---

² Y. Doğan Çetinkaya, **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 28.

³ Gustav Le Bon, **Kitleler Psikolojisi**, Çev. Hasan İlhan, İstanbul, Alter Yayınları, 2000, s.29.

getiren hareketler ya da müşterekler siyaseti olarak sınıflandırılabilir. Bu direnişleri küreselleşme karşıtı hareketler olarak tartışanlar çoğunlukla 1980 sonrası kapitalizmin neoliberal ekonomi politikalarıyla revize edilmesi ile birlikte ortaya çıkan toplumsal hareketlerle, küreselleşmenin etkilerini bir arada incelemektedir. Küreselleşmenin dünyayı büyük bir köy haline getirdiği iddiasına karşı, eşitsizlikleri temelden güçlendirdiği ve bireyleri tüketerek var olan özneler haline getirdiği eleştirisi direnişlerin anti küreselleşmecî niteliğinin temelini oluşturmaktadır. Diğer taraftan toplumun ortak yararına ait olan öğelerin yani müştereklerin sermayeleştirme ile karşı karşıya kalması öncelikle yerel bağlamda direniş yapılarının kurulmasını sağlamıştır. Müşterekler, sadece maddî öğeler üzerinden tartışılmayacak kadar geniş ve toplumsal olanı belirleme gücü yüksek belirleyicilerden oluşmaktadır. İnsanlığın ortak mirası olarak kabul edilen doğanın piyasalaştırılmasının yanında ortak tarihsel geçmiş ve kültürel değerler de metalaşma sürecinden etkilenmektedir.

Tezin ikinci bölümünde kapitalizmin sosyokültürel alanı dönüştürme gücü, giderek genişlediği ya da değiştiği iddia edilen orta sınıf ve konumu tartışmalı olan prekarya kavramları üzerinden analiz edilecektir. Direnişlerin yeni bir orta sınıf hareketi olduğu varsayımı tez boyunca klasik sınıf kuramları olan Marksist ve Weberci yaklaşımlar üzerinden karşılaştırılacaktır. Daha sonra ise orta sınıfların genişlediği ve yeni bir orta sınıf tipinin ortaya çıktığı iddiaları tartışılacaktır.

Yeni bir alt sınıfın doğduğu tartışmasını içeren prekarya kavramı çalışmanın temel kavramlarından biridir. Prekarya kavramı neoliberal ekonomi politikalarının iş hayatını yeniden organize etmesi sonucu güvencesiz ve esnek çalışma koşullarıyla ortaya çıkan bir kavramdır. Üzerinde yapılan temel tartışma ise üretici sınıfları parçalayıp parçalamadığı konusundadır. Güvencesizlikten kasıt kişilerin gelecek kaygısı ve sürekli vazgeçilebilir olma riskiyle yüzleşmesini işaret etmektedir. Esneklik ise iş hayatı ve özel hayat ya da mesai saati ve boş zaman arasındaki ayrışmaların belirsizleştiğini, bireylerin çağrıldığı her an işe hazır olması gerektiğini ifade eden bir kavramdır. Güncel toplumsal hareketlerin katılımcılarının bu bakımdan proletaryadan ayrı ve prekarya adı verilen yeni bir sınıf oluşturduğu iddiası sınıf bilincine sahip olma ve bütünlük hareket edebilme yetenekleri üzerinden tartışmaya açılacaktır.

1990'lardan itibaren ortaya çıkan tüm toplumsal hareketler birçok siyaset bilimci tarafından farklılıklar ve kopuşlar üzerinden değerlendirilerek bunların “yeniliği” tartışılmıştır. Ancak neoliberal kapitalist sistemin tüm dünyada yıkıcı etkilerinin görülmeye başlaması sonrası toplumsal hareketler literatüründe Yeni Toplumsal Hareketler (YTH) kuramı başvuru alan temel kavram setlerinden biri haline gelmiştir. Bu bakımdan Alain Touraine'in öncülük ettiği YTH kuramcıları, toplumsal hareketlerin 68 Kuşağı'nın direniş biçimlerinden ve işçi sınıfı hareketlerinden beslenen özelliklerinin olmasının yanında katılımcıların çeşitliliği, itirazların farklılığı ve isyan etme tekniklerinin değişmesinin 1980 sonrası toplumsal hareketlerin kapitalizm tarihinde bir kopuşu işaret ettiğini belirtmektedir. Tezin üçüncü bölümünde kopuş parametrelerinden hareketle sanayi sonrası toplum, ağ toplumu ve çokluk kavramları üzerinden YTH kuramcılarının analizlerine yer verilecektir.

Sanayi sonrası toplum yaklaşımı, üretim biçimlerinin teknolojik gelişmelerden doğrudan etkilenmesi ve yeni sektörlerin oluşması sonucu toplumun yepyeni özelliklere sahip yeni bir yapı haline geldiğini savunmaktadır. Küreselleşme ve enformasyon çağına girişle birlikte modern bireyin, kendini sermayeleştiren postmodern bireye evrilmesi sonucu toplumun sonunun geldiğine dair yaklaşımlar tartışılmaya başlamıştır. Ağ toplumu kavramı Manuel Castells (1942) tarafından oluşturulan bir kavramdır. Ağ toplumu yaklaşımı içinde yaşadığımız yeni dönemde internetin ağlar kurarak yayılmasına benzer bir şekilde toplumsal hareketlerin ağlar üzerinden örgütlendiğini savunmaktadır. Daha sonra, siyaset bilimci Michael Hardt (1960) ve Antonio Negri'nin (1933) analizlerinde kullandığı “çokluk” kavramı YTH tartışmalarına dahil edilmeye çalışılacaktır. Bunun sebebi dünya siyasetinin, egemenlik biçimlerinin ve yeni tahakküm etme yöntemlerinin Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası kendini güçlü bir şekilde hissettirmesinin ABD'nin dünyanın polisi haline gelmesinden başlayarak toplumsal hayata sirayet etmesidir. Küreselleşme sonrası sermayenin sınır aşan gücü ile zenginliğin çok küçük bir grup etrafında toplanması ve dünyanın bir imparatorluk haline gelmesi sonucu toplumsal yapıların da kaçınılmaz olarak dönüşmesi çokluk tartışmalarının merkezini oluşturacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ele alınan popülizm kavramı, günümüzde güncel siyaset bilimi tartışmalarında sıkça atıf yapılan anahtar bir kavram haline gelmiştir. Ancak popülizmin tanımı hala tartışmalıdır. Popülizm bir siyasal mantık ya da iletişim yöntemi olarak kurgulanmaktadır. Burada kastedilen iletişim, yönetici elit ve halk arasında gözlenmektedir. Popülizmin toplumsal hareketleri analiz etmek amacıyla bu tez kapsamında anahtar bir kavram olarak kullanılması güncel toplumsal hareketlerin söylem ya da eylem pratiklerinde ortaklaşan ideolojik tabanı ikincilleşen popüler söylemlerin tüm dünyada yaygınlaşmasıdır. Ayrıca dünyada yeni sağ ve yeni muhafazakar partilerin popülist araçlara sıkça başvurarak iktidara gelmesi ile temsiliyet krizi ve kamusal alanın yeniden tanımlanması tartışmaları güncel toplumsal hareketleri irdelemek açısından önemlidir.

Tezin son bölümünde ise vatandaşlık kavramı ve bu kavramın 21. yüzyılda ifade etmeye başladığı anlam tartışmaya dahil edilecektir. Vatandaşlık, hukuki bir statüyü ifade ediyor gibi görünse de, demokrasi ile ilgili açmazların temelinde yatan anahtar bir siyasi kavramdır. Yeni yüzyıla girerken siyasi temsil alanlarının giderek daraltılması ve vatandaşlık bağının iktidar ile kurulan ilişkiyle orantılı olarak belirlenmesi neoliberal demokrasinin ve popülist siyasetin krizlerinden birini ifade etmektedir. Demokrasinin giderek sandıkla eş anlamlı hale gelmesi, sandıktan çıkan sonucun toplumsal uzlaşısı ile paralel gitmediği durumlarda toplumsal alanda krizlere sebep olmaktadır. Dolayısıyla güncel toplumsal hareketler tartışmalarının belirleyicisi olan ve neoliberal sosyoekonomik dönüşümlerden doğrudan etkilenen vatandaşlık kavramı analiz birimi olarak kullanılacaktır.

Milenyumun hemen öncesinden günümüze kadar gelen süreçte karşımıza çıkan ve içinde yaşadığımız dünyayı belirleyen toplumsal hareketler sosyal bilimlerde çok farklı bağlamlar üzerinden tartışılmaktadır. Ancak bu çalışma kapsamında yapılmak istenen ana akım tartışmaların ortaya koyulmasını sağlamak ve bu yaklaşımların açıklayıcı kapasitelerinin birbirlerinden alınacak destek ile artırılabilceğini ortaya koymaktır. Dünyanın birçok yerinde hala etkileri görülmekte olan bu gelişmelerin, tarihsel süreç boyunca içinde bulunulan yapısal koşullarla ilişkisi neoliberal küreselleşme üzerinden okunarak, karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE KÜRESELLEŞME

1.1. Kapitalizm ve Toplumsal Hareketler İlişkisi

Milenyum sonrası dünya siyasetini belirleyen olaylardan biri kuşkusuz Tunus'ta ortaya çıkıp önce Ortadoğu coğrafyasına yayılan, daha sonra dünyanın birçok farklı noktasında izlenebilen ayaklanmalardır. Bu ayaklanmalar Tunus'tan Mısır'a, Yemen'e, Suriye'ye yayıldığında analizlerde Arap toplumlarının durağanlığına vurgu yapıldığı ve çeşitli istihbarat teşkilatlarının ayaklanmalarda rol oynadığı genel bir kanı halini almıştır. Çetinkaya'ya göre bunun sebebi, Ortadoğu toplumlarıyla ilgili analizlerde “itaatkarlığın ve tevekkülün kültürel bir haslet, zamandan ve mekandan bağımsız bir öz” olarak kabul edilmesidir.⁴ Ancak ayaklanmaların ve meydanları işgal eylemlerinin İspanya, Brezilya, Çin, ABD ve daha birçok yerde görülmesi ile bu çerçeveye büyük ölçüde sarsılmıştır.⁵ Adam Hanieh'e göre Batıyı özgün ve tekil olarak görmek Weberyen bir ideal tipleştirmedi ve Ortadoğu'daki despotik yönetimler bölgedeki kapitalizmin niteliğinden bağımsız düşünülemez.⁶

Toplumların pasif direniş yöntemleri ile aktif protesto biçimlerini kendiliğinden bir araya getirmesi özellikle Ortadoğu'da dış faktörlerin bir komplosu olduğu yaklaşımını güçlendirmiştir. Türkiye'de Gezi Parkı Olayları olarak tarihe kazınan protestoların, İngiltere ve ABD'de görülmesi, dış etkenlerin olumlu ya da olumsuz etkileri üzerine yapılan açıklamaları geriletirken; bunların içsel, yapısal faktörler sebebiyle ortaya çıkmış olabileceği tartışmaları hem akademik yazında hem de gündelik siyaset tartışmalarında baskın hale gelmiştir. Ortaya çıkan açıklamalar toplumsal hayatı belirleyen en önemli yapılardan biri olan ekonomik sistem ve siyasi temsilin aldığı yeni şekle odaklanmaya başlamıştır.

---

⁴ Y. Doğan Çetinkaya, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.8.

⁵ Erdem Demirtaş, **Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s. 19.

⁶ Görkem Akgöz ve Aylin Topal, “Adam Hanieh ile Orta Doğu Ayaklanmalarının Ekonomi Politikası Üzerine Söyleşi”, **Praksis**, Sayı 34, s.125-126.

Ekonomik adaletsizliklerin ayaklanmaların temeli olarak nitelendirilmesi kapitalizmin tarihsel gelişimini toplumsal hareketlerin analizlerinde temel araştırma birimi haline getirmiştir. Kapitalizm, ortaya çıktığı ilk andan itibaren, hâkim üretim biçimi haline geldiği her coğrafyada, kendine özgü dinamikler üzerinden gelişmiştir. Kapitalizmin yarattığı yapısal dönüşümler her bölgede kendi iç dinamikleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu sebeple belirli dönemlerde dünya siyasetini belirleyen toplumsal hareketler, temel itirazlar ortak olsa da, ortaya çıktıkları her yerde kendine özgü dinamiklerden beslenmiştir.

1.2. Keynesçilik ve Refah Devleti

Hiçbir toplumsal, siyasal ya da ekonomik olgu ayaklanmalar, isyanlar kısacası toplumsal hareketler gibi tarihsiz düşünülemez. Ani ve yıkıcı etkiler yaratan 1929 Buhranı, John Maynard Keynes'in (1883-1946) klasik iktisat teorisine getirdiği eleştiriler üzerinden geliştirdiği ekonomi politikaları ile aşılmış ve kapitalizmin sürekliliği sağlanmıştır. Bu tez çalışmasının kapsamı açısından üzerinde durulması gereken temel eleştiri, emeğin meta olarak piyasada işlem görmesinin önüne geçilmesidir. Bunu takiben ekonomiye tüketim merkezli bir yaklaşım üzerinden bakılarak işçiler aracılığıyla talep yaratılmasını sağlamaktır.

İki dünya savaşı arası dönemde uluslararası ticarete yaşanan güvensizlik ve artan işsizlik karşısında işçi örgütlenmeleri komünist partilerin güçlenmesini ve iktidar ortağı haline gelmesini sağlamıştır.

(...) komünistlerin, birbirini izleyen grevleri kışkırtmaları, bu arada buğday stoğunun azalmasıyla beliren açlık tehlikesi karşısında ekmeğin karneye bağlanması ve böylece komünistlerin daha da güç kazanabilecekleri bir ortamın doğması karşısında (...) hükümetler, komünistlerin hızını kesmeyi amaçlamıştır.⁷

Bolşevik Devrimi ve komünist partilerin yükselişe geçmesi ile birlikte toplumsal uzlaşının sağlanması için emeğin organize edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Aksi takdirde II. Dünya Savaşı boyunca emeğe olan baskıların artması,

---

⁷ Çağrı Erhan, “«Avrupa'nın İntiharı» ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 51, Sayı 1, 1996, s. 261.

örgütlenmelerin güç kullanılarak engellenmesi gibi siyasal gelişmeler toplumsal uzlaşının ortadan kalkmasına sebep olabilecek ve bu durum doğrudan kapitalizmin sürekliliğini tehlikeye atacaktı.

Dünyanın bu denli hızlı dönüşmesi ve II. Dünya Savaşının sonucunun belli olmasıyla birlikte yeni düzenin temel ilkelerini belirlemeyi zorunlu kılmıştır. Keynesçi ekonomi politikalarının bu tehlikeye karşı sunduğu reçete sendikal örgütlenmelere tanınan görece serbestlik ve emeğin tüketen özneler haline getirilmesi olmuştur. Hedeflenen esas nokta emeğin tüketebilen bir aktör haline gelmesidir. Diğer taraftan devletin paternalist özelliklerle temel hizmetlerin sağlanması noktasında aktif bir rol üstlenmesi işçilerin rasyonel seçimler aracılığıyla piyasada tüketim yapan bireyler haline gelmesini adım adım kolaylaştırmıştır.

Keynesçilik aracılığıyla gündelik hayat yeniden organize edilmiş, toplumun ekonomik ve sosyal hayatı yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu düzenlemeler sonucunda işçi sınıfı da piyasada alım satım yapabilen özneler haline gelerek nüfuzunu artırmıştır.

1970'ler boyunca siyasi alandaki gücünü ve etkisini artıran işçi sendikaları, yükselen ücretler, uzun süren grevler ve kamu harcamalarının artması sebebiyle ekonomik büyümenin dünya çapında yavaşlaması, Keynesçiliğin getirdiği ekonomik kalkınmanın yavaşlaması onun yerine neoliberalizmin geçmesine sebep olmuştur.

Emeğin talebinin artırılmasının önünde herhangi bir yasal engel olmamasına rağmen, ekonomik düzey yıllardır işçilerin temel tüketim malzemeleri dışında tüketimden soyutlanmasına sebep olmuştur. Ancak, Keynesçi ekonomi politikalarında düzenleyici özelliği olan devlet, fiyat kontrol mekanizmaları ile eğitimin, sağlığın ya da barınma hizmetlerinin topluma kolayca ulaşabilmesini sağlamıştır. Tarihsel olarak Keynesçi ekonomi politikalarının ve devlet müdahalesi anlayışının bu denli yerleşmesi toplumsal uzlaşma açısından önemlidir. Bir toplumsal hareketin ortaya çıkabilmesi için temel koşullardan biri bahsedilen toplumsal uzlaşının kurulması ya da bazı durumlarda da bozulmasıdır.

Keynesçi ekonomi politikalarının temelinde bulunduğu refah devleti, işçilerin haklarının, çalışma koşullarının ve ücretlerinin belirli standartlara uygunluğun

garantörü olmuştur. Bu sayede II. Dünya Savaşı dönemi sonrası güçlenen sendikalar ile emeğin devrimci gücü, yerini sisteme olan rızası güçlenmiş bir sınıfa bırakmıştır. Bu bakımdan refah devleti ve Keynesçi ekonomi politikalar birbirinden ayrı düşünülemez. 1929 Ekonomik Buhranı ile kapitalizmin dünyayı sarsan bir kriz içine girmesi, krizden etkilenen devletlerdeki politika yapıcılar ve akademik çevreleri krizin yaralarını sarma amacına yöneltmiştir. Kapitalist sermayenin dünya çapında krize girmesinden itibaren özellikle liberal iktisatçılar kapitalizmin krizlere karşı daha istikrarlı olabilmesini sağlamak amacıyla yeni ekonomi politikası arayışına girmişlerdir. Bu dönemde Keynesçi ekonomi politikaları ile yaklaşık iki yüzyıldır kurumsallaşmış serbest piyasa anlayışına meydan okunmuştur. “İktisadi dalgalanmaları azaltmak ve makul ölçüde tam istihdam sağlamak için, genel olarak «Keynesçi» denen para ve maliye politikaları yaygın biçimde kullanılmıştır.”⁸

Keynesçi refah devletinin miladı II. Dünya Savaşı'nın bitişi olarak kabul edilmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası kurulan tüm sistemler daha önce uluslararası ilişkileri derinden etkilemiş düşmanlıkların ortadan kalkmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu dönemin hâkim paradigmasında iki devlet arasındaki tarihsel, askeri, ekonomik ya da stratejik çıkar uyumsuzlukları değil, ülke içindeki sınıfsal çatışmalar da kapitalizmin aşması gereken temel engeller olarak konumlandırılmıştır.

Devlet biçimlerinin ortak noktası, devletin tam istihdam, ekonomik büyüme ve yurttaşların refahına odaklanması; bunları sağlamak için de devlet gücünün piyasa süreçleri içinde hatta bazen piyasa süreçlerine hükmederek serbestçe kullanılması gerektiğinin kabulüydü.⁹

Keynesçi ekonomi politikaları sayesinde kamu harcamaları ve sosyal yardımların artması, sendikal hareketlerin güçlenmesi bireyi merkeze almaktan uzaklaşarak, toplumun ortak çıkarlarının ve ihtiyaçlarının varlığının altı çizilmiştir. Kapitalizmin sürekliliği için sağlanan hukuki düzenlemeler aracılığıyla örgütlülük ve eylem yapma yeteneği, toplu sözleşmelerin ve sendikaların çalışma koşulları

---

⁸ David Harvey, **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, Çev. Aylin Onacak, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2015, s. 18.

⁹ Harvey, **a.e.**, s.18.

üzerinde düzenleyici rol oynaması bu döneme rastlamaktadır. Ayrıca, refah devletinin en belirleyici özelliği devletin ekonomik alana aktif olarak müdahale etmeye başlamasıdır. Refah devleti bireyi piyasa koşullarıyla baş başa bırakmamak üzere devlet müdahalesini gerekli görmekte; ekonomik ve sosyal politikanın belirlenmesinde devlete önemli görevler yüklemektedir. Bu sebeple 1970'lerden itibaren refah devletini fikren yıkmak büyük bir rıza üretimini gerektirmiştir.

Örgütlü işçi sınıfı sayesinde toplumlar krizler karşısında kendi çıkarlarını korumak adına ortak hareket ederek kapitalist sermayeye karşı koymuştur. "Toplumun kendini korumak için aldığı tedbirler; piyasanın işleyişini bozabilir ve sermayenin, kendini toplumsal sınırlamalardan kurtarmak için karşı saldırıya geçmesine sebep olabilirdi."¹⁰ Takiben 1970'lerden itibaren dünya ekonomisinin daralması ve devletlerin sosyoekonomik alanda yaptığı düzenlemelerin geniş kitlelerin tepkileri sonucunda uygulanamaz hale gelmesi, Keynesçi ekonomi politikalarının çözülmeye başladığının göstergesidir.

1.3. Neoliberalizme Geçiş

Neoliberal politikalar 1970'lerden itibaren ekonomi alanında yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde içinde bulunduğumuz ekonomik ve siyasal yapı neoliberalizmin küreselleşme ile birlikte tüm dünyayı etkileyen dönüştürücü gücünden bağımsız düşünülemez. Hanieh'e göre özellikle 3. Dünya ülkeleri ve gelişmekte olan devletlerde yaşanan neoliberal ekonomik reformlar sebebiyle ani bir mülksüzleşmeyle karşı karşıya kalan ve siyasal olarak dışlananlar ile otoriter devletle yakın ve organik bağları olan küçük ama efektif gruptakiler birbiriyle gerilim içerisinde olan iki temel zümreyi oluşturmaktadır.¹¹ Ancak neoliberal dalgalar sadece ekonomi alanında kalmayıp, siyaseti, gündelik hayatı ve kültürel alanı kısacası toplumsal yaşamın her noktasını yeniden tanımlamıştır.

Keynesçi politikalar sayesinde genişleyen sendikal haklar, neoliberal dalgalar karşısında ilk hedef haline gelmiştir. 1980'lere gelinceye kadar örgütlü emek,

---

¹⁰ Kari Polanyi Lewitt, "Bir Kalkınma İktisatçısı Olarak Karl Polanyi", içinde **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar**, Der. Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 76.

¹¹ Akgöz, **a.g.e.**, s.130.

ücretlerin yükseltilmesini sağlamıştır. Diğer taraftan grevler, lokavtlar aracılığıyla üretimi sekteye uğratabilecek güce erişmiştir. “80’li yıllarda yükselişe geçen neoliberal dönüşümle birlikte, sendikal hareketin yaslandığı korporatist uzlaşma tamamen çözülmüş ve dünyanın her yerini saran işçi grevlerinin, direnişlerin ve emek eksenli politikaların altındaki zemin kaymıştır.”¹² Kapitalist üretim sistemine sahip olan ülkelerde zamanlaması ve etkisi bakımından farklılıklar olmasına rağmen aynı süreçler farklı coğrafyalarda gözlemlenmiştir. Örneğin İsmet Akça, 1980 Darbesi’nin 1970’lerden itibaren Türkiye’de derinleşen sermaye birikim krizine bir cevap olarak görmektedir.¹³ Şili’de Pinochet Darbesi, Türkiye’de 1980 Darbesi, Mısır’da Enver Sedat’ın tartışmalı **İnfitah** politikası gibi farklı coğrafyalarda ani dönüşümler gözlemlenmiştir. Kapitalizmin sınır aşan doğası ve sermayenin karşısına çıkan engelleri aşma yeteneği dünyanın birçok coğrafyasında etkisini hissettirmiştir.

Sosyal demokrasinin, sendikaların örgütlülüğü ve pazarlık gücünün törpülenmesiyle neoliberal yeniden yapılanmalara karşı tepkiler, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesine karşı direniş ilk başta Keynesçi günlere duyulan özlemle ifade edilmeye başladı.¹⁴ “Saldırıya karşı direniş mevzii 1945-75 arasındaki Keynesci-Fordist modele dönüş perspektifiyle verildiği için, işçi sınıfının tarihsel özne olma ve sosyal ittifaklar kurma kapasitesi de ağır darbeler almıştı.”¹⁵

‘68 Hareketinin toplumsal mirasına ek olarak uluslararası siyasette yaşanan gerilimler sebebiyle 1970’ler tüm dünyada toplumsal hareketler ve siyasi krizler açısından oldukça renklidir. 1929 Krizi ve 1970’lerde yaşanan ekonomik buhran arasında geçen süreç düz bir çizgi oluşturmamaktadır. Ancak iki kriz arası dönemde genel ekonomi politik müdahaleci devlet ve sosyal demokrasi sentezi şeklinde ilerlemiştir. Bu sebeple 1973’te Petrol Krizi olarak literatüre geçmiş olan kriz; Keynesçilik ve onun varyasyonlarının sonu değil, sonucudur. Keynesçi ekonomi

---

¹² Seray Kumlu, “Neoliberal Çağda İşçi Sınıfının Konumu ve Sınıf Hareketi: 4/C ve Tekel Direnişi Örneği”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012, s.94.

¹³ İsmet Akça, “Türkiye’de Darbeler, Kapitalizm ve Demokrasi(siz)lik”, **Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları** içinde yay. haz. Bülent Bilmez, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2013, s.58.

¹⁴ Ali Ekber Doğan, “21. Yüzyılda İsyân Hareketlerinin Tarihselliği: Neoliberal Çitleme Dalgası, Müşterekler ve Yeni Kamu Uzamı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, **Praksis**, Sayı 34, 2014, s.62.

¹⁵ Doğan, **a.g.e.**, s.62.

politikaları; hızla artan enflasyonu, sürekli fiyat artışlarını¹⁶ öngörememiş ve petrol tedarikçisi olan devletlerle yaşanan siyasi kriz dünya çapında bir krize dönüşmüş ve sosyoekonomik yapının dönüştürülmesine sebep olmuştur. Petrol ambargosu kısa sürmüş olsa bile 1970'lerin sonlarına doğru petrolün varil fiyatı artmaya devam etmiştir. Bu durum özellikle petrolü enerji hammaddesi olarak kullanan ABD öncülüğünde siyasal ve ekonomik alanın yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmıştır.

Üretim maliyetlerinin bir anda aşırı artması sermayenin örgütlü emek karşısında yeni önlemler alamaması ile birleşince Keynesçi ekonomi politikaları sermayenin çıkarları açısından sürdürülemez hale gelmiştir. Bu sebeple neoliberalizm sorunun çözümüne öncelikle sendikaların ve örgütlülüğün kısıtlanmasından başlamıştır.

Neoliberalizm; sadece ekonomi politikası olarak tanımlanamayacak kadar geniş siyasi ve kültürel etkileri olan politikalar bütünüdür. Pierre Bourdieu'ya (1930-2002) göre neoliberalizm, ekonomiyi toplumsal gerçeklerden koparmak ve böylece teorideki açıklamasına uyan bir ekonomik sistemi inşa etmeye, yani ekonomik araçları mantıksal makine haline getirme yönünde eğilim gösterir.¹⁷ Keynesçi ekonomi politikaların eleştirisi ve 1973 Krizi'nin reçetesi olarak ortaya çıkan neoliberalizm, devletin piyasalar üstü, düzenleyici rolünü terk etmesi noktasından hareket eder. Buna göre devlet kademeli olarak hizmet dağıtma rolünden vazgeçmelidir. Devletin piyasadaki diğer aktörler gibi kar amacı güden ve Hobbesçu anlamda kendi rasyonel çıkarlarını takip eden bir yapı haline gelmesi 1980 ve 1990'lar boyunca devam eden ve hatta günümüzde gelişmekte olan ülkelerde de süren bir süreçtir.

Andrew Gamble'a göre Keynesçi dönemdeki refah dağıtımı ve sendikaların çözülmesi kısa vadede kapitalizme yardımcı olmuştur. Ancak uzun vadede, yoksullar arasında sisteme karşı düşmanlık ve umutsuzluğa yol açmıştır.¹⁸ Ancak örgütlenme imkânlarının daraltılmaya başlaması ve müdahalelerin gündelik yaşamı doğrudan

---

¹⁶ Burak Atay, "1973 Stagflasyon Krizi", (Çevrimiçi), <https://ekonomikultur.wordpress.com/2016/02/17/1973-stagflasyon-krizi/>, 15.10.2018.

¹⁷ Pierre Bourdieu, "The Essence of Neoliberalism", (Çevrimiçi), <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>, 02.05.2017.

¹⁸ Andrew Gamble, "Neo-Liberalism", *Capital & Class*, Cilt 25, Sayı 3, 2016, s.132.

etkileyen yeni şekli, örgütlü tepkinin oluşmasını engellemiştir. David Harvey'e göre neoliberalizm iktidara seçkin grupların üst sınıfların ittifakı ile gelmiştir. Ancak üstesinden gelinmesi gereken esas sorun aşağı sınıfların rızasını inşa etmektir.¹⁹ Yüzyıllar boyunca belirli bir sosyokültürel ögenin meşruluğu; onun zihinlere, kalplere yerleşmesi toplumsal bir norm haline gelmesi onun bir fikir olarak toplumda kabul edilmesiyle mümkündür.²⁰ Susan George, Antonio Gramsci'nin²¹ rıza kavramından hareketle; insanların zihinlerini ele geçirdikten sonra kalplerinin ve ellerinin bunu kolaylıkla takip edeceğinin altını çizmektedir.²²

Neoliberal ekonomi politikalarıyla birlikte ilk olarak, hükümetler üretimin aksamaması ve kalkınmanın sağlanması gibi ekonomik öncelikleri ulusal çıkar söylemiyle eşleştirerek toplu iş bırakma veya grevleri engelleyebilmenin siyasi ve daha sonra da hukuki zeminini oluşturmuştur. Ayrıca artan nüfus ve işsizlik; güvencesizleşme yoluyla örgütlü emeğin gücünü kırmıştır. Özelleştirmelere verilen ağırlık özellikle kamusal alanda ortaya çıkan hizmetin “verimsizliği” üzerinden aktarılmış; toplum ve ekonomi arasındaki yabancılaşma bu dönemde zirveye çıkmıştır.²³ Burada kamusal alanın üzerine bir parantez açılması gerekmektedir. Kamusal alan, bireylerin bir toplumsal soruna ya da duruma yönelik düşüncelerin ve edimlerin üretildiği bir etkinlik merkezini ifade etmektedir. Jürgen Habermas'a (1929) göre bireylerin kamusal bir gövde oluşturarak toplandıkları her konuşma durumunda, kamusal alanın bir parçası varlık kazanmaktadır.²⁴

Refah devleti döneminde kamusal alan tartışması tekrar siyasetin merkezine oturmuştur. Bunun sebebi kamusal alana örgütlülük ile katılımın güçlendirilmesinin tartışma aracılığıyla iktidarı yeniden üretmesidir. Habermas bu etkinliği iletişimsel

---

¹⁹ Harvey, **a.g.e.**, s.47-48.

²⁰ Susan George, “A Short History of Neoliberalism”, (Çevrimiçi), <https://www.tni.org/en/article/short-history-neoliberalism>, 11.12.2018.

²¹ Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri**, İstanbul, Belge Yayınları, 2014, David Forgacs, **Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935**, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010.

²² Susan George, “A Short History of Neoliberalism”, (Çevrimiçi), <https://www.tni.org/en/article/short-history-neoliberalism>, 08.10.2017.

²³ Susan George, **a.g.e.**

²⁴ Jürgen Habermas, “Kamusal Alan” içinde der. ve çev. Meral Özbek, **Kamusal Alan**, İstanbul, Hil Yayınları, 2004, s.95 akt. Hülya Biçer Olgun, “Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennett'in Kamusal Alan Yaklaşımları”, **Sosyolojik Düşün**, Cilt 2, Sayı 1, 2017, s.45-46.

eylem olarak tanımlarken Hannah Arendt'e göre (1906-1975) kamusal alanda yer almak insan olabilmenin temel koşulu haline gelmiştir.²⁵

Neoliberal ekonomi politikaları refah devletinin aşındırılması ve devletin kamu hizmetlerinden kademe kademe elini çekmesiyle başlayan ve günümüzde de devam eden bir süreci ifade etmektedir. Devletin bir kurum olarak neoliberal dönemdeki tek önemi iş dünyasının faaliyetlerine sertçe müdahale etmek ve yerel baskıları kontrol altında tutarak piyasanın rahatça işlemesini sağlamaktır.²⁶ Devletin piyasaya müdahale etmesini önleme ve kamu harcamalarının azaltılması devletin eğitim, sağlık ve barınma gibi alanlardan çekilmesi sayesinde sağlanmıştır. 1981'e gelindiğinde Mısır'da "Açılma" olarak da bilinen **İnfitah** politikası aracılığıyla Uluslararası Para Fonu'na (IMF) uyum programları ve devletin sosyal yardımlardan hızla elini çekmesi kararı o dönemin en büyük protestolarından biri olan Ekmek Ayaklanmalarının Mısır'da ortaya çıkmasına ve tüm Ortadoğu coğrafyasına yayılmasına sebep olmuştur.

Neoliberal politikalara geçilmesiyle birlikte devlet sosyal yardımdan uzaklaşarak piyasada kar amacı güden bir kurum halini almaya başlamıştır. Emekçiler sahip oldukları gelirle piyasada alışveriş yapan tüketici iken, neoliberalizme geçişle birlikte eğitim, sağlık, barınma gibi kamusal hizmetlerini de satın almaya başlayan tüketiciler haline gelmiştir. Bu durum kısa vadede gelirin değişmemesi ile birleştiğinde geçim sıkıntısının toplumun her katmanına yayılmasına sebep olacaktır.

1980'lere gelindiğinde 68 Hareketleri ve sonrasında gitgide güçlenen örgütlü emek, kalkınma ve ekonomik gelişme karşısındaki en büyük engel olarak görülmeye başlamıştır.

Ekonominin gidişatı emeğin ve işçi örgütlerinin yeni toplumsal düzene uyum sağlamak üzere dize getirilmesini gerektiriyordu. (...) 1960'larda şirketler ile sendikalar arasında hüküm süren sıkıntılı toplumsal sözleşme sona ermişti.

---

²⁵ Hülya Biçer Olgun, "Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennett'in Kamusal Alan Yaklaşımları", **Sosyolojik Düşün**, Cilt 2, Sayı 1, 2017, s.50.

²⁶ Zygmunt Bauman, **Küreselleşme**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017, s.82-85.

1980'lerin ortalarında ABD ve İngiltere'de işsizlik yüzde 10'a fırladığında her türlü örgütlü emeğe saldırılmak ve hem ayrıcalıklarını hem de gücünü azaltmak için uygun vakit gelmişti.²⁷

1980 ve 1990'lar boyunca başta Türkiye olmak üzere az gelişmiş birçok ülkedeki sol söylemin, sosyalizme sahip olamıyorsak en azından refah devletinin sağladığı hakları korumalıyız yaklaşımının yukarıda anlatılan süreçlerin bir sonucu olduğu söylenebilir.

1980'lerden itibaren dünyada fenomen haline gelen özelleştirmelerin getirdiği ekonomik yük ve serbest girişimcilerin büyük servetlerinin iletişim araçları üzerinden yarattığı algı, bireylerin kendi başarı ve başarısızlıklarının yegane sorumlusu olduğu anlayışını yerleştirmiştir.

İhtiyaç ve tüketim arasındaki bağı 1970 sonrası dönemde gevşemeye başlaması, yaşam tarzının günün modasına göre şekillendirilmesi gibi etmenler tüketim toplumunun doğuşuna zemin hazırlamıştır. Öte taraftan Jean Baudrillard'a (1929-2007) göre, tüketim toplumu sadece bireysel harcamaların artmasıyla ilişkilendirilemez. Yöneticiler başta olmak üzere 3. kişilerce kaynakların dağılımını bireyler yararına düzenlemeye çalışanların sayısında ve çabasında büyük bir artış vardır.²⁸

1980 sonrası tüm dünyada hükümetler siyasal sistemleri yeniden düzenleyerek uzun süreli grevlerin olmaması, toplu iş bırakmaların üretimi sekteye uğratmasının önüne geçmek amacıyla hukuki düzenlemelerle sendikacılığın önünü tıkamıştır. Ayrıca artan nüfus ve hizmet sektörünün gelişmesi ile iş tanımının değişmesi de bireylerin "ne iş olsa yaparım" söylemini güçlendirmeye başlamıştır.

Neoliberalizm, ekonomik ve siyasal alanı 1980'lerden itibaren radikal bir şekilde dönüştüren ve kapitalizmin sürekliliğini korumak için karşısına çıkan engeller karşısında ortaya koyduğu bir mekanizmadır. Şebnem Oğuz, küreselleşmenin sadece neoliberalizmin siyasi bağlamında ilerlemesinin sebebini neoliberalizmin sermayenin tüm kesimlerini tatmin edebilmek adına örgütlü emeğe

---

²⁷ Harvey, **a.g.e.**, s.60-61.

²⁸ Jean Baudrillard, **Tüketim Toplumu**, Çev. Ferda Keskin, Hazal Deliceçaylı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017, s.30.

kolayca saldırması olarak görmektedir.²⁹ Günümüz toplumsal hareketlerini kapitalizmin geldiği son nokta ile bağıntılı olarak gören görüşler; toplumun, siyasetin ve ekonominin birbirini dinamik olarak etkileyen sürekliliklerden oluştuğu yönünde ortaklaşmaktadır.

Alfred Saad Filho, neoliberalizmle esnekleşen tek şeyin çalışma koşulları olmadığını, aynı zamanda örgütlenme tarzlarının da esnekleştiğini ve başkalaştığını belirtmektedir.³⁰ Örgütlülük ve söz söyleme yeteneğinin kendi dönemine kadar en iyi örneği Keynesçiliğin yarattığı görece sosyal demokratik siyasal sistem ile kapitalist ekonomik sistem 1970'lere gelinceye kadar birbiriyle çakışabiliyordu. Neoliberalizmin yaratmaya çalıştığı yeni yapının temsil mekanizmalarına ve örgütlülüğe saldırısının temel sebebi burada aranmalıdır. Buradan hareketle Arif Dirlik'e göre neoliberalizmin toplumsal hareketler üzerindeki etkisi Filipinler'deki, Malezya'daki, Fransa'daki, Güney Afrika'daki çiftçilerin aynı dertlerden yakınıyor ve çoğu zaman da aynı şirketlere karşı savaşıyor olmasıdır. Buna göre kapitalizmin bu aşaması çiftçilerin neoliberal modele karşı ayaklanmalarını sağlayan esas etkidir.³¹ Coğrafyalar değişse bile ekonomik eşitsizlikler ve yoksullaşma savaş açılan temel faktördür.

1.3.1. Neoliberal Dönemde Birey

1980'ler biterken Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve piyasa ekonomisinin Doğu Blok'u ülkeleri de dahil olmak üzere tüm dünyaya yayılması ve piyasa egemenliğinin şahlanması üzerine ortaya çıkan hedonist ve çıkarıcı birey anlayışının toplumsal hayata egemen olmaya başlaması 21. yüzyıla girerken toplumsal hareketlerin temel karakterini de belirlemiştir.

Neoliberalizmin ekonomik düzeni ve devletin toplumsal uzlaşadaki rolünü dönüştürmesini sağlayan en önemli etkenlerden biri "bireyi" toplumsal ve ekonomik ilişkilerin merkezine koymasındır. Klasik liberal teorilerden beri herkesin kendi

---

²⁹ Şebnem Oğuz, "Türkiye'de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Otoriter Devletin İnşası", **Türk Tabipleri Birliği: Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Cilt 12, Sayı 45-46, Temmuz Aralık 2012, s. 6.

³⁰ Alfred Saad Filho, "Brezilya'da Ekonomik Kalkınma, Toplumsal Değişim ve Siyasi Protesto: İthal İkamecilikten 2013 Temmuz'una", **Praksis**, Sayı 34, 2014, s. 103.

³¹ Arif Dirlik, "Globalization, Indigenism, Social Movements and The Politics of Place", **Localities**, Cilt 1, 2011, s.76.

hatalarından, başarı ya da başarısızlıklarından sadece kendisinin sorumlu olması neoliberal dönemde tekrar yükselişe geçen en büyük farklılık olmuştur.

Bireyin bu denli yüceltilmesi özellikle örgütlülüğün çözülmesini sağlamak açısından önemlidir. Bireyler “bu benim çıkarıma uygun mudur?” veya “ben ne hissediyorum?” sorularına odaklandıkça özel alana dönüş ve toplumsal alanda pasifleşme birbirini izleyen süreçler haline gelmiştir. Bu durum doğrudan kamusal alanın çözülmeye başlaması ve özel alanın önem kazanmasını beraberinde getirmiştir.³²

Keynesçi dönemde çoğu ihtiyaç sahibi bireyin kendi haklarının peşinden koşacak finansal kaynaktan yoksun olması sebebiyle tek yol baskı grupları oluşturmak olmuştur.³³ Bununla doğru orantılı olacak şekilde sendikal hareketler ve örgütlülük artmıştır. Ancak Senem Atvur’a göre toplumsal hareketler içinde sınıf temelli yaklaşımlar yerine 21. yüzyılda siyasetin karakteristiklerinden olan kimlik temelli çıkar yaklaşımı dönemin protestolarının sistem karşıtı özelliklerini geriletirken; sistem içinde kalarak toplumsal değerleri değiştirmeyi hedeflediklerini belirtmektedir.³⁴

Bireyin yükselişi; kapitalizm ilk ortaya çıktığı andan itibaren özel mülkiyet anlayışının yerleşmesi için önemli olmuştur. “Neoliberal devlet, özellikle pazardaki kişisel ve bireysel özgürlüğün ve sorumluluğun önemini vurgulamaktadır.”³⁵ Neoliberalizm, bireyi tekrar toplumun merkezine almıştır. 21. yüzyılda ortaya çıkan toplumsal hareketleri ve protestoları belirleyen dikkat çekici kopuşlar özellikle neoliberalizmin toplumsal hayatın merkezine koyduğu bireysel yaratıcılığın atılan sloganlardan, hazırlanan afişlere kadar her alanda izleri görülmektedir.³⁶

1.4. Toplumsal Hareketler Açısından Küreselleşme

---

³² Richard Sennett, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010, s.253 akt. Hülya Biçer Olgun, “Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennett’in Kamusal Alan Yaklaşımları”, **Sosyolojik Düşün**, Cilt 2, Sayı 1, 2017, s.52.

³³ Harvey, **a.e.**, s.186.

³⁴ Senem Atvur, “21. Yüzyılda Toplumsal Hareketler”, **Praksis**, Sayı 34, 2014, s. 16-20.

³⁵ David Harvey, **Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory of Uneven Geographical Development**, Franz Steiner Verlag, 2005, s.21.

³⁶ Alfredo Saad Filho, “Brezilya’da Ekonomik Kalkınma, Toplumsal Değişim ve Siyasi Protesto: İthal İkamecilikten 2013 Temmuz’una”, **Praksis**, Sayı 34, 2014, s.85-86.

Anthony Giddens'e göre küreselleşme uzak yerellikleri birbirine bağlamakta ve yerel olayların küresel düzeyde belirleyici güçleri artmaktadır.³⁷ Manfred Steger'in tanımına göre ise küreselleşme toplumsal karşılıklı bağımlılığı çoğaltan, yaygınlaştıran toplumsal süreçlerin çok boyutluluğunu ifade eder.³⁸ Arif Dirlik, Wendy Brown ve Susan George gibi birçok akademisyene göre küreselleşme yapısalıcı bir proje olup, sürekli devam eden bir yapma-yıkma işlemi ifade etmektedir.³⁹ Küreselleşme piyasanın evrensel boyutta genişlemesi, sermayenin sonsuz bir hızda hareket edebilmesinin haricinde yerel problemlerin bir anda uluslararası organizasyonlar tarafından evrensel sorunlar olarak tartışılabildiği bir dönemi ifade etmektedir.⁴⁰

Richard Falk (1930), küreselleşmenin özelliklerini iktisadi kısıtlamaların en aza indirilmesi, sosyal politikalardan vazgeçilmesi, kamusal harcamaların azaltılması, serbest piyasanın desteklenmesi, paranın hızlı hareket etmesi ve teşkilatlı emek üzerinde sıkı denetim olarak sıralamaktadır.⁴¹

Küreselleşme; neoliberalizm sayesinde iktisadi alanın tamamen serbestleştirilmesiyle kalmamış siyasi karşılıklı bağımlılık ile parasalcılığın önem kazanması ve özelleştirmelere hızlı bir geçişin oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁴² Zygmunt Bauman (1925 - 2017), *Küreselleşme* adlı eserinde küreselleşme ile tarihin değil coğrafyanın sonunun geldiğini belirtmiştir.⁴³ Bunun sebebi söylemsel düzeyde hegemon olan ve çıktılarını radikal bir biçimde görmeye başladığımız serbest piyasa ekonomisinin sınır tanımaksızın tüm dünyaya ve hatta uzaya yayılmasıdır.

---

³⁷ Manfred B. Steger, **Küreselleşme**, Çev. Abdullah Ersoy, Ankara, Dost Yayıncılık, 2013, s.28.

³⁸ Manfred B. Steger, **a.g.e.**, s.31.

³⁹ Arif Dirlik, "Globalization, Indigenism, Social Movements and The Politics of Place" **Localities**, Cilt 1, 2011, s.74.

⁴⁰ Senem Atvur, "21. Yüzyılda Toplumsal Hareketler", **Praksis**, Sayı 34, 2014, s.26-27.

⁴¹ Richard Falk, **Yırtıcı Küreselleşme**, Çev. Ali Çaksu, İstanbul, Küre Yayınları, 2001, s. 2.

⁴² David Harvey, **Umut Mekanları**, Çev. Zeynep Gambetti, İstanbul, Metis Yayınları, 2015, s.155-164.

⁴³ Paul Virilio, "Un monde surexposé: Fin de l'histoire, ou fin de la géographie?", *Le Monde Diplomatique*, Ağustos 1997, s.17 Akt. Zygmunt Bauman, **Küreselleşme**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017, s. 21.

Küreselleşme sayesinde dünya üzerindeki kültürel, siyasi ve ekonomik etkileşimin bu derece artması direnme ve muhalefet noktasında büyük bir ortaklık yaratmıştır.⁴⁴

Küreselleşmenin şu anki aşaması “maddi temeli” hammaddelere ve somut nesnelere üretimine dayalı endüstri değil, böylesi bir hammaddeye bağımlılığı olmayan, en özet ifadeyle bilgi endüstrileri diyebileceğimiz mikro enformatik, iletişim, genetik, nükleer, uzay teknolojileri ile bunların sonsuzca çeşitlenebilen karmalarından oluşan post-endüstriyel aşamadır.⁴⁵

Dirlik, küreselleşmenin toplumsal hareketler üzerindeki izdüşümünü tartıştığı makalesinde, sermayenin kendini belirli bir yer üzerinden tanımlamasının küreselleşme nosyonu ile birlikte ortadan kalktığını ve bir yerin yaşanabilir olmasının ekonominin orada sağlıklı büyüebilmesiyle orantılı olarak hesaplandığını belirtmektedir.⁴⁶

Philip Cenry *Küreselleşme ve Örgütlenmenin Değişen Mantığı* makalesinde uluslararası sistemin küreselleşme sonrası çoklu bir sistem haline geldiğini ve tek aktörün ulus devlet olmadığını belirtmiştir. Makale boyunca kapitalizmin 1970 sonrası geldiği düzeyin beş karakteristiği olduğunun altını çizilmektedir. Bunlar; esnek üretim sistemlerinin her sektöre yayılması ile ortaya çıkan farklılıklar, firmaların ve bürokrasinin değişen hiyerarşik formu, bilgi teknolojisinin aşırı genişlemesini kullanarak, işçi hareketi başta olmak üzere, bütün toplumsal hareketleri her seviyede kontrol edebilme yeteneği, karmaşık tüketici topluluğuna karşı piyasanın parçalanması ve son olarak da bağımsız bir ulus ötesi sistemin kurumlarının yerleşmesi.⁴⁷[dir.]

Küreselleşmenin bu denli çok tartışılan bir kavram haline gelmesi onun finans, internet kullanımının artması, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişim,

---

⁴⁴ Manfred B. Steger, **a.e.**, s.98.

⁴⁵ Ömer Laçiner, “Anti/Alternatif Küreselleşme”, (Çevrimiçi), http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2896/anti-alternatif-kuresellesme#.W_z-ENSzBIU, 30.11.2018.

⁴⁶ Arif Dirlik, “Globalization, Indigenism, Social Movements and The Politics of Place” **Localities**, Cilt 1, 2011, s.64.

⁴⁷ Philip Cenry, “Globalization and the Changing Logic of Collective Action”, **International Organisation**, Cilt 49, Sayı 4, 1995, s.613-617.

göç, uluslararası ticaret gibi kavramlarla gündelik hayatımızı sürekli işgal etmesiyle doğru orantılıdır. Yaşanılan dönemin sosyokültürel ve ekonomik değişimleri bazı akademisyenlerce küreselleşmenin olumlu sonuçları olarak görülürken, bazılarınca bu değişimler günümüz toplumsal sorunlarının tek kaynağı olarak görülmektedir.

Ekonomik küreselleşmenin sanıldığı gibi aksine bir abartı olduğunu ve ulus devletlerin sınırlarının muğlaklaştığı iddialarına karşı çıkan Robert Went, küreselleşmeyi toplumun alt tabakalarına baskıyı arttıran, istihdamı azaltan ve insanların maddi çıkarlar sebebiyle sürekli karşı karşıya gelmelerine sebep olan bir çözümlenme süreci olarak görmektedir.⁴⁸

Kültürel kodların, gündelik hayata ait şeylerin ve yerel değerlerin metalaşmasının yanı sıra bireyler açısından ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olan tüketim mekanizmasının yerine sürekli keyfi tüketime atıf yapan post-modern tüketim tarzının egemenliği dönemin bir diğer karakteristiği olarak görülebilir. Bunun başarılabilmesi için tüketim ile ihtiyaç arasındaki bağ koparılmıştır.

Neoliberalizmin 21. yüzyılda ekonomik alan ile siyasi alan arasındaki ayrımı güçlendirdiği şeklindeki hegemonik yorum siyasi alandaki mücadele iktisadi ve ideolojik mücadele olmadan gerçekleşmeyeceği için eleştirilmesi gereken bir yorumdur.⁴⁹ Kapitalizm, kendi tarihi boyunca krizler ve engellerle karşılaşmış olsa da 21. yüzyıla girildiğinde dünyanın birçok farklı bölgesinde birbirine oldukça yakın zamanlarda ortaya çıkmış olan protesto etme biçimlerinin kaynağı kapitalizme içkin özelliklerden ileri gelmektedir.

1.4.1. Küreselleşme Eleştirileri

1.4.1.1. 68 Hareketinin Mirası

1960'ların ortalarından 70'lere kadar ABD'den Çin'e ve tüm Avrupa'ya kadar birçok ülkede yani her boyutta ekonomik gelişmişlik, farklı kültürel yapıların oluşturduğu ve birbirinden farklı toplumsal ve kültürel yapıların neredeyse tamamını

---

⁴⁸ Robert Went, **Küreselleşme: Neoliberal İddialar Radikal Yanıtlar**, Çev. Emrah Dinç, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 2001, s.58-65.

⁴⁹ Y. Doğan Çetinkaya, "Sendikal Harekette 'Yeni' Arayışlar", **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü Bülteni**, Sayı 5, 2016, s. 37.

kapsayan devrim ve radikal değişim nidalarının yankılandığı bir dönem yaşandı.⁵⁰ Dünya tarihinde kendinden önce gerçekleşen devrimlerden birçok bakımdan farklı olan 68 Hareketi, güncel toplumsal hareketler tartışmaları açısından mihenk taşı özelliği taşımaktadır. “68 Hareketi’nin en güçlü temel ve esin kaynağı olan bütün dünyada o sırada zirvesini yaşayan Marksizm ve farklı yorumları olmuştur.”⁵¹

Bolşevik Devrimi sonrası Avrupa’ya yayılan devrim girişimleri doğrudan siyasal iktidarı ele geçirmeye odaklanmışken, 68 Hareketinde neredeyse günlük yaşamın her (örneğin ABD’deki hippiler ve eşcinsel hakları vs.) alanında hak kazanımları için verilen bir mücadele şeklini almıştır. 68 Hareketinden önceki devrim hareketleri ve ayaklanmalar birbirine benzeyen yöntemlerle gerçekleşmişken, (yöntem bakımından Rusya’da Ekim Devrimi, Çin’de ki Köylü Devrimi vb.) 68 hareketi çeşitliliğin doğal kabul edildiğı ilk toplumsal hareket dalgası olarak kabul edilmektedir. Bu yönü ile kendisinden önceki devrim hareketlerinden ayrılmaktadır.

Bu tarihlerde Çin’de ortaya çıkan sistemin önünü açmaya çabalayan kültür devrimi tek tip sistem ve insanı yaratmaya çalışırken, gelişmiş olarak sınıflandırılan refah toplumlarında sınırsız özgürlük, yasadırlık, muktedirlerin çizdiği kalıpların dışında, kuralların kişilerce belirlenebildiğı bir hayatın mümkün olduğuna inanan insanların hareketi olmuştur. Bu nedenledir ki dünya genelinde global anlamda 68 Hareketini tanımlamak zordur. Her toplumun birinci derecede ihtiyaç hissettiğı kazanımların farklı olması da yatar.

(...) daha farklı biçimde de olsa, o dönemin “sosyalist ülkeleri”nde baş gösteren muhalefet hareketleri için de söz konusudur. Çünkü, 1960’ların sonlarına doğru Polonya’daki güçlü işçi ayaklanması, “Prag Baharı” ve Çin’deki “Kültür devrimi” ile “Sosyalist dünya”da da bir ’68 yaşanmaktaydı. (...) Polonya’daki işçilerin talepleri ile “insan yüzlü sosyalizm”i denemeye kalkışan Çek halkının ve aydınlarının rotası ile, Çin’de kurulu sosyalizmin

---

⁵⁰ Ömer Laçiner, “Bir Aydınlanma ve Aydın Hareketi Olarak ‘68”, (Çevrimiçi), <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3243/bir-aydinlanma-ve-aydin-hareketi-olarak-68#.W8Nwj3szbIU>, 06.12.2018.

⁵¹ Taml Bora, “’68: İkinci Eleme”, (Çevrimiçi) <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3244/68-ikinci-eleme#.W8NwinszbiU>, 06.12.2018.

önündeki tıkanıklığı aşmak için başlatılan “Kültür Devrimi”nin rotası ve mantığı neredeyse tamamen yabancıdır birbirlerine.⁵²

68 Hareketi tüm dünyayı siyasal ve kültürel olarak etkilemiştir. Hareketler her toplumun ihtiyacına göre farklı coğrafyalarda farklı rollere bürünmüştür. Buna örnek olarak ABD’de Vietnam Savaşı karşıtı gençler bir süre sonra hippie akımı ile bütünleşmiştir. Hatta o tarihlerde ülkemizde bu hippilere ‘bitli turist’⁵³ yakıştırması da uygun görülmüş ve terminolojide yer almıştır.

Ortaya çıkan her yeni akım toplumun ihtiyaçlarından doğar. 68 Hareketlerinin ortaya çıktığı Batı Avrupa solun klasik sağ karşısında daha aktif bir siyaset yürütme isteği ve dönemin siyasi koşullarına başkaldıran ya da başkaldırmak isteyen gençlerin arayışı sonucu ortaya çıktı. Zaten ABD’nin yoksul Vietnam’a saldırdığı ve savaşın yemek masalarında televizyondan film gibi sunulduğu, eşcinsellerin sırf tercihlerinden ötürü şiddet gördüğü, derilerin renginden ötürü ötekileştirilen insanların olduğu bir dünyada 68 Hareketi kendinden önceki toplumsal hareketlerinden yöntem olarak farklılaşmasına rağmen toplumsal eşitsizlikleri irdelemesi yönünden ortaklıklar sergilemekteydi.

1.4.1.2. Küreselleşme Karşıtı Hareketler

Neoliberal ekonomi politikalarının yarattığı dönüşümler her toplumda aynı rotayı izlememiş ve aynı etkileri doğurmamıştır. Özellikle gelişmekte olan devletlerin sürece daha az riskle bağlanmasını sağlayan en büyük araçlardan biri uluslararası örgütlerdir. 21. yüzyıl toplumsal hareketlerinin yer yer “küreselleşme karşıtı hareketler” olarak adlandırılmasının sebeplerinden biri de protesto merkezlerinin Dünya Ticaret Örgütü ya da ulus-ötesi şirketlerin binalarının önü olarak seçilmesidir.

Oğuz ve Ercan’a göre, özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde neoliberalizmin sosyoekonomik yansımalarına karşı tepkilerin ortaklaştığı birkaç

---

⁵² Ömer Laçiner, “Bir Aydınlanma ve Aydın Hareketi Olarak ‘68’”, (Çevrimiçi) <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3243/bir-aydinlanma-ve-aydin-hareketi-olarak-68#.W8Nwj3szbIU>, 30.11.2018.

*Bkz: hippie kelimesinin literatürde sıkça karşılık geldiği deyim http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bc38cb0a454b2.35984666, 06.12.2018.

nokta bulunmaktadır. Buna göre; anti neoliberal hareketler özellikle bu bölgelerde üretimi bir süreç olarak görmekten ziyade, durağan bir şey olarak görmektedir. Bir diğer özellik ise tüm problemlerin kaynağı olarak uluslararası kurumların gösterilmesidir. Bu durum neoliberal kapitalizmin bütüncül bir sistem olduğunu görebilmenin önündeki en büyük engellerden biridir.⁵⁴ Ancak kapitalizm tarihi kırılma noktalarıyla dolu olmasına rağmen karşısına çıkan yapıları dönüştürerek krizleri aşmaktadır. Neoliberal sosyoekonomik düzenlemeler ve sonrasında küreselleşme ile birlikte toplumsal yapıda kangren haline gelen sorunlar toplumsal hareketler sayesinde gün yüzüne çıkmaktadır.

Güçlü fikirlerin reklam sloganlarına ve halka açık sokakların alışveriş merkezlerine çevrilmesini; yeni kuşakların doğar doğmaz pazarın hedef kitlesi haline getirilmesini; okulların reklamlarla işgâl edilmesini; su gibi temel insan ihtiyaçlarının meta olarak satılmasını; temel işçi haklarının rafa kaldırılmasını; genlere patent alınmasını ve etiketli bebeklerin kabus gibi tehditkâr bir şekilde belirmesini; tohumların genetik olarak değiştirilmesini ve satın alınmasını; siyasetçilerin satın alınmasını ve değiştirilmesini içeriyor.⁵⁵

Yukarıda belirtilen kavramsal çerçevelerden de görüleceği üzere küreselleşme karşıtı hareketler muğlak bir çatı kavramı ifade etmektedir. Başlık küreselleşme karşıtı hareketler olmasına rağmen, anti neoliberal hareketler, anti küreselleşme hareketi ve alternatif küreselleşme hareketi gibi birçok kavram birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu kavramlar birbirleriyle ortaklıklar içermesine rağmen ortaya çıktıkları coğrafyalar bakımından farklılıklara sahiptirler.

Küreselleşme karşıtı hareketler, doğrudan küreselleşmenin yarattığı ani değişimlere karşı gösterilen tepkiler bütünü ifade etmektedir. Küreselleşme yerelde ortaya çıkan veya mikro düzey bir problemin kolayca dünya çapında bir sorun haline gelmesini sağlamak açısından olumlu iken, piyasanın toplumsal ilişkilerin en küçük parçasına dahi sızabilme yeteneğini güçlendirdiği için

---

⁵⁴ Fuat Ercan ve Şebnem Oğuz, "Rethinking Anti-Neoliberal Strategies Through The Perspective of Value Theory: Insights From The Turkish Case", **Science and Society**, Cilt 47, Sayı 2, Nisan 2007, s.181.

⁵⁵ Naomi Klein, Özgür Gökmen, "Müşterek Olanı Yeniden Ele Geçirmek", (Çevrimiçi), <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2901/musterek-olani-yeniden-ele-gecirmek#.XAV7J9szbIU>, 03.12.2018.

kötücüdür. Laçiner'e göre, kendilerini küreselleşme karşıtı olarak tanımlayan güncel toplumsal hareketler genellikle küreselleşmenin ekonomik çıktılarından doğrudan etkilenen gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdir.⁵⁶ Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından piyasa ekonomisine uluslararası kuruluşlar aracılığıyla aniden eklenen ülkeler ve az gelişmiş ülkelerde başka bir dünyanın ya da başka bir küreselleşme tipinin mümkün olabileceği karşı çıkışın merkezinde yatmaktadır.

Laçiner'e göre, kendini anti küreselleşme ya da alternatif küreselleşme hareketleri olarak tanımlayan toplumsal hareketler, genellikle gelişmiş ekonomilerde ortaya çıkmaktadır. Örneğin Fransa'da çiftçilerin toprak reformu ve tarımsal üretim için istedikleri reform vergilendirme şekillerinin değiştirilmesine odaklanmaktadır. Özellikle Avrupa'da yükselen radikal sağ siyasi partiler ve mültecilere karşı ırkçılığa varan söylemlerin güçlenmesi sonucu oluşan insiyatifler buna örnek verilmektedir.⁵⁷ 1999'da Seattle'da Dünya Ticaret Örgütü'nün önündeki protestoların temel sloganı olan ““Dünya bir meta değildir”” parolası, küreselleşme karşıtı siyasî hareketin, iktisadî “piyasanın önceliği ve üstünlüğü” adına halkların denetiminden çıkararak, özerk bir alanmışçasına, toplumun üstünde bir konuma yükseltmek isteyen kapitalist güçler karşısındaki yerini belirleme övgüsünü hak eder.”⁵⁸

1.4.1.3. Müşterekler: Ortak Değerlerin Piyasalaşması

Müşterek kelimesi, “ortak, birlikte ve ortaklaşa, elbirliği ile yapılan ya da hazırlanan”⁵⁹ anlamına gelmektedir. Müşterekler; ortak üretim, tüketim ve kullanım gibi değerlerin gerçekleştirildiği düşünme ve uygulama alanları olarak tanımlanmaktadır. Müşterekler siyaseti, İngilizce’de “**commons**” olarak ifade edilen ve ortak kullanım alanlarının yönetimine ilişkin tartışmaların gündeme gelmesiyle

---

⁵⁶ Ömer Laçiner, “Anti/Alternatif Küreselleşme”, (Çevrimiçi), http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2896/anti-alternatif-kuresellesme#.W_z-ENszbIU, 30.11.2018.

⁵⁷ Ömer Laçiner, **a.g.e.**

⁵⁸ Tuvana Gülcan, v.d., “Küreselleşme Karşıtı Hareketin Geleceği”, (Çevrimiçi), <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2904/kuresellesme-karsiti-hareketin-gelecegi#.XAWETNsZbIU>, 03.12.2018.

⁵⁹ “Müşterek” kelimesinin anlamı için bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=M%C3%9C%C5%9ETEREK, 30.11.2018.

birlikte güncel toplumsal hareketleri açıklamakta anahtar bir kavram haline gelmiştir. Bu bakımdan müşterekler sadece toprak veya su gibi somut öğelerden oluşmamaktadır. Kültürel mirasa dair olan ve toplumun yeniden üretildiği her şey müştereklere dahildir.

(...) son 20 yılda toplumsal koşullardaki değişimin ortaya çıkardığı yeni kolektif yaşantılar (mücadeleler, pratikler, örgütlenmeler, eylem biçimleri) müşterekler sözcüğünü muhalif söz dağarcığının bir parçası haline getirdi. Müşterekler, tarihsel müştereklerden esinlenerek, yan anlamlar kazandı; yanına dayanışma, otonomi, yataylık, kolektivizm gibi yoldaş sözcükleri de alarak bugüne dair ve bugün için muhalif bir kavram seti sunar hale geldi.⁶⁰

Müşterekler kavramının tarihsel kökeni mülkiyet ve çitleme yasası arasındaki ilişkiden ileri gelmektedir. Mülkiyete atfedilen değer tarihsel süreç içerisinde farklılaşmıştır. Kapitalizmin bir üretim biçimi olarak doğup yayıldığı topraklarda özel mülkiyet çitleme esasından tanımlanmıştır. Ancak tarihsel akış içerisinde çitleme sadece toprak üzerinde uygulanabilir bir yöntem olmaktan çıkmıştır. Neoliberal dönemde maddi olmayan toplumsal varlıkların ve kültürel değerlerin piyasalaşarak sermayenin önemli bir parçası haline gelmesi çitleme ile mülkiyet arasındaki ilişkilerin belirlenmesine sebep olmuştur. Özel mülkiyet siyasi ve ekonomik boyutunun yanında hukuki bir statüyü ifade etmektedir. Bireyin aitlik bağı dolayısıyla üzerinde istediği edime sahip olduğu bir statüyü ifade etmektedir. Ancak neoliberal ekonomi politikaları aracılığıyla kamunun ortak faydasına ait su, toprak, kültürel miras ya da sanatsal birikimi gösteren tüm değerlerin piyasanın konusu haline gelmesiyle müşterekler siyaseti güncel toplumsal hareketlerin temeline yerleşmiştir.

İngiltere’de “**reclaiming the streets**” eylemleri, Gezi Direnişi sırasında “Duran Adam” ile Türkiye’de karşılığını gördüğümüz bir diğer eylem tipi ise kamusal alanın neoliberal dönemde geçirdiği dönüşümle doğrudan ilişkilidir. Ortak alanların siyasal düzen tarafından daraltılması kamusal alanın ve toplumsal konsensüsün yeniden üretilebileceği alanlar kısıtlanmaktadır.

---

⁶⁰ Begüm Özden Fırat, “Küresel Hareket Döngüleri ve Müşterekleştirme Hareketleri”, (Çevrimiçi), <https://mustereker.sehak.org/2018/09/16/kuresel-hareket-donguleri-ve-mustereklestirme-hareketleri-begum-ozden-firat/>, 30.11.2018.

Neoliberal ekonomi politikalarının en önemli çıktılarında biri ekolojik yıkım ve müşterek değerlere ani zarar verilmesine sebep olmasıdır. Ali Ekber Doğan, çağımızda gelinen son noktada akarsuların, derelerin, çöllerin, kayaların hatta adaların piyasalaştırıldığına altını çizmektedir.⁶¹ Son dönemde Türkiye’de görülen termik, nükleer veya hidrolik santrallere karşı protestolar, tarım arazilerinin imara açılmasına karşı direnişlerin sıklaşması doğrudan neoliberal ekonomi politikaların ekolojik yapı üzerindeki etkileridir. Meksika’da Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu’nun (EZLN) sözcüsü Subcomandante Marcos’un söylemlerine ve 2 Ocak 1994 tarihli Lacandon Ormanı Birinci Bildirgesi’ne yansıyan neoliberal “canavarın” petrol, benzin gibi enerji hammaddelerini topladıktan sonra geriye yüksek enflasyon, tarım talanı ve çevresel yıkım bıraktığıdır.⁶²

İngiltere’deki **Reclaim the Streets** 1990’ların ortalarından itibaren otoban inşasına ve kamusal mekânların özelleştirilmesine karşı, kentsel müşterekleri geri almaya yönelik geniş çaplı şenlikli eylemler düzenleyen bir hareketti. Benzer şekilde, İtalya, Almanya ve Hollanda’daki işgal hareketleri, kentsel arazi spekülasyonuna karşı kenti müşterek bir varlık olarak geri almayı hedefler.⁶³

Verilen örneklerde ortaklaşan durum, toplumun ortak faydasına ait maddi ve manevi tüm değerlerin tüketilebilir hale gelmesidir. Bunun yanında, piyasalaştırma süreçleri boyunca toplumun rızasının alınmaması ve kamusallaştırma aracılığıyla siyasal süreçlerin tamamen dışına itilmesi kararların meşruiyetini sorgulatmaktadır. Toplumsal rızanın üretildiği mekanizmaların siyasi irade tarafından tamamen dışlanması ve sosyokültürel birikimin gerçekleştiği mekânların meta haline dönüşmesi dayanışma ağlarının yepyeni formlar üzerinden tekrar üretmesini beraberinde getirmiştir.

Bu hareket beraberinde hem kar için üretimi, parasal piyasa ilişkilerini ve ticaretin kendisini doğrudan karşısına alan bir söylem ile ortaya çıktı ve bu

---

⁶¹ Ali Ekber Doğan, “21. Yüzyılda İsyân Hareketlerinin Tarihselliği: Neoliberal Çitleme Dalgası, Müşterekler ve Yeni Kamu Uzamı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, **Praksis**, Sayı 34, 2014, s.71-72.

⁶² Subcomandante Marcos, **Sözümüz Silahımızdır**, Çev. Ebru Erek, Aynur Aslan, İstanbul, Bakış Yayınları, 2001, s.23.

⁶³ Fırat, **a.g.e.**

temelde yaygınlaşmaya devam ediyor. Bundan dolayı piyasa karşıtı bir kamusalılık yaratıyor ve farklı bir tür ilişki tesis ettiğine dair bir bilinç yaratıyor.⁶⁴

Güncel toplumsal hareketler bu bakımdan sadece müşterekler için savaşmamaktadır. Eyleme biçimleri, protestolar, yeni bir yönetim tekniği yaratmaktadır. Müştereklerin nasıl yönetileceği sorusu piyasanın yönetimine kesin bir karşı çıkışı beraberinde getirmektedir. Devlet yönetimi de artık imkansız kabul edilmektedir. Bunun sebebi çoğu örnekte devletin piyasanın işleyişinin garantörü haline gelmesi ya da kamulaştırma mekanizmaları ile kısa bir süre içerisinde sermayeye imtiyaz sağlanmasıdır.

Çetinkaya, ortaya çıkan dayanışma ağlarının ve birlikte üretip birlikte tüketme biçiminin neoliberal küreselleşmenin getirdiği bireycileşme ve toplumsal parçalanmaya karşı mücadele alanı yarattığını belirtmektedir.⁶⁵

---

⁶⁴ Y. Doğan Çetinkaya, “Yunanistan’da Toplumsal Hareketler ve Kolektif Deneyimler (2009-2015) Sosyal Mutfaklar, Sosyal Klinikler ve Zaman Bankaları”, **Birikim**, Sayı: 321, Ocak 2016, s.45.

⁶⁵ Y. Doğan Çetinkaya, **a.g.e.**, s.43.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKETLERDEKİ SINIFSAK ANALİZLER

2.1.Toplumsal Hareketlerin Belkemiği: Orta Sınıf

2.1.1. Orta Sınıf Kavramına Kısa Bir Bakış

Sınıf, günümüz toplumsal hareketlerini analiz ederken kullanılan kavramların başında yer almaktadır. Sınıf tanımlanmaya çalışıldığı ilk günden beri anlamı tartışmalı olan ve tanımlanması zor bir kavramı ifade etmiştir. Sınıf terimi modernite öncesi üretilmiş olup, Roma Krallığı'nın kuruluşundan itibaren halkın mali ve askeri amaçlarla, mülk temeline dayalı olarak bölünmesi anlamına gelmektedir. Modern döneme geçiş ve endüstriyel kapitalizm ile sınıf kavramı toplumun yeniden örgütlenmesi anlamına gelmeye başlamıştır.⁶⁶

Alex Callinicos Marksist sınıf yaklaşımının insanların üretim güçleriyle ve diğer gruplarla paylaştıkları ilişkilerin onlara kolektif bir bilinç sağladığını gösteren dinamik bir teori olduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Weberci tanıma yaklaşan Ahmet Zeki Ünal ise “sınıflı benimsedikleri yaşama biçimi türlerini önemli ölçüde etkileyen ortak ekonomik kaynakları paylaşan büyük ölçekli insan gruplaşmaları” şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁸

Kapitalizmin gelişim sürecinde refah dağılımı ve proletarya ile burjuva arasındaki uçurumda yeşeren “orta sınıf” kavramı dönemin toplumsal olaylarının değerlendirilmesinde temel analiz birimi haline gelmektedir. 15. yüzyıldan itibaren genişleyen ticaret ağları sebebiyle ortaya çıkan bu sınıf, o dönem için kendi işinde çalışan, küçük girişimci ya da işverenleri kastetmektedir.

Orta sınıf 1950'lerden itibaren tekrar önem kazanmıştır. Orta sınıf toplumsal sınıfların tam ortasında olan ve ne işçi sınıfı ne de burjuva ile çıkarları tam olarak örtüşmeyen bir heterojenliği ifade etmektedir. Toplumsal yapı içerisinde tam olarak

---

⁶⁶ Stephen Edgell, **Sınıf**, Çev. Didem Özyiğit, Ankara, Dost Yayınları, 1998, s.11.

⁶⁷ Alex Callinicos, Chris Harman, **Neo-liberalizm ve Sınıf: İşçi Sınıf Değiştirdi Mi?**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006, s.18.

⁶⁸ Ahmet Zeki Ünal, **Toplumda Tabakalaşma ve Hareketlilik: Olgular, Kavramlar, Kuramlar**, Ankara, Atıf Yayınları, 2018, s. 29.

sınırlarının nerede başlayıp bittiği belli olmayan bu sınıf barındırdığı muğlaklık sebebiyle tanımlanması güç bir kavramdır.

Özellikle Gezi Direnişi, **Occupy** ya da çeşitli coğrafyalarda aynı zamanlarda görülen Meydan Hareketleri, **Los Indignados** ile ilgili tanımlamaların ortak noktası bunların orta sınıf isyanı olduğu üzerine kurulmuştur. Orta sınıfın muğlaklığı ve tanım güçlüğü bu hareketlerin katılımcılarının çeşitliliği sebebiyle açıklama kolaylığı getirmektedir. İtirazların sadece işçi hakları ya da yoksulluk gibi ekonomik sorunlar dışında farklı birçok söylem içermesi, her yaştan ve her kesimden bireyin meydanlarda yer alabilmesi muğlaklık üzerinden tanım yapmanın önünü açmaktadır.

2.1.2. Klasik Orta Sınıf Teorileri

Klasik sınıf analizlerinin siyaset biliminin ve sosyolojinin merkezinde yer almaya başlamasının temelinde Marksizmin sistematiği yatmaktadır. Karl Marx'ın (1818-1883) el yazmaları sınıf kuramı kısmında sona ermektedir. Bu sebeple sınıf kavramının Marksist kuramda nasıl tartışılacağı daha sonraki sosyal bilimcilere ve teorisyenlere kalmıştır. "Marx'ın modern kapitalist toplumlardaki sınıflara ilişkin teorisinin ana hatları toplumun kutuplaştığı ve kendi içinde homojen olan ve sürekli artan bir ihtilaf güden iki sınıf oluşturmaktadır."⁶⁹

Orta sınıf, ilişkisel sınıf tanımlamaları içerisinde yeri tamamen muğlaklık ifade eden ve Marksizm içi canlılığını koruyan tartışmalardan biri olmayı sürdürmektedir. Marksizm sınıfı ilişkisel süreçler içerisinde tanımlamaktadır. Bu anlamda üst sınıf, orta sınıf, alt orta sınıf, alt sınıf gibi derecelendirmeler ifade eden sınıfsal tanımlamalar niteliksel değil, niceliksel kıstaslara göre yapılan sınıflandırmalardır. Niceliksel kıstaslar elde edilen nominal gelir ya da sahip olunan sosyal avantajlar açısından farklılık ifade etmektedir.

Val Burris yeni orta sınıfın tarihsel kökenlerini tartıştığı ilgili makalesinde Marksizmin özünde yatan sınıfsal analizin burjuva ve proletarya kutuplaşmasında gizli olduğunu aktarmıştır. Küçük burjuvazinin, rantiyerlerin, ticaret yapanların, zanaatkarların ve köylülerin proletaryaya evrileceği, bunun sebebinin ise

---

⁶⁹ Edgell, a.e., s.17.

yeteneklerinin bir anlam ifade etmeyeceği yeni üretim biçimlerine geçilerek kapitalizmin dönüşeceği öngörüsüdür.⁷⁰

Max Weber'e (1864-1920) göre orta sınıf modern toplumda bürokrasinin büyümesi, kamu sektörünün gelişmesi ve kapitalist üretimin genişlemesiyle ortaya çıkmıştır.⁷¹ Weber sınıf sosyolojisinde tüm sınıfsal durumların iki temel kategorisi olan mülk sahipliği ve mülksüzlükten yola çıkmakta ancak eğitim ve mülkiyete göre belirlenen olumlu ve olumsuz ayrıcalıklara sahip çok sayıda sınıf ayırt etmekte ve statü grubu analizi getirmektedir.⁷²

Marx'ın ve Weber'in sınıf ile ilgili görüşleri mülkiyeti esas almaları açısından örtüşmektedir. Ancak Weber analizine toplumsal katmanlaşmaya sebep olan unsurları da dahil eder. Bunlar arasında eğitim durumu, aileden ve sosyal çevreden miras kalan kültürel ve ekonomik birikimlerdir.

Eski girişimci orta sınıfların ayırıcı özelliği üretim araçlarının aynı anda hem sahibi hem de çalıştırıcı olmaları ve bazen başkalarını (özellikle akrabalarını) istihdam etmeleridir. Marx'a göre bu sınıf gerileyip proleterleşecek, Weber'e göre ise gelecekte bu sınıf için en iyi seçenek teknik eğitime yönelmek olacaktır.⁷³

Marksist ve Weberci sınıf yaklaşımlarının karşılıklı analizi esasında hareket etmek çağdaş orta sınıf yorumlarının genel itibariyle bir sentez oluşturduğunu gözlemlememizi sağlamaktadır. Sınıf analizinin Marksist ve Weberci yorumu arasında merkezi çarpıklık bulunmaktadır. Bunun sebebi Marx sömürüye odaklanırken Weber'in yaşam şansını ve piyasadaki bölüşüm faktörlerini ön plana çıkarmasıdır.⁷⁴

2.1.3.Orta Sınıf Kavramına Çağdaş Yaklaşımlar

---

⁷⁰ Karl Marx, Frederick Engels, **The Communist Manifesto**, Hal Draper, **Karl Marx's Theory of Revolution Volume II: The Politics of Social Classes**, New York, Monthly Review Press, 1978, s. 616 Akt. Val Burris, "The Discovery of the New Middle Class", **Theory and Society**, Cilt 15, Sayı 3, Mayıs 1986, s.320.

⁷¹ Cengizhan Yıldırım, "Orta Sınıf Analizleri: Teorik Bir Yaklaşım", **Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2017, s.188.

⁷² Edgell, a.e., s.24.

⁷³ Edgell, a.e., s.73.

⁷⁴ Erik Olin Wright, "The Shadow of Exploitation in Weber's Class Analysis", **American Sociological Review**, Cilt 67, Sayı 6, Aralık 2002, s.832.

Bu bölümde özellikle Neo-Marksist ve Neo-Weberci yaklaşımlar tartışılacak ve mesleki kategorizasyon şemaları çizilecektir. Günümüzde sınıfsal gücün 3 ana kaynağı olduğunu belirten Antony Giddens'a göre, bunlar mülkiyete dayalı egemen/üst sınıf, ehliyete dayalı orta/ara sınıf ve emek gücüne dayanan işçi/alt sınıfa tekabül etmektedir.⁷⁵ Orta sınıf, sınırları tam olarak ölçülemeyen bir konumu ifade etmektedir. Bu sınıftakiler mülksüzlerdir ancak yönetici olabilecek kadar yüksek beceri ve yeterlilik gerektiren işlerde çalışmaktadırlar.

Klasik Marksist teoride proletarya ve burjuva sınıfları toplumu oluşturan iki temel sınıf olarak belirtilmektedir. Bu kutuplu sistemi yaratan ise üretim araçlarına sahip olma durumudur. Ancak neoliberalizm ile birlikte yapısal işsizliğin artması, çalışma koşullarının düzenlenmesi ya da sektörel değişimlerin toplumsal tabakalaşma üzerinde yarattığı dönüşümler toplumsal yapının yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. Neo-marksist kuramcılardan biri olan Erik Olin Wright (1947), orta sınıf kavramını tartışmadan önce günümüz neoliberal kapitalist toplumun üretim araçlarına sahip olan ve olmayanlar olarak ayrılmasının yetersiz olduğunu belirtmiştir. Wright'ın sunduğu yeni kategori ise mülk sahiplerinin çalışıp çalışmaması ya da işçi çalıştırıp çalıştırmamasıdır. Ayrıca mülksüzler de kendi içinde kurumsal, beceri veya ehliyetle ilgili avantajlara sahip olma derecelerine göre kategorilere ayrılmaktadır.⁷⁶

Ralph Dahrendorf (1929-2009), “şirketlerin büyümesi ve mülk sahipliğinin dağılması çerçevesinde mülke sahip olmak ve onu kontrol etmenin birbirinden ayrılmasını mesleki ehliyetlerine ve/veya örgütsel konumlarına dayanarak otoriteye sahip olan yeni bir yöneticiler sınıfının oluşmasına yol açtığını (...)”⁷⁷ iddia etmektedir. Dahrendorf 20. yüzyıldan itibaren emeğin yeniden organizasyonu sebebiyle örgütlenmenin ve sınıf hareketlerinin gerilediği görüşüne sermayenin de bütüncül bir yapı izlemediğini ve burjuvazinin kim olduğunun belirlenmesinin

---

⁷⁵ Antony Giddens, **The Class Structure of the Advanced Societies**, Londra, Hutchinson, 1979 Akt. Edgell, a.e., s.63.

⁷⁶ Edgell, a.e., s.29.

⁷⁷ Ralph Dahrendorf, **Class and Class Conflict in an Industrial Society**, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1959, s.48. Akt. Edgell, a.e, s.66.

zorlaştığını belirterek karşı çıkmaktadır.⁷⁸ Ona göre, endüstri toplumları devrimsiz evrim geçirmektedir ve toplumsal çatışmalar geniş ölçekte ele alınmalıdır. Sadece sınıflar üzerinden analizlerde bulunmak yeterli olmayacaktır. Bu sebeple, Weberci bir analize yaklaşarak toplumsal rollerin yeni tahakküm biçimleri yarattığının altı çizilmektedir.⁷⁹

Son dönem orta sınıf analizleri üretim biçimleri ve somut olgulardan bahsetmek yerine çeşitli kapitalizmlerin var olduğu iddia edilen soyutlama düzeylerinden hareket etmektedirler. Sosyolog Pierre Bourdieu (1930-2002), sınıf analizi yaparken Marx'tan faydalanarak tahakküm eden ve edilen şeklinde toplumu temel iki kesime ayırarak incelemektedir. Ancak kültürel sermaye gibi öğeleri analizine dahil etmesi ile Weberyen bir yol izlemektedir. Bireylerin içinde yaşadıkları sosyal düzende hareketlerini belirleme ve yönlendirme yeteneği olan yapıların olduğunu bu sebeple bireyin yaşam tarzı, tüketim alışkanlıkları, zevkleri, hobileri ve boş zamanını değerlendirme şekillerinin önemini altını çizmektedir.⁸⁰

Güncel toplumsal yapı analizlerinde neo-Marksist tartışmalardan biri kafa ve kol emeği arasındaki gerilimi tartışmanın merkezine almaktadır. Günümüze yaklaştıkça üretim biçimleri yavaş yavaş değişim göstermiş, kol gücünden ziyade teknolojik gelişmelerin ışığında binlerce insanın yapacağı işleri tek bir makinenin daha verimli bir şekilde yaptığı bir döneme geçilmiştir. Örneğin buharlı bir tren onca yük hayvanı veya insanın yapamayacağı bir hızda ve tonajda yükleri daha hızlı ve güvenilir bir şekilde taşımaktadır. Binlerce insanın kolları ile yapamayacağı bu işi yapan lokomotif bilim ve teknikle uğraşan bir mühendis ya da bilim insanı ortaya çıkarmaktadır. Yani kafa emeği ile kol emeği arasındaki gerilim derinleşmektedir. Ancak teknoloji kartopu misali gelişirken, bilimi ortaya çıkaracak beyin gücüne yeterli alan ve zamanın oluşturulması için yaşamsal faaliyetlerin sürekliliğini sağlayacak üretimlerin devam etmesi gerekmektedir.

Tüm bunların ışığında Nicos Poulantzas'a (1936-1979) göre, sınıf kavramsallaştırılırken zihinsel emeğin klasik işçi sınıfı sayılmasının mümkün

---

⁷⁸ Ralph Dahrendorf, **Class and Class Conflict in an Industrial Society**, Stanford, Stanford University Press, 1959, Akt. Ünal, **a.g.e.**, s.70.

⁷⁹ Ünal, **a.e.**, s.71.

⁸⁰ Pierre Bourdieu, **Choses Dites**, Paris, Minuit, 1987, Akt. Ünal, **a.e.**, s. 74-75.

olmadığını ifade eder. Ancak Marksist teori içerisinde incelendiğinde, zihinsel emeğin burjuvazinin bir parçası olamayacağı da açıktır. Çünkü üretim araçları üzerinde kontrol ya da mülkiyet mekanizması söz konusu olmadığı için zihinsel emek klasik burjuva tanımından farklılaşmaktadır. Zihinsel emek üretim süreçlerinde yaşadığı farklılaşma sebebiyle yabancılaşmaktadır.

Kapitalist hegemon kültüre göre sınıf tanımlaması yapmanın en önemli eksiği tanımlanan işçi sınıfı üyesinin ya da orta sınıfların var olan sömürüyü yeniden üretmek için işlevsel bir varoluşa sahip olduğunun belirtilmesidir. Kapitalist sömürünün yeniden üretilmesini sağlama işlevi üst sınıfların ya da kapitalist sınıfın varlık sebebi olduğuna göre analiz bu bakımdan oldukça kusurlu bir hale gelmektedir.

Toplumun genel görünümü üzerinden hareket eden ve statü ile sınıf arasındaki ilişkiyi irdeleyen yaklaşımlara bir eleştiri de Alex Callinicos'tan (1950) gelmektedir. Callinicos, bu görüşleri "sağduyuya dayalı" olarak 3 ana başlık altında toplar: 1) Statüye ağırlık verilmesi bireylerin yaşam tarzlarına ve tüketim kalıplarına aşırı anlam yüklenmesine sebep olmaktadır. 2) Bireyin sınıf konumunun mesleğe, yapılan işe göre belirlenmesi 3) Sınıf konumunun gelir düzeyiyle özdeşleştirilmesidir.⁸¹ Bu ortaklaştırma toplumsal yapının gelir, meslek ya da statü gibi değerlere bağlı olarak belirlendiğini iddia eden görüşlerin sosyal yapıyı bir merdiven olarak gördüğünü belirtmektedir.

2.2.Yeni Orta Sınıfa Farklı Bakış Açıları

İşçi sınıfının sadece kol emeği olmaktan çıkarak, büro çalışanları ve hizmet alanının sürekli gelişmesi sebebiyle beyaz yakalı işçilerin sayısında gözlemlenen radikal artış orta sınıf analizlerini de belirlemektedir. Callinicos ve Chris Harman (1942-2009) beyaz yakalı işçileri 3 gruba ayırmaktadır. Bunlar: "kapitalist sınıfın aylıklı mensupları, yüksek maaş alan ve emek gücü ile kapitalist sınıf arasındaki

---

⁸¹ Alex Callinicos, Chris Harman, **Neo-Liberalizm ve Sınıf: İşçi Sınıfı Değişti Mi?**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006, s.12-14.

denetleyici kadrolarda yer alan yeni orta sınıf, kol işçilerinden de düşük maaş alan sıradan beyaz yakalı işçilerin oluşturduğu çoğunluk.[tur.]”⁸²

İşçi sınıfının küçüldüğü ve orta sınıfın genişlediği iddiası bazı meslek gruplarının yok olması ya da yenilerinin türemesiyle doğrudan ilişkilendirilmektedir. Ancak sermayenin ihtiyaçları değiştikçe kapitalizm tarihi boyunca meslek yapılarının değiştiği gözlenmiştir. Yukarıda 3 ana başlık altında orta sınıfı inceleyen Callinicos, yeni orta sınıfı şu şekilde tanımlamaktadır: Emeklerini satarak yaşayan ama üretim sürecinde sermaye adına işlev gören bu gruba “yeni orta sınıf” denir.⁸³

Büro çalışanlarının artması son yüzyılda ortaya çıkan bir tarihsel olguyu işaret etmektedir. Bu durum sektörel değişimden ve meslek yapılarındaki dönüşümden bağımsız değildir. 20. yüzyılda gelişmiş kapitalist ekonomilerden biri olan İngiltere’de büro çalışanlarının tamamına yakınının erkek olduğunu ve sayılarının oldukça az olduğunu ifade eden Callinicos, büro işçilerinin bankacılık ve sigortacılık sektöründe çalışan seçkin bir azınlık olduğunu belirtmektedir.⁸⁴

Yeni orta sınıfı tanımlayan Burris ise kıyaslamadan hareket ederek eski orta sınıfın küçük burjuvazi olduğu ve eski orta sınıfın işlevinin alt sınıf ve üst sınıf arasında kaosta eriyerek ortadan kalkacağını belirtmektedir. Öte yandan, yeni orta sınıfın kapitalist toplumda ortaya çıkan uçurumun yarattığı dengesizliği giderme işlevini gördüğünü ifade etmektedir.⁸⁵

Cengizhan Yıldırım’a göre, orta sınıfla ilgili analizlerde ortaklaşan önemli bir faktör eski orta sınıfın küçük burjuvaziyi yani kendi işinde veya küçük işletmesinde çalışanları ifade ettiğidir. Yeni orta sınıf ise beyaz yakalılar gibi başkasının işinde çalışan ancak yetki kullanma alanı oldukça kısıtlı bir kontrole sahip olan yığınları işaret etmektedir.⁸⁶

Guglielmo Carchedi (1938) orta sınıfı işlevsel ilişkiler içerisinde tanımlayarak, modern kapitalist toplumda parçalanmış ve karmaşık hale gelmiş olan

---

⁸² Callinicos, **a.e.**, s.18-19.

⁸³ Callinicos, **a.e.**, s.33.

⁸⁴ Callinicos, **a.e.**, s.38.

⁸⁵ Val Burris, “The Discovery of the New Middle Class”, **Theory and Society**, Cilt 15, Sayı 3, Mayıs 1986, s.326.

⁸⁶ Cengizhan Yıldırım, **a.g.e.**, s.173.

işbölümü içerisinde proletaryanın denetlenmesi için bir ara sınıfa ihtiyaç olduğunu ve orta sınıfın günümüz kapitalizminde buna karşılık geldiğini belirtmiştir.⁸⁷

Yeni orta sınıf teşhisi bireylerin biriktirdiği kültürel sermayenin geliştiği gözlemini içermektedir. Diplomalı olmak, bilgi ve becerilerin gelişmiş olması çoğunlukla bireylerin yaptıkları işler için olması gerekenden çok daha kalifiye olduğu durumları ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple artan yabancılaşma, yalnızlık hissi neoliberalizmin getirdiği bireyci anlayış ile birleştiğinde örgütlenme ağlarının dönüşmesine sebep olmaktadır. Yaptıkları işlerde çok sınırlı da olsa, kontrol ve karar alma süreçlerine dahil olabilen yeni orta sınıf üyeleri, ani yoksullaşma ve sahip olduklarını kaybetme riski sebebiyle güncel toplumsal hareketlerin katılımcısı olma potansiyellerini korumaktadırlar.

2.3.Tartışmalı Bir Sınıf: Prekarya

2.3.1.Prekaryanın Tanımı ve Kavrama Giriş

Günümüz toplumsal hareketlerinin sınıfsal ayağının analizinde “yeni” bir kavram göze çarpmaktadır. David Harvey’in *Asi Şehirler*⁸⁸ kitabında altını çizdiği, Bourdieu’nun⁸⁹ ise neoliberal dönemin sosyoekonomik yapısını tartışırken kullandığı bu kavram “prekarya”dır.

Proletarya kavramı Marksist literatüre ait bir kavram olarak görülse de Terry Eagleton kavramın etimolojik kökenine ilişkin yaptığı araştırmada kavramın topluma hizmet edebilmek için emek gücünden başka hiçbir şeye sahip olmayan kitleleri ifade etmek amacıyla kullanılan Latince bir kelime olduğunu altını çizmiştir.⁹⁰ Ayrıca

---

⁸⁷ Ozan Örmeci, “Küçük Burjuvazi veya Yeni Orta Sınıfa Marksist Bakış Açıları”, (Çevrimiçi), <http://politikaakademisi.org/2017/04/26/kucuk-burjuvazi-veya-yeni-orta-sinifa-marksist-bakis-acilari/>, 02.08.2018

⁸⁸ David Harvey, *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*, Çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.

⁸⁹ Bu tez çalışması esnasında P. Bourdieu’nun “**Karşı Ateşler: Neoliberal İstilaya Karşı Direniş Hizmet Edecek Sözler**” adlı eseri ve Aralık 1998’de Le Monde Diplomatique gazetesinde yayınlanan “The Essence of Neoliberalism: What Is Neoliberalism? A Programme for destroying collective Structures which may impede the pure market logic” başlıklı yazısı incelenmiştir.

⁹⁰ Terry Eagleton, *Marx Neden Haklıydı?*, 2011, s.190. Akt. Gencer Çakır, “Prekaryayı Nasıl Okumalı?”, (Çevrimiçi), <http://sendika62.org/2015/09/prekaryayi-nasil-okumali-gencer-cakir-293804/>, 10.12.2018.

İngilizce’de “**precarious**” yani istikrarsız ve güvende olmayan⁹¹ ve “**proletariat**” yani proletarya kelimelerinin bir araya getirilmesinden türemektedir.

2.3.2. İşin ve İşçinin Dönüşmesi

Neoliberal kapitalizm; özellikle ücretlerin düşürülmesi ve sendikacılığın gücünün kırılması için söylemsel hegemonyayı biçimlendirmektedir.⁹² Küreselleşme nosyonu tüm dünyada sosyoekonomik anlamda iş ve işçi tanımlarında da dönüştürücü etkilere sahip olmuştur. Bu bağlamda tartışıldığında siyaset bilimciler “esnek” ve “güvencesiz” çalışma koşullarının 21. yüzyıla girerken sosyoekonomik yapıyı dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Tarihsel olarak sendikacılığın ve örgütlenme yeteneğinin, söz söylemenin ve söylenen sözün siyasal alanda yarattığı etkinin daraltılması neoliberal dönemin ruhunu ifade etmektedir.

Guy Standing’e (1948) göre, işçi sınıfı Çin ve diğer yükselen ekonomilerin dünya işçi piyasasına katılımıyla OECD ülkelerindeki işçilere karşı verimliliğin daha hızlı artırılmasını sağlamak amacıyla ücretlerin düşürülmesi baskısıyla karşılaşmaya başlamıştır.⁹³ Yazar ilgili makalesinde üretim ilişkileri ile ilgili olarak küreselleşme dönemine ait 3 yenilik olduğunun altını çizmektedir. Bunlar; 1) güvencesizlik (zamanın kontrolünü kaybetmek), 2) sosyal gelir dağılımı üzerindeki değişimler, 3) prekarya; tarihte kazanılmış haklarını (kültürel, sivil, toplumsal, ekonomik ve siyasal) kaybeden ilk sınıf olarak sınıflandırılabilir.⁹⁴

Yukarıda sayılan özellikler birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. İnsanlar, hayatı anlamlandırıp kendilerini tanımlamalarına yarayacak mesleki kimliği içinde bulunduğumuz dönemde geliştirememektedir. Sahip olunan mesleğin meslek olup olmadığından emin olunamayan durumların yanında, kişiler yaptıkları işin gerektirdiğinden çok daha yüksek bir eğitim ve donanıma sahip olmanın yarattığı hayal kırıklığıyla boğuşmaktadır.

⁹¹ “Precarious” kelimesinin anlamı için, (Çevrimiçi), <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/precarious>., 16.10.2018.

⁹² Andrew Gamble, “Neo-Liberalism”, **Capital & Class**, Cilt 25, No 3, 2016, s.132.

⁹³ Guy Standing, “Popülizmin Yükselişini Körukleyen Yeni Küresel Sınıf ‘Prekarya’ İle Tanışın”, (Çevrimiçi), <http://ayrintidergi.com.tr/populizmin-yukselisini-korukleyen-yeni-kuresel-sinif-prekarya-ile-tanisin/>, 10.06.2018.

⁹⁴ Guy Standing, **a.g.e.**

Küresel kapitalizm ve neoliberalizmin işi ve ünvanları yeniden tanımlaması koşullardaki değişimin üzerini örtmektedir. Tuvalet temizlikçisi yerine hijyen uzmanı sıfatıyla iş ilanı vermek ya da çalışanın tam olarak ne ifade ettiğini bilmediği ünvanlara boğulmasını sağlamak neoliberal kapitalist dönemin temel özelliklerinden biridir.

İşsizliğin artması ve çalışma hayatında yaşanan değişiklikler güvencesizleşme diye tanımlanan muğlak bir ifadenin doğmasına sebep olmuştur. 1980 sonrası tüm dünyada hükümetler siyasal sistemleri yeniden düzenleyerek uzun süreli grevlerin oluşmasını engellemek ve toplu iş bırakmaların üretimi sekteye uğratmasının önüne geçmek amacıyla hukuki düzenlemelerle sendikacılığı geriletmiştir. Ayrıca nüfusun artması ve hizmet sektörünün gelişmesi ile iş tanımının değişmesi de bireylerin “ne iş olsa yaparım” söylemini güçlendirmeye başlamıştır.

Güvencesizlik hali insanın politikleşmesinde hayati bir başlangıç noktasıdır. Kaybedilen bizzat yaşam olduğundan, savunulması gereken de yaşam olmak zorundadır. (...) İktidar ilişkileri duygulanımsal araçlarla yayılıyorsa, tepkiler de aynı düzeyde gösterilecektir. Eyleme geçme kararının, insanların yaşamları üzerinde kurulan baskının artması karşısında ne hissettikleriyle çok yakın ilişkisi olduğu aşikardır; bu his, tatminsizlik de olabilir, öfke veya melankoli de.⁹⁵

Aslı Vatansever, esnekleşmenin çalışmayı her ana yayarak bireyin yaşamını (iş hayatı, özel hayat vs.) paramparça eden, insani özellikleri tamamen merkezden çıkararak, istikrarsızlıktan ve sürekli risklerden beslenen ekonomik düzlemin toplumsal ilişkileri yeniden kategorize ettiğini belirtmektedir.⁹⁶

Vatansever, prekarizasyon kavramını iş piyasalarındaki acımasız rekabetle beraber bireyin her an sistemin dışına itilme korkusuna karşı haklarının çiğnenmesine göz yumması, vasıfların önemsizleştirilmesi ve sömürünün içselleştirilmesi olarak tanımlamaktadır.⁹⁷ Bu süreç küresel piyasalara hakim olan

---

⁹⁵ Aylin Kuryel, Begüm Özden Fırat, **Küresel Ayaklanmalar Çağında Direniş ve Estetik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s.253.

⁹⁶ Aslı Vatansever, “Prekaryaya Geceleri: 21. Yüzyıl Dünyasında Geleceği Olmayan Beyaz Yakalılardan Rüyası”, **LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2013, s.3.

⁹⁷ Vatansever, **a.g.e.**, s.7-8.

finansallaşma ve üretim süreçlerinin küreselleşme boyunca artan tempoda farklılaşması ile doğru orantılı olmuştur.

Neoliberalizmin ideolojik olarak beslediği güçlü kanallardan biri olan liberal bireyci söylemin bu dönemde tekrar hegemon hale gelmesi; işsiz kalmanın bireyin kapasite sorunu olarak görülüp, iş bulmanın bireyin kendi başarısı olarak sunulmasını beraberinde getirmiştir. Kişilerin kendilerine ne kadar yatırım yaptığına bağlı olarak gelişen iş bulma yeteneği, bireylerin bizatihi sermaye haline gelmesine sebep olmuştur.

Neoliberal söylemlerin tüm dünyada hegemon hale gelmesini sağlayan etmenler; Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi, sosyalizmin bir ideoloji olarak başarısızlığını gösteren yazıların çoğalması ve uluslararası siyasette etkinliğini kanıtlaması şeklinde sıralanabilir. Bu sebeple yaşanan değişimler dönemin tarihsel koşullarından bağımsız görülmemelidir. Piyasanın önünde fiziksel olarak engelin kalmaması Petrol Krizi sonrası enerjiye bağımlı olan devletler açısından keskin bir politika değişikliğinin önünü açmıştır.

Refah devletinin çözülmesi hala devam eden bir süreç olmakla birlikte öncelikli etkileri sağlık ve eğitim pratikleri üzerinde olmuştur. 1990'ların nesli 1970'lerde korumacı ekonomi politikalarının hüküm sürdüğü Keynesçi refah devleti anlayışının zirvede olduğu dönemde yaşamış bireylerin çocukları ya da kardeşleridir. Her ailenin çocuklarına, öğretmenlerin öğrencilerine öğütlediği yüksek öğrenim görme ve iyi bir diploma sahibi olmanın bireylerin refah seviyesi ve yaşam kalitesi bakımından onları en üst noktalara taşıyacağı vizyonunun 1990'larda değer kaybetmeye başlaması, genç işsizlik oranlarındaki hızlı artış dönemin temel paradigmalarından sayılmalıdır. Üniversitelerin kaliteli bir yaşama giden yolda en önemli yapıtaşı olacağı inancının genç işsizliğinin hızla artması sebebiyle çöktüğü gözlenmektedir. Buna karşın neoliberalizm her şeyi başarabilecek güçte ve kendisine yatırım yapması gerektiğini bilen bireyi yüceltmiştir.

Keynesçi dönemde istihdamı ve üretimi artırarak ekonomik büyümeyi hedefleyen kapitalizmin, 1970 sonrası dönemde yerini istihdamı dengede tutarak veya bazı sektörler özelinde istihdamı azaltarak ekonomik büyümeyi başarması o

döneme kadar emek dünyasında bu denli etkisi görülmeyen başka tip iş tanımlamalarının yapılmasına sebep olmuştur. Necmi Erdoğan, sosyolog Ulrich Beck'in tanımından hareketle esnek istihdamın kalıcı işlere ve işçileri de geçici çalışanlar statüsüne dönüştürerek "süreklileştirilmiş geçici iş kültürünün" oluşmasını sağladığını tespit etmektedir.⁹⁸ Ayrıca ekonomist Jeremy Rifkin'in konu üzerine tespitini aktaran Necmi Erdoğan, işsizliğin yapılaşmasını sağlayan temel unsurun istihdamı kısırarak ekonomik büyümenin sağlanması olarak aktarır.⁹⁹ Bu noktada asırlar boyunca ayaklanmalar, isyanlar hatta çoğu zaman kanlı bir biçimde bastırılmış olan emek hareketlerinin yıllardır elde ettiği somut kazanımların çok temel bir problem olan işsizlik karşısında kaybedilmesi bu dönem yaşanan sosyoekonomik kırılmaların temelinde yattığı söylenebilir.

Birey, modernitenin bir tezahürü olarak toplumda yer almaya başlamıştır. Birey olmak günümüzde çeşitli yetkinliklere erişebilmekle eş değer tutulmaktadır. Öncelikle birey kendi ayakları üzerinde durabilmeli, hayatındaki tüm olumsuzluklarla baş edebilmeli ve maddi anlamda kendini geçindirebilmelidir. Bunu yapabilmenin koşulu olarak Soğuk Savaş döneminin getirdiği örgütlü ve kutuplaşmış siyasal yapının 1980 sonrası gücünü kaybetmesi gerekmiştir. Söylemin apolitikliğe övgü biçimini alması ve zenginleşebilmenin, hayat standartlarını yükseklere taşıyabilmenin esas şartının bireyin kendine yatırım yapması ile gerçekleşeceği anlayışı gerçekleşmiştir.

20. yüzyıl boyunca büyük mücadeleler, toplu iş bırakma eylemleri, grevlerle birlikte Soğuk Savaş dönemi Sovyet tipi sosyalizmin yayılmasına karşı duyulan endişe sebebiyle işçi sınıfının yükselişi ve emeğin korunması 1970 ekonomik bunalımından itibaren inişe geçmiştir.¹⁰⁰ Barış Özkul ilgili makalesinde; Soğuk Savaş sonrasında devletlerin çalışmayı toplumsal değer ve statüye sahip olma

⁹⁸ Ulrich Beck, "Wohin führt der Weg, der mit dem Ende der Vollbeschäftigungsgesellschaft beginnt?", der. Ulrich Beck "Die Zukunft der Arbeit und Demokratie", Frankfurt a.M, 2010 Akt. "Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yoksulları: Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar" içinde der. Tanıl Bora vd., **Boşuna Mı Okuduk? : Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.24.

⁹⁹ Jeremy Rifkin, **Das Ende der Arbeit**, Frankfurt a.M., 2007 Akt. der. Tanıl Bora vd., "Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yoksulları: Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar" **Boşuna Mı Okuduk? : Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.13.

¹⁰⁰ Mahfi Eğilmez, "Prekarya Nedir, Gelişme Yolundaki Ülkelerde Ötesi Var mı?", (Çevrimiçi), <http://www.mahfiegilmez.com/2018/01/proletarya-prekarya-ve-otesi.html>, 10.06.2018.

kaynağı olarak kodladığını, boş zamanın lanetlendiğini ve anomali olarak görüldüğünü ifade etmektedir.¹⁰¹ Bu anlayış teknoloji ve iletişim araçlarındaki gelişmeler sayesinde kişilerin sürekli erişilebilir olmasıyla birleşince emeğin çalışma koşullarının sermayenin lehine düzenlenmesine katkıda bulunmuştur.¹⁰²

İşin ve çalışma koşullarının performansa dayalı yeniden organizasyonu kişilerin kendilerini gerçekleştirdikleri düzlemin yeniden organizasyonunu da beraberinde getirmiştir. 1980'lerden itibaren özellikle gelişmekte olan ülkelerin basın yayın organlarında ünlü iş adamlarının hayat hikâyelerinin ya da “yoktan var edebilme” yeteneklerini vurgulayan yazıların çoğaldığı görülmektedir. Kendine yatırım yapan ve yılmadan fırsatları kollayan tüm bireylerin bu noktaya ulaşabilmesinin önünde hiçbir sistemsel engelin olmadığı mesajını vermektedir.¹⁰³ Üniversitelerde, kongre merkezlerinde veya çeşitli konferanslarda başarılı birer girişimci olabilme tüyolarının verilmesi bireyin kendini sermayeleştirme sürecine katkı sunmaktadır. Ali Sabancı'nın genç girişimci adaylarına Lütfi Kırdar Kongre Merkezi'nde yaptığı konuşma bu bakış açısına bir örnektir.

(...) Doğru anne ve babadan doğdum! Yani doğduğumda kartım sizinkinden daha iyiydi. Ama sonra ne yaptığın önemli. 2011'de bir adamla tanıştım. Kurduğu şirketi tam 7 milyar sterline satmıştı. Adamın kartı daha iyiydi. Adana'ya değil, Hong Kong'a özel uçakla gidiyordu, demek ki ne büyük bir uçağa sahipti. Kartını daha iyi oynamıştı sizin anlayacağınız.¹⁰⁴

Bireylerin çıkarlarını ödün vermeyen bir rasyonaliteyle takip etmeleri halinde bir gün onların da haberlerde izledikleri ya da gazetede okudukları hikayeleri kendileri için gerçekleştirebilecekleri fikrinin söylemsel olarak yaygınlaşması dönemin önemli bir karakteristiği haline gelmiştir. Verilen mesaj ise kendini sürekli geliştirerek işinde her zaman yüksek performans sergileyebilmenin bireyin işsiz

¹⁰¹ Barış Özkul, “Prekarya ve Sosyalistler”, (Çevrimiçi), <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/1334/prekarya-ve-sosyalistler#.Wx1IwNUzbiU>, 10.06.2018.

¹⁰² Emek Atölyesi, “Prekarya, Esneklik ve İşçileşme”, (Çevrimiçi), <http://www.emekatolyesi.org/Dosya-Yazisi/prekarya-esneklik-ve-iscilesme#.Wx1LNNUzbiW>, 10.06.2018.

¹⁰³ Rıfat N. Bali, **Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.34.

¹⁰⁴ Şelale Kadak, “60 Masa 15 Dakikada Bir Doldu Doldu Boşaldı”, (Çevrimiçi), <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kadak/2012/11/16/60-masa-15-dakikada-bir-doldu-doldu-bosaldi>, 21.11.2018.

kalma ihtimalini tamamen ortadan kaldıracığı ve hatta bir gün kendisinin de patron olabileceğidir. Neoliberal ekonomi politikalarının sadece somut ekonomik düzenlemeler getirmenin yanında algı ve söylem dünyasındaki dönüştürücü gücü bireyin kendini sermayeleştirmesi ile karşılığını bulmaktadır.¹⁰⁵

Neoliberal kapitalizmin iş ve verimlilik açısından getirdiği birincil özellik ise esneklik ve verimlilik arasında yeni bir bağlantı kurmasıdır. Bu bağlantı çalışanların kısa bir süre içerisinde kendini geliştirerek işe ve çalışma koşullarına adapte olmasını gerektirmektedir. Necmi Erdoğan'ın sosyolog Richard Sennett'ten aktardığı üzere, kurumlar, kamusal alan da dahil, asla gelecekle ilgili uzun vadeli garanti veren projeler sunmadığı için bu durumun işsizlik gibi korkutucu bir ihtimal karşısında kişilerin o işten bu işe o görevden bu göreve koşmasına ve daha ucuza çalışabilen bir alternatif ortaya çıktığında ise kapı dışarı edilmesi ihtimalini güçlendirmektedir.¹⁰⁶

Prekarya tartışılırken özellikle irdelenen konulardan biri bireylerin zaman yönetimidir. Klasik sanayi kapitalizmi döneminde iş zamanı veya çalışma zamanı ve boş / kişisel zaman ayrımı için verilen mücadeleler, kazanılmış hakların erimeye başladığı günümüz koşullarında farksızlaşmaya başlamıştır. İş çıkışı, mesai bitimi gibi tabirler artık iş ile bağlantının kesilmesi açısından anlam ifade etmemektedir. İşsizlik korkusu karşısında esnek koşullar kabul edilebilir bir kötülük olarak görülür. Kişilerin iletişim araçları üzerinden sürekli aktif olması işe kabul için zorunluluktur. Aniden değişen haftalık çalışma programları bu iletişim kanalları üzerinden duyurulmaktadır. Kişilerin “ani ve acil” değişimlere adapte olabilmesi için aktif olması gereklidir.

Erdoğan'a göre, kendini sermayeleştirmenin en doğrusu olduğu fikri ile büyüyen ve kimliğini bununla şekillendiren bireylerin içinde büyüdüğü biriciklik, farklılık ve kendinden mesul olma durumu onların anonimlikten çıkıp kolektif kalabalığa karışmasını zorlaştırmaktadır.¹⁰⁷ Bireycilik ve ideolojik yatkınlıklar

---

¹⁰⁵ Tanıl Bora v.d., **Boşuna Mı Okuduk? : Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.22.

¹⁰⁶ Richard Sennett, **The Culture of the New Capitalism**, New Have, Yale University Press, s.123-124 Akt. Necmi Erdoğan, “Sancılı Dil, Hadım Edilen Kendilik ve Aşınan Karakter: Beyaz Yakalı İşsizliğine Dair Notlar”, içinde der. Tanıl Bora v.d., **a.e.**, s.101.

¹⁰⁷ Necmi Erdoğan, “Sancılı Dil, Hadım Edilen Kendilik ve Aşınan Karakter: Beyaz Yakalı İşsizliğine Dair Notlar”, içinde der. Tanıl Bora v.d., **a.e.**, s.114.

yaşam tarzlarında farklılık ve çok seslilik yaratmaktadır. Buradan hareketle sınıf bilincinin oluşmadığı iddia edilmektedir.

Prekaryanın işçi hareketinde mücadele tabanlarını insanların elinden alındığı ve ortaklaştırıcı bir tanımlamadan oldukça uzak olduğu görüşüne karşı neoliberal piyasa yönetiminin bireyselliğine karşı birleşmeyi savunan görüşler de vardır. Elif Demirkaya ilgili makalesinde risklerin bireysel olarak üstlenilmesi hissine karşı kişilerin zorlu yaşam ve çalışma koşullarında daha iyi bir yer almak için sürekli kendilerine yatırım yaptıklarının altını çizmektedir.¹⁰⁸

1970 sonrası kapitalizmin durgunluk krizini aşmak amacıyla sermaye, neoliberal ekonomi politikaları aracılığıyla taşeronlaşma ve esnek çalışma gibi uygulamalar ile işçi sınıfına saldırmaktadır. Devlet desteğiyle sermaye karşısında emeğin üretim süreçlerinin parçalanması ve işçilerin atomize hale gelmesi birbirini takip eden süreçlerdir. Üretimin bir ülkeden diğerine ya da aynı ülke içerisinde farklı konumlara taşınması, mekânsal farklılaşmanın artması, artan oranda kalifiye olmayan birey istihdamı toplumsal ilişkileri yeniden tanımlamaktadır.

Bourdieu'ya göre küreselleşme mali piyasalar haricinde söylemsel bir miti ifade etmektedir. Ayrıca prekaryalaştırma ve esnekleştirme gece, haftasonu veya düzensiz saatlerde ya da deneme süresi adı altında belirsiz sürelerde çalışma koşullarının (yani patronların yüzyıllardır hayalini kurduğu şeylerin) tüm piyasada uygulanıyor olması demektir.¹⁰⁹ Prekaryalaşmaya maruz kalan kişiyi derinden etkilediğini, geleceği bulanıklaştırarak rasyonel beklentilerin önüne geçtiğini, geleceğe dair temel inanç ve umutları ortadan kaldırdığını belirterek, bu durumun kişiyi çoğu zaman toplumdan tamamen soyutlayarak hayatındaki kaosa karşı tek başına olduğu hissini ortaya çıkarır.¹¹⁰

2.3.3.Prekarya Bir Sınıf Mıdır?

¹⁰⁸ Elif Demirkaya, "Nedir Bu Prekarite?", (Çevrimiçi), <https://m.bianet.org/biamag/toplum/155726-nedir-bu-prekarite>, 10.06.2018.

¹⁰⁹ Pierre Bourdieu, **Karşı Ateşler**, Çev. Sertaç Canbolat, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2017, s. 46-50.

¹¹⁰ Bourdieu, **a.g.e.**, s.109.

Prekaryanın yeni bir sınıf oluşturduğunu ve 21. yüzyıl toplumsal hareketlerinin bunun yapısal çıktıları olarak görülmesinin sebeplerini tartışabilmek için öncelikle sınıf kavramına odaklanmak gerekmektedir.

Bir sınıf tanımı yapılırken sosyoekonomik ilişkiler yeniden tanımlanmaktadır. Prekaryayı yeni bir sınıf olarak tanımlamak ise buradan hareketle bir sistem ve bir gelecek tahayyülünde bulunabilmeyi gerektirmektedir.

Sınıf kavramı Marksist analizde ve Weber'in ekonomi ve toplum arasındaki ilişkiyi değerlendirdiği eserlerde önemli bir inceleme nesnesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetle ifade etmek gerekirse Marx'ın analizi üretim ilişkileri kapitalizmin gelişim sürecinde toplumun kutuplaşmasına sebep olacak yapıları işaret etmektedir. Weber ise aynı analizi piyasadaki mübadele ilişkileri içerisinde tanımlamaktadır. E. Olin Wright, Keynesçi dönem içerisinde sendikal örgütler ve 68 Hareketi dönemini devletin bir soyutlama düzeyinde doğru bir şekilde kuramsallaştırılamayacağını söylemekte ve devletler ile sınıflar arasındaki ilişkinin kesinlikle tarihsel ve konjonktürel olarak incelenmesinde ısrar etmektedir.¹¹¹

Standing ve devamında prekaryayı yeni bir sınıf olarak tanımlayan tüm görüşler sınıfı Weberci bir analiz biçimini takip ederek belirli bir hiyerarşi içerisinde tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre; sektörel farklılaşma ve üretimdeki istihdamın giderek azalmasının yarattığı koşullar kendine ait bir bilinç ya da bilinçsizlik hali oluşturmaktadır. Ancak bunun üzerinden yürütülen tartışmalar üretim ilişkileri üzerinden sınıfı tanımlamak yerine piyasa karşısındaki konumları üzerinden sınıfı tanımlamaktır.

Siyaset bilimci Wright'a göre, sınıf yapısını sınıf bilinci ve somut maddi çıkarlar dışında belirleyen şeyler de vardır.¹¹² Prekaryanın çeşitli grupları bir araya getirdiği, homojen bir bilinç oluşturmadığı eleştirileri Wright'ın hareket noktasından incelendiğinde sınıf oluşturmanın zorunluluğu olarak değerlendirilemez. Milenyuma girerken kimlik politikalarının yükselişiyle sınıfsal karakterlerin geri itildiği söylemi

---

¹¹¹ Erik Olin Wright, **Sınıflar**, Çev. Selma Toral, İstanbul, Notabene Yayınları, 2016, s.22.

¹¹² Erik Olin Wright, "The Shadow of Exploitation in Weber's Class Analysis", **American Sociological Review**, Cilt 67, Sayı 6, 2002, s.836.

hakim olmaktadır. Kimlik siyaseti içerisinde ırk, din, cinsiyet, etnisite gibi kültürel belirleyicileri barındırmaktadır.

Diğer taraftan sınıf karakteri taşıyabilmek için gerekli koşulu herhangi bir işçi işveren varlığına sahip olmakla denk tutan hukuki bakış açısına göre tüm bunlar proletarya oluşumu için ön koşuldur. Ayrıca prekaryanın küresel bir sınıf olduğunu ifade eden tüm örnek düzlemlerinin dünyanın en gelişmiş ekonomileri üzerinden açıklanıyor olması da küresellik iddiasının altını oymaktadır.¹¹³

Bugün dünyanın üzerinde dolaşan şey net bir şekilde tanımlanamayan, ucu bucağı belli olmayan bir sınıf karakterine sahip olup olmadığı tartışmalı bir kitlesel hayal kırıklığının kimi zaman sistem karşıtı bir örgütlenmeye dönüşebilme dinamiğine sahip, kimi zaman ise tamamen bireysel ve bölünmüş bir mefhumu ifade ettiği'dir.¹¹⁴

Şebnem Oğuz prekaryanın proletarya karşısında yeni bir sınıf olduğu iddiasına karşı çıkarken; esneklik ve güvensizliğin dönemin karakteristiğini oluşturan iki temel kavram olduğunun altını çizmektedir. Bu iki kavram ile prekaryayı yeni bir sınıf olarak tanımlayan genel görüşün aksine aslında bu iki kavramların birbirinin altını oyduğunu belirtmektedir.¹¹⁵ “Günümüz koşullarında vasıflı emeğin prekarizasyonunun tüm beyaz yakalılarda yarattığı ekonomik sermaye ile kültürel/sosyal sermayenin örtüşmemesinden kaynaklı gerilim de söz konusudur.”¹¹⁶ Esneklik sayesinde sermayenin istediği kadar, istediği ücrette ve istediği zaman istihdam edebilme keyfiyetinin çalışan kesimin bilinç bölünmesi yaşamasına sebep olduğunu, güvencesizlik sebebiyle işe; iş ve çalışma güvencesinden yoksun, sosyal haklardan kısıtlı faydalanabilen ve sürekli gelecek kaygısıyla boğuşan bir jenerasyon oluştuğunu ifade etmektedir. Esnekliğin yarattığı bilinç bölünmesinin

---

¹¹³ Serter Oran, “Modern Zamanların Tutunamayanları Prekarya: Sınıf Mı, Sınıftan Kaçış Mı?”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2015, Cilt 70, Sayı 1, s.243.

¹¹⁴ Vatansever, **a.g.e.**, s.16.

¹¹⁵ Şebnem Oğuz, “Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan ‘Prekaryaya’ mı?”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 35, Sayı 271, 2011, s.20.

¹¹⁶ Aslı Vatansever, Meral Gezici Yalçın, **Ne Ders Olsa Veririz: Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s.203-204.

güvencesizliğin gelecek vizyonunu kaybetmesiyle birleştiğinde bu iki kavramın birbiriyle çeliştiğinin altını çizmektedir.¹¹⁷

Güvencesizliğin güzellenmesi, küreselleşme sonrası tüm dünyada hakim söylemsel hegemonya haline gelmiştir. Dünyanın vahşi bir yer olduğu, genç işsizliğin kronik bir hal aldığı ve iş gücü piyasalarının parçalanmasının verdiği güvencesizlik duygusu bireyin sürekli yeni fırsatlar ve yatırım imkanları araması gerektiği anlayışını güçlendirmiştir. Serter Oran'ın makalesinde Vatansever'den aktardığı üzere prekarya; tüm dünyada iş güvencesinden yoksun, vasıfları göz ardı edilen insanların meydana getirdiği geçici işler haricinde bir işte çalışmayan, her an işsizlik tehdidini göğüsleyen bir anti sınıf olarak görülmektedir.¹¹⁸

Anti-sınıf argümanına karşı çıkan Standing; prekaryanın sınıf dışı olmasının buraya mensup olan kişilerin istihdam edilebilecek özellikleri taşıyor olmasıyla denk olduğunu savunur.¹¹⁹

Prekaryanın işçi sınıfından farklı bir sınıf ifade ettiğini belirten görüş ise dayanağını “sınıflar hiyerarşisi” olarak adlandırılabilir piramitte lümpenler ve işçiler arasında belirsiz bir yerde bulunmasından almaktadır. Guy Standing'in yaptığı sınıflandırmaya göre prekarya, toplumsal hiyerarşi içerisinde güvencesiz ve belirsiz koşullar altında çalışma zorunluluğu ifade ettiği için alt basamaklarda yer almaktadır.¹²⁰

Wright'a göre sınıf kavramı klasik Marksist teoride belirtilenin aksine bütüncül bir yapı izlemek zorunda değildir. Sınırlar belirsizdir çünkü küçük burjuva ve kapitalist sınıfları birleştiren ya da ayırıştıran çıkarlar dolaysız ve spesifik değildir. Bu sebeple küçük burjuva, işveren, işçi, prekarya, çiftçi ya da lümpen arasındaki sınırlar belirsizleşmektedir.¹²¹

---

¹¹⁷ Oğuz, **a.g.e.**, s. 9.

¹¹⁸ Oran, **a.g.e.**, s.239.

¹¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Guy Standing, **Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf**, Çev. Ergin Bulut, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

¹²⁰ Guy Standing, **Prekarya Bildirgesi: Hakların Kısılmasından Yurttaşlığa**, Çev. Senem Demiralp, Sercan Çınar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.29.

¹²¹ Wright, **a.g.e.**, s.69.

Klasik Marksist teoriye göre; tarihsel süreç içerisinde kapitalist toplumlar sosyalizme evrilecekse bunun taşıyıcısı sınıf mücadelesi olacaktır. Kapitalizm toplumu kutuplaştırarak kendi kendini yok edecek dinamikleri içinde barındırmaktaydı.

Ancak 20. yüzyıl deneyimlerinden hareketle vahşi kapitalizmi uygulanabilir kılan neoliberal ekonomi politikaları ile post-modern dönemde post-kapitalist sınıf tartışmaları popüler hale gelmiştir. Guy Standing, proletarya denildiğinde akla uzun dönemli, istikrarlı, sabit zamanlı ve ileriye dönük olarak işçinin ne kadar ve nasıl ilerleyebileceğinin açıkça belirlenmiş olduğu, sendikalaşabilen, iş unvanlarının olduğu ve kolektif sözleşmelerin yapılabildiği bir toplumun anlaşıldığını belirtmektedir.¹²² Ancak Standing yaptığı tanımlamada konjonktürel ve tarihsel olan bir durumu sanayi toplumu ve seri üretim tarzının hakim olmaya başladığı dönemin proletarya olduğunu belirterek sanayi toplumu ile proletaryayı eş anlamlı olarak kullanmaktadır.¹²³

Modern üretim teknolojileri ve sanayinin gelişmesi ile proletarya Marksist teori içerisinde yeniden tanımlanmıştır. Burada kastedilen hiçbir üretim aracına sahip olamayan ve emeğinden başka piyasa koşullarında değişim yapabileceği herhangi bir şeyi olmayan ve ücret karşılığı çalışan yığınlardır. Bu grup işsizleri de içinde barındıracak kadar geniş tanımlanmaktadır. Bunun sebebi kapitalist üretim ve piyasadaki dağıtım ve bölüşüm sistemleri içerisinde işsizlerin piyasa koşullarına dahil olmayı bekleyen gönüllüleri ifade ediyor olmasıdır.

Prekaryanın proletaryadan tamamen ayrı olduğu görüşüne karşı çıkanlar sanayi toplumunun proletaryayı tam olarak karşılamadığını ve piyasa karşısındaki statülerin belirli bir grubu sınıf olarak kabul etmek için yeterli olmayacağından hareket etmektedir.

Üretim parçalanırken sermayenin bütüncül bir şekilde merkezileşmesi sürecindeki tezatlığın işçilerin merkezi olan ancak nerede olduğu tam olarak bilinmeyen büyük kapitaliste karşı örgütlenmesini zorlaştırmaktadır.

---

¹²² Standing, **a.g.e.**, s.20.

¹²³ Gencer Çakır, "Prekaryayı Nasıl Okumalı?", (Çevrimiçi), <http://sendika62.org/2015/09/prekaryayi-nasil-okumali-gencer-cakir-293804/>, 23.06.2018.

Prekaryanın işçi sınıfından ayrı bir sınıf olduğu görüşüne karşı çıkanlar, işçi sınıfı deneyimlerinin proletarya veya prekarya olarak ayrılmasının mücadele hatlarının öldürülmesine sebep olduğu görüşündedir.¹²⁴ Prekaryanın içerik olarak neleri barındırdığı tartışmalıyken, güncel toplumsal hareketlerin öznesi olarak değerlendirmek ve ortak bir program ya da söylem sepeti olduğundan bahsetmek de oldukça zordur. Prekaryanın proletaryadan farklı bir sınıf oluşturmadığı argümanı özellikle Soğuk Savaş sonrası yeni bir döneme girildiği noktasından hareketle de eleştirilmektedir. Burada kastedilen kapitalizmin 'a' evresinden 'b' evresine geçmiş olmasının kapitalizmin özünü değiştirmediğidir. Ancak sermayenin sınır aşabilmesi ve mekânsal olarak engelsizleşmesi kapitalizmin doğduğu günden beri sahip olduğu kar maksimizasyonunu değiştirmediği ortadadır.

Prekaryanın kimlik duygusuna sahip olamadığını iddia eden Standing'e göre¹²⁵ herhangi bir maaşa sahip olmayan, kariyer yapamayan ve ilerleme yolları tıkalı olan bireylerin kimlik edinebilmesinin engellendiğini işaret etmektedir. Ancak kimlik söylemi prekarya ve kimlik üzerinden yapılan tanımlamalar içsel olarak prekaryanın bir homojenlik ifade etmesini engellemektedir.

Prekaryanın bir sınıf olarak kavramsallaştırılması sürecinde irdelenen özelliklerden bir diğeri de düşük ücret karşılığında çalışmak ve sosyal yardımlardan faydalanamıyor olmaktır. Gencer Çakır ilgili makalesinde sosyal yardım ve ikramiyelerden yararlandığı ölçüde dolgun bir maaş alan kişilerin prekaryayı oluşturup oluşturmayacağına bilinemezliğini gündeme getirmektedir.¹²⁶ Burada çalışma saatleri esnek ve değişken olan yüksek maaşlı işlerin kişiyi prekarya kılıp kılmayacağı sorusu kavramı piyasadaki dolaşım üzerinden tanımlamanın tutarsızlığa sebep olduğunun altı çizilmektedir.

Emeğin sermaye yeniden tanımlanmasını sağlayan prekarya yaklaşımı, yeni ve farklı bir sınıf tanımı yaparak siyaseti bölen bir etkiye sahiptir. Sermayenin karşısındaki bütüncül emek yapısını çözmeye girişimleri 1970 Dünya Mali Krizi'nden sonra belirli aralıklarla tüm dünyada gözlemlenen bir fenomendir. Üretimin parçalara

---

¹²⁴ Çakır, a.g.e.

¹²⁵ Standing, a.g.e., s. 48.

¹²⁶ Çakır, a.g.e.

ayrılarak maliyetin olabilecek en düşük seviyelerde tutulmasını sağlamak asırlardır sermayenin karını maksimize etmesinin en sık rastlanan yolu haline gelmiştir. Ayrıca sektörel parçalanma ve yeni sektörlerin ortaya çıkması emeğin yeniden tanımlanmasında etkili olan faktörlerdir.

Özetle, sınıf olup olmadığı hala tartışmalı olan prekarya kavramının güncel toplumsal hareketler sahnesindeki heterojen yapıları karşılamak için kullanıldığı ve meydanları dolduran kişilerin yaşadıkları güvencesizlik ve hayalkırıklığı sebebiyle sistem içi düzenlemeler talep ettiği görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

3.1.Yeni Toplumsal Hareketler Kuramlarına Giriş

Günümüz toplumsal hareketleriyle ilgili analizlerde en çok karşımıza çıkan kavramlardan biri “yeni toplumsal hareketler”dir. Güncel toplumsal olayların daha öncekilerden farklı ve yeni olması bu bölümde çeşitli analiz birimleriyle tartışılacaktır.

Küreselleşme, güncel siyasi ve toplumsal tartışmalar söz konusu olduğunda en sık başvurulan kavramlardan biridir. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, internetin yaygınlaşması gibi faktörlerle bir arada düşünüldüğünde küreselleşme kavramı sermayenin sınır tanımayan dolaşımından fazlasını ifade etmeye başlamıştır. Küreselleşme sayesinde dünya adeta küçülmüştür. Ancak küreselleşmenin toplumsal hayatta yarattığı değişikliklerin yanında bireyin siyasi ve ekonomik düzlemde küresel isteklerinin ya da içinde bulunduğu koşulların değişmesi yönündeki taleplerinin siyasi sistem tarafından karşılanamıyor olması toplumsal hareketlerin yeniden kurgulanmasına sahne olmuştur.

Küreselleşme, sadece insanları etkilemesi, onları birbirine yaklaştırması, dünyayı global bir köy haline getirmesi dolayısıyla değil; doğal kaynakların azalmasını, çevrenin kirlenmesini, küresel ısınmayı ve doğadaki canlı türlerinin azalmasını da beraberinde getiren bir süreç olması dolayısıyla, (...), dünyayı küçülten ama dünyanın sorunlarını büyüten bir kavramdır.”¹²⁷

Güncel toplumsal hareketlerin ve tartışmaların nedenlerinin çeşitliliği “yeni” kavramının iç yüzünü oluşturur. Özellikle 2000’lerden itibaren hareketlerin küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı olan niteliği artmaya başlamıştır. Eski ya da klasik toplumsal hareketlerin, kapitalizmin yarattığı eşitsizliklerin devrimci ya da ütopyik hedeflerle değiştirilmesini hedeflediği ancak bugün gözlemlediğimiz

---

¹²⁷ Y. Cemalettin Çopuroğlu, Beyzade Nadir Çetin, “Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye’deki Küreselleşme Karşıtı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, Bahar 2010, s.69.

toplumsal hareketlerin sistem içi düzenlemeleri hedeflediği temel argümanlardan biridir.

Yeni toplumsal hareketlerin en önemli özelliklerinden biri hızlı ve birdenbire oluşmalarıdır. Bu hareketler için, iktidara gelmiş örnekleri olsa dahi, iktidarın alternatif organlarını kurma fırsatları olmamıştır. Kenan Çayır'a göre "yeni toplumsal hareketler hedefleri açısından geçmişin ütopyacı ve romantik hareketlerinden farklıdır."¹²⁸ Bu anlamda yeni toplumsal hareketler kendi kendini sınırlayan devrimler olarak görülmektedir. Alberto Melucci'den aktaran Çayır'a göre, yeni toplumsal hareketler eskilerden farklı olarak diyalog ya da mücadele yoluyla kolektif kimliklerin inşa edildiği bir ağı oluşturmaktadır.¹²⁹ Arap Baharı'nı analiz eden Asef Bayat'a göre bu hareketlerin başka özellikleri de vardır. Devrimciler iktidarı ele geçirmeyi planladıkları için iktidar yapılarının dışında kalmışlardır. Hem eski rejimlerle hem de Müslüman Kardeşler ya da Selefiler gibi gruplarla güreşmek için gerekli olan siyasi kaynaklara (örgütlenme, liderlik, stratejik vizyon) sahip değildiler. Arap ayaklanmaları ile 20. yüzyıl öncülleri arasındaki temel fark, oldukça değişmiş ideolojik zamanlarda meydana gelmeleridir.¹³⁰ Ayrıca bu hareketlerin yeniliği örgütsel yapıların dönüşmesini de içermektedir. İşçi sınıfının öncülüğünü yaptığı hareketleri eski toplumsal hareketler olarak sınıflandıran Çayır, eski hareketlerde büyük liderler ve merkezi hiyerarşik örgütlenmeler söz konusuysen, yeni toplumsal hareketlerin birey iradesi ile katılım ve esnek yapılar içerdiğini belirtmektedir.¹³¹

Yeni Toplumsal Hareketler (YTH) kuramcıları kapitalizmin krizler aracılığıyla her seferinde yepyeni dinamikleri olan süreçlere dönüştüğü iddiasından hareket etmektedir. Alain Touraine, Alberto Melucci, Manuel Castells ve Donatella Della Porta bu yaklaşımın temel kuramcılarında sayılmaktadır.

---

¹²⁸ Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2016, s.15.

¹²⁹ Alberto Melucci, "A Strange Kind of Newness: What is New in New Social Movements", içinde der. E. Larana, H. Jonston, **New Social Movements: From Ideology to Identity**, Philadelphia, Temple University Press, 1994, s.117 Akt. Kenan Çayır, **a.g.e.**, s.21-22.

¹³⁰ Asef Bayat, "Revolution In Bad Times", (Çevrimiçi), <https://newleftreview.org/II/80/asef-bayat-revolution-in-bad-times>, 30.11.2018.

¹³¹ Kenan Çayır, **a.g.e.**, s.17.

Alain Badiou'ya (1937) göre, Tahrir Meydanı'nda meydana gelen tüm faaliyetler (yaralıları için mücadele, barikat, kamp, tartışma, yemek pişirme ve bakım) hareket komünizmini oluşturmuştur. Geleneksel liberal-demokratik veya otoriter devlete alternatif olarak ortaya konan bu eylemler siyasetin yeni bir yolunu, gerçek bir devrimi, müjdeleyen evrensel bir olaydır. Slavoj Žižek için bu hareketler tamamen yeni politik olaylar, hegemonik örgütlenmeler, karizmatik liderlikler veya parti aygıtları olmadan, Tahrir'in büyümesini yaratmıştır. M. Hardt ve A. Negri için, Arap Baharı, Avrupa'nın **Indignados** protestoları ve **Occupy Wall Street**, gerçek demokrasiye karşı, kurumsal kapitalizm tarafından dayatılan liberalizmin yerini tutabilecek farklı bir çeşitlilik politikası özlemini dile getirmiştir. Bu sebeple bu hareketler toplamda yeni küresel devrimleri temsil etmektedir.¹³²

Genel hatlarıyla yeni toplumsal hareketler sınıfsal yapıların değiştiğine ve işçi sınıfının öncülüğünün kalmadığına işaret etmektedir. Mücadelenin sadece üretim ilişkilerinin yarattığı eşitsizliklerden kaynaklanmadığını belirtmektedir. Partiler veya sendikalar gibi kapalı hiyerarşik yapıların yerini çoğu zaman lidersiz ve esnek örgütlenmeler almıştır.

Toplumsal sınıfların, yaşam tarzı, tüketim kalıpları, boş zaman alışkanlıkları gibi sosyo-kültürel öğelerle açıklanması neoliberal döneme rastlamaktadır. Kitle iletişim araçları aracılığıyla hegemon ideolojinin ve popüler tüketim kalıplarının yaygınlaşması sebebiyle (...) sınıf bilinci yok olmaktadır. Bu durum sınıf mücadelesinin yok olmasına sebep olmuştur.¹³³

Hayriye Özen ilgili makalesinde sınıf çatışması ekseninde doğan işçi sınıfı hareketlerinin sanayi toplumu döneminde ortaya çıktığını ancak yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıktıkları toplumun sanayi sonrası toplum ya da bilgi toplumu olduğunu belirtmiştir.¹³⁴

3.2.Sanayi Sonrası Toplum ve Kimlik Siyaseti

---

¹³² Asef Bayat, **a.g.e.**

¹³³ Zerrin Arslan, "Geçmişten Bugüne Eleştirel Bir Orta Sınıf Değerlendirmesi", **Toplum ve Demokrasi**, Cilt 6, Sayı 13-14, Ocak Aralık 2012, s.61-64.

¹³⁴ Hayriye Özen, "Meydan Hareketleri: "Eski" ve "Yeni" Toplumsal Hareketler", **Mülkiye Dergisi**, Cilt 39, Sayı 2, s.15.

Sanayi Devrimi ile birlikte üretim ve dağıtım sistemleri radikal bir değişiklik yaşamıştır. Bu radikal değişim kendisinden önceki dönemlere has siyasal, sosyal ve ekonomik olana ilişkin yeniden tanımlama yapılmasıdır. Sanayi devrimi öncesinde aristokrasi, serflik, krallık gibi kavramlarla açıklanabilen gerçeklik bu dönemden sonra ekonomik belirleyiciler olmadan anlatılamaz hale gelmiştir.¹³⁵ Üretimin fabrikalarda ve o döneme kadar görülmemiş kriterlere bağlı hale getirilmesi toplumsal hayatın hızla dönüşmesine sebep olmuştur.

Pazarların dünyaya yayılması, ulusaşırı şirketlerin büyümesi, M. Castells'in temel nitelikli önemini çok iyi vurguladığı ağların (networks) oluşumu ve bilgileri gerçek zamanlı olarak iletebilen bir mali sistemin yeni ortaya çıkan etkililiği, daha çok Amerikan kökenli kültürel toplu tüketim mallarının kitle iletişim araçları, reklamlar ve hatta şirketler tarafından yayılması, (...) büyük çoğunlukla Amerikalıların oluşturduğu büyük bir kapitalizmin etkisiyle nitelenen bu küreselleşmeyi yaratmıştır.¹³⁶

YTH kuramcılarına göre; kentlerin hızla geliştiği ve Fordist üretim biçiminin, seri üretimin karda hızlı bir artışa sebep olduğu dönemde toplumsal sınıflar üzerinden analizler yapmak dünyayı anlamak için yeterlidir. Sanayi sonrası toplum ve yeni toplumsal hareketler kuramcılarından olan Alain Touraine'e göre sanayi devriminin başarısının üzerinden 200 yıl geçmiştir ve ekonomi politik paradigmasına dönmek imkansızdır. Bunun sebebi ise kültürel sorunların hiç olmadığı kadar önemli hale gelmesidir.¹³⁷

YTH kuramcıları geçmişte toplumsal aktörlerden ve örgütlü yapılardan hareket ederek toplumsal hareketlerin analiz edilmesinin yeterli olacağını savunurken, 20. yüzyılın sonundan itibaren gözlemlenen toplumsal hareketlerin bu aktörler aracılığıyla incelenmesinin yetersiz olduğunu belirtmektedir.

Tekel Direnişi'nden örnek veren Fırat, güncel toplumsal hareketlerin direnmenin ötesine geçen; kişilerin mekanla kurduğu ilişki üzerinden politik eylemi yaratan; yeni pratikler, yeni toplumsal ilişkiler, yeni yaşam biçimleri

---

¹³⁵ Alain Touraine, **Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma**, Çev. Olcay Kunal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s.11.

¹³⁶ Touraine, **a.g.e.**, s.36.

¹³⁷ Touraine, **a.e.**, s.11.

kurma potansiyelini açığa çıkardığını belirtmektedir. Yavaş yavaş kurulan çadır kent, zamanın ve mekanın kapitalist örgütlenişini sekteye uğratmış, kendi zamansal ve mekansal koordinatlarını yaratmıştı. Bu sayede ise protestocuların yalnızca gösterge ve semboller ve yeni eylem biçimleri değil, yeni toplumsal ilişkiler ve biçimler de yaratmışlardır.¹³⁸

Toplumsalın ne olduğunun muğlaklaşması ve kamusal alanın daralması toplumsal hareketlerin analizinde yeni arayışların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bugün toplumsal alan birçok farklı kültürel ögenin öne çıkarıldığı oldukça heterojen bir yapıyı işaret etmektedir. Alain Touraine ve Manuel Castells'in başını çektiği bazı sosyologlar toplumun ve toplumsal alanın yok olduğunu belirten bir kopuştan söz etmektedirler. Touraine'e göre, dinsel temsilin yerini modern devlet, iktidar ve egemenliğin almasının ilk kopuş, Sanayi Devrimi ile sınıflar ve ekonomi politigin yükselişe geçmesinin toplumsal hayattaki ikinci kopuş olduğu ve son olarak da enformasyon çağına geçiş ve küreselleşme ile toplumsal alanın çözülüşüne tanık olduğumuz yepyeni bir döneme geçilmiştir.¹³⁹

2000 sonrası toplumsal hareketlerde "başka bir dünya mümkün" söylemi merkezde yer almıştır. Başka bir dünya ile kast edilen ütöpik özellikleri olan bir dünyadır. Toplumsal cinsiyet kalıplarından sıyrılmış, sınıfsızlaşmış ve tüm eşitsizliklerden arınmış, tamamen özgür bir dünya tasvir edilmektedir. Bu yönden toplumsal hareketler hangi dönemde ortaya çıkmış olurlarsa olsunlar o dönemin izlerini taşıyarak ve ütöpik özellikleri olan bir gelecek hayal etmekten kurtulamamaktadır.

Eski toplumsal hareketler siyasal ya da ekonomik düzeni ele geçirip onu kendi ideolojik yapısıyla düzenlemeye çalışmıştır. Ancak yeni toplumsal hareketlerin bir sistemi başka biriyle değiştirme ya da ekonomik yapıyı tamamen dönüştürme amacı çoğu örnekte ikincildir. Esas hedeflenen bu sistemin ürettiği değerlerin değişmesini sağlamak, mevcut düzeni daha özgürlükçü daha eşitlikçi bir düzene dönüştürmektir.

---

¹³⁸ Aylin Kuryel, Begüm Özden Fırat, **Küresel Ayaklanmalar Çağında Direniş ve Estetik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s.255.

¹³⁹ Touraine, **a.e.**, s. 69.

Günümüzde geniş kitleler toplumsal değerlerden koptuğunu, sömürüye ve gündelik hayatın getirdiği kötü koşullara karşı kendini yalnız hissettiğini dile getirmektedir. Gündelik hayatın bu dönüşümünün temelinde bireyi toplumdan izole hale getiren neoliberal kapitalizm yer almaktadır.

Bir roller bütünü olarak tanımlanmış benin parçalanması ve bilinçli kendine dönüşlü bir birey ya da grup tarafından kendi kendisi için kendi ereği olan, hiçbir toplumsal ya da siyasal hedefe bağımlı olmayan yaratıcı bir özgürlüğün talebi olarak tanımlanmış bir bireyciliğin yükselişi.¹⁴⁰

Kültürel öğelerin meydanlardaki direnişleri belirleyen unsurların başında yer alması toplumsal hareketlerin heterojen özellikler gösteren ve çok seslilik içeren bir sürece evrilmesini beraberinde getirmiştir. Bu sebeple hareketlerin ekonomik alanı dönüştürmeye yönelik talepleri ikincil bir pozisyona itilmiştir. Günümüzde toplumsal hareketler “(...) neyin normal ya da anormal olduğuna karar veren, izin veren ya da yasaklayan bir kurulu düzene karşı da savunurlar.”¹⁴¹ 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren görmeye başladığımız toplumsal hareketlerin yeni olarak adlandırılmasının sebeplerinden biri de bu hareketlerin sistemin bireylere dayattığı mevcut siyasal düzene, bürokrasiye, kötüleşen yaşam standartlarına ve yozlaşan değerlere karşı örgütlenmesidir.

3.3. Castells’in Ağ Toplumu

Toplumsal hareketler “(...) devletlerarası sistemin işleyişi dolayısıyla hükümetlerin, kendi toprakları üzerindeki tebaları için neyin enformasyon, neyin eğlence, neyin yorum vb. olup olmadığını tanımlama ve süzme çabalarıyla (...) çatışan bir süreç”¹⁴²[tir.]

Castells’e göre neoliberalizm tanımlanan gerçek düşman olmasına rağmen tam olarak neye işaret ettiği öznelere göre farklılık göstermektedir.¹⁴³ Bunun sebebi

---

¹⁴⁰ Touraine, **a.e.**, s. 125.

¹⁴¹ Touraine, **a.e.**, s.216.

¹⁴² Arrighi, Hopkins, Wallerstein, **Sistem Karşıtı Hareketler**, Çev. S. Gökmen, C. Kanat, İstanbul, Metis Yayınları, 2015, s.76.

¹⁴³ Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür 2. Cilt – Kimliğin Gücü**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.197.

birçok farklı hücreden oluşan ağ toplumunda bireylerin sahip olduğu sosyoekonomik ve kültürel farklılıkları muhafaza ederek direnişlerde yer alabilmesidir.

Castells küreselleşme karşıtlığı noktasında ortaklaşan günümüz toplumsal hareketlerinin de kendi içinde farklılıklar içeren 3 gruba ayrılabilceğini iddia etmektedir. Ona göre, birinci grubun kendine ait değerler dizgesi bulunmaktadır ve yerel kimlikleri öne çıkarır. İkinci grup küreselleşmenin kurumsal bir reforma ihtiyaç duyduğunu ve başka bir düzenin mümkünliğini savunur. Sonuncu grup ise, kapitalizme karşı çıkan neo-anarşistlerin internet ve başka ağ oluşturma tipleri aslında bir örgütlülük oluşturur ve toplumun kendi kendini yöneten bir yapıya dönüşmesini sağlamaktadır.¹⁴⁴ Yeni Toplumsal Hareketler kuramcıları iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin toplumsal hareketleri belirleme yeteneğinin altını çizmektedir. İnternet örgütlenmeyi kolaylaştırmıştır. Bu sayede, belirli bir amaç etrafında toplanan gruplar hızlıca hareket edebilmektedir.

Grup üyelerinin birbiriyle haberleşmede, kimi konuların tartışılmasında en çok tercih ettiği mecra internettir. Yerel, ulusal ve uluslararası örgütlenmelerle iletişim ve işbirliği kurmanın bugün neredeyse tek yolu internette geçmektedir.¹⁴⁵

İnternet kullanımıyla bireyler gözlemledikleri toplumsal olaylar hakkında kısa süre içerisinde iletişim kurarak bilginin yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Bu bakımdan Twitter, Facebook gibi uygulamalar sayesinde yeni bir kamusal alan tipi ortaya çıkmıştır. İnternet çoğu zaman çeşitli görüşlerin kısa yoldan ve kolayca bir araya gelebildiği ya da tartışılabildiği bir mücadele sahasıdır. Ayrıca, küreselleşme sonrası para aktarım hızındaki radikal artış örgütlenmelerin maddi destek toplayabilme yeteneğini de artırmıştır. Bu bakımdan hareketin topladığı destek sadece manevi boyutta kalmayıp, katılımcıların birbirine olan maddi desteğinin güçlenmesi sağlanmaktadır. Ağlar oluşturarak genişleyen bağlantılar ise çok hızlı, çok sesli ve çok farklı katılımcıların bir araya gelebildiği yapıların kurulmasını kolaylaştırmaktadır.

---

¹⁴⁴ Castells, **a.g.e.**, s.199.

¹⁴⁵ Gamze Göker, "İnternetin Yeni Toplumsal Hareketlere Etkisi", **inet-tr'09 XVI. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri**, Aralık 2009, s.116.

3.4. Hardt ve Negri'nin "Çokluk"u

Çokluk doğrudan tanımlanması zor olan bir kavramdır. Çokluk, içsel farklılıkları olan toplumsal bir öznedir. Kökeni homojenlik ya da farksızlığa değil ortak paydaların oluşmasına dayanmaktadır.¹⁴⁶ Üretici güçlerin örgütlülüğünün dağıldığı, enformel ve iletişimsel üretimin bunun yerini aldığı yeni küresel düzende toplumsal hareketler ilk bakışta belirsizlik ifade eden çokluk kavramıyla ele alınmıştır. Küresel ekonomik sistemin maddi malların üretilmesinin yanında belirli yaşam biçimlerini, iletişimsel ağları ve toplumsal olanın yeniden üretilmesini de ekonomik sisteme dahil ettiği için çokluk ile klasik toplumsal sınıflar birbirinden farklıdır.¹⁴⁷

Halk birlik ve bütünlük ifade ederken, çokluk çeşitlilik ve çok sesliliğin ortak paydalar üretebilmesini işaret eder.

3.4.2.Çokluk ve Yeni Toplumsal Hareketler

Michael Hardt (1960) ve Antonio Negri (1933) küreselleşen dünyayı anlamak için kapitalizmin, emperyalizmin ya da modern teorilerin yetersiz kaldığından hareket etmektedir. Sınırların belirsiz olduğunu ve ekonomik ve siyasal kontrolün dünyayı aştığını belirterek oluşan yeni küresel düzenin bir imparatorluk olarak nitelendirilebileceğini göstermektedirler.¹⁴⁸ Küreselleşme ile azınlığın zenginleşmesi ve zenginliğin toplumun üzerinde yer alan küçük bir grupta toplanması imparatorluğun uçsuz bucaksız yönetim ve kontrol mekanizmaları işletmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Buna göre, imparatorluğun işleyişi modern yönetim anlayışından uzaklaşarak küresel bir mantıkla öznelere hedef almaktadır. Bu durumda çeşitlilikleri ve farklılıkları üzerinden tanımlanan bireylerin heterojen bir topluluk oluşturduğu işaret edilerek vurgu çokluk üzerine yapılmaktadır.

Hardt ve Negri küreselleşmenin iki yüzü olduğundan bahseder. Bunlardan birincisi egemenlik biçimlerini yeniden tanımlayan imparatorluktur.

¹⁴⁶ M. Hardt ve A. Negri, **Çokluk**, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000, s.114.

¹⁴⁷ M. Hardt ve A. Negri, **a.e.**, s.13.

¹⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Hardt ve A. Negri, **İmparatorluk**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2015.

(...) küreselleşme aynı zamanda, ülkeler ve kıtalar boyunca uzanan ve sınırsız sayıda etkileşime olanak tanıyan yeni işbirliği ve ortaklık şebekelerinin üretilmesi anlamına da geliyor. Küreselleşmenin bu ikinci yüzü dünyadaki herkesin aynılaşmasını değil; farklarımızı korurken iletişim kurup ortak hareket etmemizi sağlayan ortak paydayı keşfetme imkanı yaratıyor. O halde çokluk da bir ağ olarak tanımlanabilir.¹⁴⁹

Ağ içerisinde bireylerin farklılıklarını koruyabilmesi ve bunları savunabilecek alanlar oluşturabilmesi çokluğun esas itibariyle neyin nasıl olacağını belirleyen kurallar sistemine karşı çıktığını göstermektedir. Buradan hareketle Hardt ve Negri, neoliberal küreselleşmenin esas amacının kalplerin ve zihinlerin rızasını kazanmaktan çok yeni iletişim ve sosyal düzenlemelerle yeni zihinler ve kalpler yaratmak olduğunu belirtir.¹⁵⁰

Modern dönemin yarattığı okullar, fabrikalar, hastaneler ya da askeriye sistemleri bireyi toplumsal hayatın kuralları belirli yapısı içerisinde kontrol altında tutarak disiplin etmiştir. Ancak imparatorluk modern mantık üzerinden işlememektedir. İktidarını bireyin fiziksel yaşamı yanında tüketim, iletişim ve hatta düşünme biçimlerini dönüştürerek zihinsel alana da hükmeder. Hardt ve Negri imparatorluğun çokluk üzerindeki egemenliği konusunda Michel Foucault'un biyoiktidar kavramından yararlanır.

Biyoiktidar temelde kamusal alanda gerçekleşen hukuksal egemenlik paradigmalarından farklı olarak, yaşamın tamamı üzerinde tesis edilen bir iktidardır. Egemenlik bu şekilde yaşamın tümünü kapsayan bir şey olarak algılandığında ekonomik, siyasal, ideolojik ve kültürel düzey arasındaki ayrım da anlamsızlaşır.¹⁵¹

Sonuç olarak, Bayat'a göre, hızlı sonuçlara bakmaktan ziyade, ayaklanmaları, yirmi yıl içinde, yeni şeyler üretmenin yeni yollarını kurarak, iktidar hakkında yeni bir düşünce biçimi kuran, "uzun devrimler" olarak görebiliriz. Ancak, söz konusu olan, devrimlerin nasıl tanımlanacağıyla ilgili kaygılar değil, iktidar yapıları ve

---

¹⁴⁹ Hardt ve Negri, **a.e.**, s.11-12.

¹⁵⁰ Hardt ve Negri, **a.e.**, s.97.

¹⁵¹ Ahmet Murat Aytaç, "İmparatorluk: Bir Manifesto Çağrısı", **SBF Tartışma Metinleri**, No 48, Haziran 2002, s.3.

yerleşik çıkarlarla ilgili problemlerdir. Ancak bu süreç, “uzun devrim” ya da devletin radikal dönüşümü ile başlayan bir süreci, otoriter düzenden anlamlı bir demokratik değişim başlatmak için şiddet içermeyen temel bir değişimin nasıl oluşturulacağıdır. Baskıcı eskiden neoliberal yeniye yolculuk, hem kamusal hem de özel alanda acımasız mücadeleler ve sürekli halk hareketliliği olmaksızın ortaya çıkmayacaktır.¹⁵²

---

¹⁵² Asef Bayat, **a.g.e.**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

POPÜLİZM

4.1. Popülizmin Etimolojisi

Popülizm uzun bir süredir siyasi tartışmaları belirleyen kavramlardan biridir. Kavramın etimolojik kökeni Latince “**populus**” yani “insanlar” kelimesine karşılık gelmektedir. 1892 yılında ABD’de “**People’s Party**” ya da diğer adıyla “**The Populist Party**”nin kurulmasıyla birlikte popülizm bu partileri aşarak kitlelerin görüşlerini temsil etmek anlamında kullanılmaya başlamıştır.¹⁵³

Popülizm dünyanın çeşitli noktalarında birbirinden farklı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Ancak çoğunlukla pejoratif göndermeler içeren kavramın genel geçer bir tanımı yapılmamıştır. En basit anlamıyla popülizm bir karşı çıkışı ifade eder. Bu karşı çıkış genellikle halkın isteklerini savunduğunu iddia etmektedir. Neoliberal dönemden itibaren yükselişte olan muhafazakâr sağ partilerin ve özellikle liderlerin popülist söylemleri ve pratikleri kullandığı gözlenmektedir.

Jan Werner Müller popülizmi tanımlamaya çalışırken içeriğe önem verilmeksizin tavrın önemsendiğinin, hınç ya da öfke gibi duygusal durumların popülizmi anlamaya çalışırken karşımıza çıkan önemli faktörler olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁴

Popülizm bir siyasal iletişim ya da siyasal mantık olarak kabul edilmektedir. Yıllardır var olan mağduriyetlerin ya da görmezden gelindiği söylenen halkın taleplerinin siyasal arenada bir karşılık bulması iddiası popülist kabul edilen tüm siyasal parti, lider ya da toplumsal hareketlerin temel söylemlerinden olabilmektedir. Burada sözü geçen halkın kim olduğu ya da tam olarak neye işaret ettiği muğlak kalmaktadır. Halk, çoğu zaman halkın belirli bir kesimine denk düşer. “Popülist mantık, popülist partileri desteklemeyen kimselerin, her zaman erdemli ve ahlaklı olarak tanımladıkları halkın uygun bir parçası olamayacağını ima eder.”¹⁵⁵ Ernesto Laclau, bu durumu şöyle anlatır: “bir dışlayıcı hat toplumu iki kampa böler. Bu

¹⁵³ “Populist”, (Çevrimiçi), “<https://www.etymonline.com/word/populist>”, 29.09.2018.

¹⁵⁴ Jan Werner Müller, **Popülizm Nedir?**, Çev. Onur Yıldız, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s.13.

¹⁵⁵ Müller, **a.g.e.**, s.15.

durumda ‘halk’ topluluk üyelerinin toplamından daha az bir şeydir. Yine de tek meşru bütünlük olarak anlaşılma arzusunda olan kısmi bir unsurdur.”¹⁵⁶ Halkın kimlerden oluştuğu konusunda verilecek cevaplar halkın inşa edilmesi ve belirli kimselerin bu tanım dışında kalmasını sağlamaktır. Yönetenler inşa edilirken toplumun ortak faydasına olanın farkında olduklarını ve halkın yanında olan aktörler olarak kendilerinin bu ortak iyiyi net bir şekilde uygulayacaklarını ileri sürerler.¹⁵⁷

Popülizmi tanımlamanın zorluğu onun çeşitli söylemler aracılığıyla radikal, ayrımcı ve ötekileştirici bir dile sahip olabileceği gibi daha birleştirici söylemlerle demokratikleşebilmesinden kaynaklanır. “Buna göre popülizm iktidar karşısında yer alan türlü talepleri ‘halk’ kategorisine referansla bir araya getiren bir siyasal mantıktır.”¹⁵⁸

4.2. Popülizme Teorik Yaklaşımlar

Popülizm hakkında temel teorik tartışmalar Ernesto Laclau (1935-2014) ve Chantal Mouffe’un (1943) analizleri ve bunlara getirilen eleştirilerden oluşmaktadır. Laclau popülizm kuramını 3 temel analiz birimi üzerinden oluşturur. Bunlar; söylem, boş gösterenler ve hegemonya olarak sıralanmaktadır.¹⁵⁹ Söylemin araçsallaştırılması güncel toplumsal hareketler düşünüldüğünde hem iktidar hem de protestocular tarafından en sık kullanılan yöntem haline gelmiştir. Bu sebeple popülist söylemler sadece yönetici elit tarafından kullanılan bir araç olarak görülmemelidir.

Boş gösterenler Laclau’nun siyasal analizlerinde sıkça başvurduğu kavramlardan biridir.¹⁶⁰ Laclau’ya göre boş gösteren; gösterge ve kelimenin anlamı arasındaki boşluğu ifade eder. İşaret edilen öz ile bunun ifade ettiği anlam arasındaki boşluk siyaset tarafından kolayca manipüle edilebilir. Neoliberalizm sonrası tamamen farklılıklara dayanan bir toplumun bütünselliği her bireysel anlamlandırma edimi içinde gerçekleşir.¹⁶¹ Laclau’ya göre, popülizm eşgüdümlü talepleri olan

---

¹⁵⁶ Ernesto Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**, Çev. Nur Betül Çelik, Ankara, Epos Yayınları, 2007, s.99.

¹⁵⁷ Jan Werner Müller, **a.e.**, s.42.

¹⁵⁸ Onur Yıldız, “Popülist İtirazdan Popülist İdareye: SYRIZA ve PODEMOS Örnekleri”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 39, No. 2, s.291-296 (s.293)

¹⁵⁹ Laclau, **a.g.e.**, s.86.

¹⁶⁰ Boş gösterenler kavramı ile ilgili bkz. Ernesto Laclau, “Why Do Empty Signifiers Matter to Politics?”, içinde **Emancipations**, Londra, Verso, 1996.

¹⁶¹ Laclau, **a.e.**, s.87.

insanların bir popülist lider, dava, amaç, halk gibi boş gösterenler etrafında toplanmasından oluşur.¹⁶²

Popülizm toplumsal yapının bölünmüşlüğünden beslenmektedir. Neoliberalizmin ilkeler ve fikirler üzerindeki kolektif mücadeleyi bireycilik ve ekonomik rasyonalite ile değiştirme girişimi karşısında popülizm kapitalizmin katı koşullarında halkın egemenlik biçimlerini güçlendirmektedir.¹⁶³ Buna karşın, karşıtlıklar içeren taleplerde bulunanlar, popülist iktidarlar tarafından halk dışı olarak nitelendirilmektedir. Esasen bu durum popülizmin boş gösterenler aracılığıyla halkı, ortak iyiyi ya da halkın ortak faydasını inşa ederken ortaya çıkmaktadır. Popülist söylemde sıkça kullanılan “biz” ve “o”nun kimler olduğunun muğlak kalması bu sürecin doğal sonucudur. Popülizm soyut karakterine rağmen, düşman olarak seçilen figürün, halka karşı tüm tehditlerin arkasındaki tekil failin içselliği ile desteklenir.¹⁶⁴

Sınıf çatışmasının yerini yeni toplumsal hareketlere bıraktığı iddiasındaki birçok siyaset bilimci günümüz toplumsal hareketlerinin popülist olduğunu belirtmektedir. Buna göre, toplumsal sorunların temel kaynağı sistem değil, sistemin içine sızmış olan belirli aktörler ya da bunlar sayesinde ortaya çıkan genel çıkara aykırı düzenlemelerdir. Slovaj Zizek’e göre, yapının içine sızan ya da rolünü düzgün olarak yapmayanlar sebebiyle toplumsal hareketler ortaya çıkmaktadır. Zizek, Marksist bir analizden hareket ederek kapitalizmin işleyişinde ekonomik krizlerin ortaya çıkmasının normal bir patolojik sorun olduğunu ancak piyasadaki aktörlerin ya da siyasetçilerin buna karşı aldıkları pozisyonun kusurlu olduğunu belirtir.¹⁶⁵

Soğuk Savaş’ın ardından ideolojilerin öldüğü iddiası popülizm ile ilgili analizlerde başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Popülizm herhangi bir sınıfsal ya da ideolojik ayrıma gitmeksizin toplumun manevi değerlerinin ya da temel sosyoekonomik şikayetlerinin politikacılar tarafından oy toplama amacıyla popüler hale getirilmesini içermektedir. Farklı kimliklerin toplumsal yapıyı parçalı bir hale getirmesinin önüne geçmek için gerekli olan şey onların belirli bir çatı ve belirsiz

---

¹⁶² Donald Kingsbury, “Populism As Post-Politics: Ernesto Laclau, Hegemony and the Limits of Democracy”, **Radical Philosophy Review**, 2015, s.4.

¹⁶³ Kingsbury, **a.g.e.**, s.2-3.

¹⁶⁴ Slovaj Zizek, “Against the Populist Temptation”, **Critical Inquiry**, Cilt 32, Sayı 3, s.556.

¹⁶⁵ Zizek, **a.g.e.**, s.555-556.

semboller altında birleşmesini sağlamaktır. Fransa’da Ulusal Cephe (**Front National**) partisinin lideri Marine Le Pen’in göçmenleri işgalcilere benzeterek Fransız kültürünü ve değerlerini bozdukları iddiası bu duruma örnek verilebilir. Diğer taraftan ABD’de Barack Obama’nın seçim kampanyasını yürütürken sosyoekonomik eşitsizliklerin sorumlularının bulunacağı ve haksızlıkların düzeltilmesi için çalışacağına dair verdiği sözleri tutmaması esas sorunken, “halk dışı, marjinal grupların” kamusal alanı işgal etmesinin yeterince çalışmayanların hayal kırıklıklarından ibaret olduğu medyada sıkça dile getirilmiştir.

4.3. Popülist Siyaset Yaklaşımı

Popülizm temsili demokrasinin çıktılarında biridir. Demokrasinin oy verme hakkıyla özdeşleştirilmeye başlaması ve çoğunluğun iktidarının kutsanması sonucunda popülist liderlerin yer yer faşizme varan söylemleri kullandığı gözlenmiştir.

(...) popülizm bir özel psikolojik eğilimin belirli bir toplumsal sınıfın ya da basit siyasal önermelerin meselesi değildir. (...) popülizmin kendine özgü bir dili vardır. Sadece seçkinleri eleştirmekle kalmazlar. Hakiki halkı temsil ettiklerini iddia ederler.¹⁶⁶

Seçkinlerin karşısında halkın savunulduğu iddiası aracılığıyla “tek gerçek temsilci olma” durumu slogan haline gelmektedir. Gezi Direnişi sonrasında dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın yaptığı açıklamalarda sıkça dile getirdiği “Biz milletiz, siz kimsiniz?” söylemi Erdoğan’ın gerçek halkın tek temsilcisinin kendisi ve partisi olduğu iddiası popülist söylemlere örnek verilmektedir.¹⁶⁷ Yukarıda bahsedildiği gibi, sadece halkın belirli bir kısmının gerçek halk olduğu iddiası tüm popülist liderler tarafından dile getirilmektedir. Buna dayanarak günümüz toplumsal hareketlerinin halka ve halkın gerçek çıkarlarına karşı yapılan düzen bozucu hareketler olduğu ima edilmektedir. Bu sayede esas sorunlar muğlaklaştırılarak yapılan eleştiriler ve direnişler değersizleştirilir.

---

¹⁶⁶ Müller, a.e., s.58.

¹⁶⁷ Müller, a.e., s.15.

Değersizleştirme popülistler tarafından özellikle söylemler üzerinden medya aracılığıyla gerçekleştirilir. Harry Vanden'e göre günlük siyasetin söylemsel gücü yönetici sınıfların kalabalıkların öfkesini dindirme çabasını yansıtmaktadır. İletişim araçlarının ve basın yayının gelişmesi, ulusal medya ağlarının genişlemesi, elit fikir üreticilerin ve aydınların küresel haberleşme ağları aracılığıyla hegemonik bir kontrol sağlanmasına hizmet etmektedir. Diğer taraftan da, ilgili kurumlar kullandıkları amacın aksine küreselleşme çağında gördüğümüz toplumsal hareketlerin en önemli özelliği olan "geleneksel elitist" karar alma süreçlerine meydan okunmasını da kolaylaştırmaktadır.¹⁶⁸

Ancak popülizmin özünde bir çelişki yatmaktadır. Bu çelişki popülist çağrılara açık olma durumundan dolayı toplumsal alanda göçmenlere ve yabancılara karşı nefret duygusunun gelişmesine ve popülist akımlara kapılmanın tehlikeli bir boyut oluşturmamasından kaynaklanmaktadır.¹⁶⁹ Bunun sebebi popülist dilin kolayca faşizme ve radikalizme varan bir söylem dünyası yaratmasıdır. Ayrıca Mouffe'a göre popülizmin yarattığı kriz neoliberal küreselleşme ile birleştiğinde giderek otoriterleşen hükümetlerin önünü açabilmektedir.¹⁷⁰ Neoliberal ekonomi politikalarının kalkınma için reçete olarak sunulduğu son 30 yıl düşünüldüğünde, bunun sağlayıcısı olduğu iddiasındaki tüm siyasi partiler, liderler ya da gruplar toplumun ortak çıkarlarını koruduklarını ve halkın taleplerini yerine getirmek için işbaşına geldiklerini savunmuşlardır. Bunu yaparken de kendilerinden önce yönetici olan elitlemiş kadrolara savaş açarak "gerçek halk" oldukları söylemini hegemon haline getirmişlerdir. Bu durumda günümüzde global bir fenomen haline gelen muhafazakar/sağ hükümetlerin artışı, neoliberal küreselleşme ile finans sektörünün egemen hale gelmesiyle birleştiğinde karşı hareketlerin ortaya çıkması kaçınılmaz bir hale gelmektedir. Mouffe, sağcı popülizmin karşısındaki her şeyi şeytanlaştırarak ya da siyaset dışı olduğunu savunarak giderek otoriterleşen ve siyasi temsil

---

¹⁶⁸ Harry Vanden, "Social Movements, Hegemony And The New Forms of Resistance", **Latin American Perspectives**, Cilt 34, Sayı 2, 2007, s.17-19.

¹⁶⁹ Guy Standing, "Popülizmin Yükselişini Korumak İçin Yeni Küresel Sınıf 'Prekarya' İle Tanışın", (Çevrimiçi), <http://ayrintidergi.com.tr/populizmin-yukselisini-korukleyen-yeni-kuresel-sinif-prekarya-ile-tanisin/>, 10.06.2018.

¹⁷⁰ Chantal Mouffe, "Populists Are On The Rise But This Can Be A Moment For Progressives Too", (Çevrimiçi) <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/sep/10/populists-rise-progressives-radical-right>, 09.12.2018.

mekanizmaları daraltan uygulamalara yol açtığını savunmaktadır. Ayrıca sağcı popülizme karşı savaşın tek yolunun özellikle 2008 Krizi sonrasında ortaya çıkan toplumsal hareketlerden beslenen ve radikal demokrasiyi savunan sol popülizmin kurulması sayesinde kazanılacağını belirtmektedir.¹⁷¹

Güncel toplumsal hareketler eşitsizliklerin giderilmesi için sistem içi reformlar yapılmasını savunun söylemler içermektedir. Bu reformlar siyasi temsilin genişletilmesi, sandık demokrasisi yerine aktif vatandaşlık ve çoğulcu demokrasinin sağlanması ve ekonomik gelişmenin toplumun tamamına paylaştırılması yönünde odaklaşmaktadır. Demokrasinin radikalleştirilmesi sürecinde neoliberal küreselleşme döneminde oluşan hegemonyanın dağıtılmasını zorunlu hale getirmektedir. İspanya’da PODEMOS’tan örnek veren Mouffe, bu sol partinin geniş bir halk hareketine dönüşmeyi amaçladığını ve popülist söylemlerle azınlık için değil halk için çalışma söylemini sol popülizmin öncülerinden olduğunu savunmaktadır.

Sağ/muhafazakar popülist iktidarların halkı “gerçek halk” ve “diğerleri” olarak ikiye ayırması toplumsal uzlaşmayı ortadan kaldırma tehlikesi taşımaktadır. Bu söylem kamusal alanda kronikleşen ve hükümetlerin görmezden geldiği toplumsal sorunların meydan hareketlerinde gündeme gelmesine sebep olmuştur. Ancak siyasi erk bu hareketleri halkın çıkarlarına karşı marjinal grupların kamu düzenini bozmak gibi kamusal çikara aykırı hareketler olarak tanımlamıştır. Değersizleştirerek yok sayma stratejisi ile meydanlarda dile getirilen temel sorunların üstü örtülmeye çalışılmıştır.

---

¹⁷¹ Chantal Mouffe, “Populists Are On The Rise But This Can Be A Moment For Progressives Too”, (Çevrimiçi) <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/sep/10/populists-rise-progressives-radical-right>, 09.12.2018.

BEŞİNCİ BÖLÜM

VATANDAŞLIK

5.1.Vatandaşlığın Tarihsel ve Kuramsal Kökeni

Vatandaşlık kavramı disiplinler arası bir kavramı ifade etmektedir. Kavram sıklıkla hukuki bir statüyü işaret etmek için kullanılmaktadır. Ancak vatandaşlık tarih boyunca anlamı değişen ve gelişen dinamik bir kavram olagelmıştır. Vatandaşlık devlet tarafından kişilere tanınan bir statü olmanın yanında modern ulus devletin kurulmasıyla birlikte bir bağı ifade eden bir kavram olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu bağ bazen olduğundan daha derin ve köklü özelliklere işaret ederken, bazı dönemlerde gevşek bir biçim almıştır. Ayrıca hukuki bir statüyü ifade etmesinin yanında sosyolojik, siyasi, kültürel birçok boyuta sahiptir.¹⁷²

Vatandaşlık kavramı modern devletin oluşum süreci ile doğrudan bağlantılı olmakla birlikte çoğu zaman bir kimlik olarak tanımlanmaktadır. Kişilerin yaşadıkları yerel düzlem üzerinde kendilerini yeniden ürettikleri ve diğer öznelerle kurdukları ilişkileri düzenledikleri organik yapılar vatandaşlık bağının düzenlenmesi sonucu kurulmaktadır. Derek B. Heater'a (1937) göre ise şehir devlet ya da ulus devlet, cumhuriyet, prenslik ya da imparatorluk olsun, yurttaşlık tarih boyunca devlet tarafından bireye tanınan bir yasal ve siyasi statü ve bireyin devlete borçlu olduğu bir sadakat bağıdır.¹⁷³

Alev Özkazanç, modern vatandaşlığın kuruluşuna kadar yaşanan temel tarihsel süreçleri üç ana başlık altında değerlendirmektedir. Birincisi, kent devletinin çözülmesinden mutlakiyetçiliğe kadar geçen dönemdir. İkincisi, mutlakiyetçi dönemin bitmesiyle birlikte modern vatandaşlığın şekillenmeye başlamasıdır. Son dönemde ise burjuva demokratik devrimler sonrası vatandaşlığın günümüzdeki anlamına yaklaşan düzenlenmelerdir.¹⁷⁴

---

¹⁷² Fatma Nalbant, "Türkiye'de Vatandaşlık Anlayışının Gelişimi", **III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi – Bildiriler Kitabı I**, 2012, s.79.

¹⁷³ Derek Heater, **A History of Education For Citizenship**, Londra, Routledge Falmer, 2004, s.194.

¹⁷⁴ Alev Özkazanç, "Toplumsal Vatandaşlık ve Neoliberalizm Sorunu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 64, Sayı 1, 2009, s.251.

Güncel siyasi ve hukuki tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda vatandaşlık devlet ile bireyler arasında belirli haklara sahip olma bağı olarak kabul edilmektedir. Hannah Arendt (1906-1975) vatandaş hakları ile insan hakları arasındaki gerilimi tartışırken, vatandaş haklarının dışlayıcı bir doğası olduğunu belirterek insan haklarını “haklara sahip olma hakkı” olarak tanımlamaktadır.¹⁷⁵ Etienne Balibar (1942) ise vatandaşlığın kurulmasının özünde demokrasiyle ilgili çelişkilerin yattığını ve bu çelişkilerin yeniden üretildiğini belirtmektedir.¹⁷⁶ Bu bakımdan vatandaşlık demokrasi kavramıyla doğrudan bağlantı göstermektedir. Francis Fukuyama'nın Tarihın Sonu¹⁷⁷ tezine atıfla iki kutuplu dünya düzeni yıkıldıktan sonra kapitalist üretim biçiminin ve demokrasinin zaferini ilan etmesiyle tüm dünyada yavaş yavaş kendine özgü liberal demokrasi örnekleri yayılmaya başlamıştır.

Tanımı üzerinde hala tartışmalar olan demokrasi kabaca çoğulcu ve çoğunlukçu, dolaylı ve doğrudan, liberal ya da Marksist demokrasi olarak ikili sınıflandırmalar üzerinden analiz edilmektedir. Vatandaşlık tartışmaları açısından çoğulcu liberal demokrasi tanımlanan tüm demokrasi tipleri içerisinde ideale en yakın versiyon olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından liberal demokrasinin zaferini ilan etmiş olmasıdır. Liberal bireyci demokrasi anlayışı toplumun ortak faydasına olan tüm konularda ortak karar alabilmeyi öğütleyen demokrasi biçimidir. Teoride karar alma süreçlerinde ortak faydaya yönelik ortak karar alınması oybirliği esasını akıllara getirmektedir.

5.2. Demokrasi ve Vatandaşlık İlişkisi

Demokrasinin tarihi boyunca karar alma süreçlerinde oybirliği esasına göre karar alınması nadir olarak görülmektedir. Çünkü oybirliği esası çok kırılğan bir temel üzerine oluşturulmaktadır. Oybirliği esası vatandaşlara geniş veto etme yetkisi verdiği için toplumsal uzlaşının bir anda dağılabilmesine olanak sağlamaktadır.¹⁷⁸ Bu

---

¹⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hannah Arendt, **Devrim Üzerine**, Çev. Onur Eylül Kara, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

¹⁷⁶ Etienne Balibar, **Yurttaşlık**, Çev. Murat Erşen, İstanbul, Monokl Yayınları, 2016, s.14.

¹⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Francis Fukuyama, **Tarihın Sonu ve Son İnsan**, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2016.

¹⁷⁸ Mehmet Turhan, “Çoğunluk İlkesi”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı 4, 1988, s.71.

sebeple özünde oyçokluğu esası yatan çoğunlukçuluk güncel liberal demokrasi tartışmaları açısından hayati önem taşımaktadır.

Demokratik bir devlette vatandaşlar ve onların seçtikleri temsilciler dışında hiçbir makam ya da merci, hürriyet ile düzen ve otorite arasındaki dengenin belirlenmesi noktasında yetkili değildir. Böyle bir konuda karar verme yetkisinin de mecburen çoğunluğa ait olduğunu kabul etmek gerekir.¹⁷⁹

Çoğunluk, toplumu doğrudan etkileyen konularda ya da ortak fayda üzerine verilmesi gereken kararlarda ortaya çıkacak genel iradenin demokratik kurumları belirlemesini ifade etmektedir. Ancak Antik Yunan'daki ideal yönetim kavramsallaştırmalarını takiben demokrasi çoğunluğun diktatörlüğüne kolayca evrilebilecek özellikleri özünde barındırmaktadır. Demokrasinin kısaca halkın iktidarı olarak tanımlanmasının yanında çoğunluğun karar verme konusunda tek yetkili olma hali popülist yönetim ile birlikte değerlendirildiğinde ortaya bir kısır döngü çıkmaktadır. Çünkü vatandaşlardan oluşan bir çoğunluğun verdiği kararların haklar ve ödevler ya da siyasi ve sosyokültürel tüm konulara dair nihai karar haline gelmesi farklılıklardan ve azınlıklardan oluşan diğer tüm vatandaşlara karşı ciddi bir dışlama sürecini beraberinde getirmektedir. Bu çerçeveden hareket eden Chantal Mouffe, liberal demokrasinin siyasetin doğasını anlayamadığını ve bireylerin farklılıkları ile var olabileceği bir demokratik sistemin mümkün olduğunu belirterek, çözümün radikal demokrasi olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁰ Atomize hale gelen ve siyasetten soyutlanması salık verilen birey toplumsal inşa edilmesi sürecinden etkilenerek kendini inşa etmektedir. Bu durumda bireyin toplumsal normlardan ve kurumlardan bağımsız bir şekilde oluştuğunu kabul eden ve bireyin toplumun geneline nazaran kötücül ve önemsiz bir mikro birim olduğu anlayışı, Mouffe öncülüğünde reddedilmektedir. Demokrasinin gerektirdiği özgürlükleri ve kişilerin siyasal katılımının korunmasının neoliberal dönem ile birlikte bireyin farklılıklarının muhafaza edilmesi mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Mouffe'dan aktaran Mehmet Kanatlı'ya göre bu bakış kişinin farklılıklarını birey tanımına

---

¹⁷⁹ Bülent Yavuz, "Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1-2, 2009, 288.

¹⁸⁰ Mehmet Kanatlı, "Chantal Mouffe'un Radikal Demokrasi Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme", **TESAM Akademi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2014, s.117.

indirgemenin, farklı kimliklerin ve farklı grupların günümüz çoğulcu demokrasilerinde taleplerin karşılamasında yetersiz kalmasıdır.¹⁸¹

Demokrasi ve vatandaşlık arasındaki bağlantıların karşısında toplumsal olanı bireysel farklılıkların tamamen üzerine koyan yaklaşımlar da mevcuttur. Buna göre demokrasilerde vatandaşlık tanımlanırken grup hakları ya da toplumun ortak faydası olarak nitelenenler söz konusu olduğunda bireyin haklarını “geçici” olarak askıya almayı meşru kılan görüşlerin bireyin kimliğine ve haklarına zarar verme ihtimalini taşımaktadır.¹⁸² Küreselleşme sonrası farklılıkların ve kimlik siyasetinin belirleyici özelliği birey haklarının rafa kaldırılabilir niteliği ile taban tabana zıtlık ifade etmektedir. Bu bakımdan liberal demokrasinin özünde yatan liberal toplumsal teori ile çelişki oluşmaktadır. Bunun sebebi, özel mülkiyetin korunması, ifade özgürlüğünün sağlanması, kültürel hakların korunması ve siyasi temsilin sürekliliği gibi liberal demokrasilerin koruma altına aldığı temel özelliklerin vazgeçilebilir hale gelmesidir.

Azınlıkların kendilerini gerçekleştirmesi bakımından en uygun kabul edilen yönetim şekli demokrasidir. Çoğunluğun kararlarının nihai kabul edildiği bir sistemde azınlıkların haklarını garantileyebilmesini sağlayan temel ilke eşitliktir. Bir siyasal sistemde eşit temsil edilebilmek ve kendini gerçekleştirmek konusunda bireylerin eşit şansa sahip olmasıyla doğru orantılı olacaktır.

Liberal vatandaşlık yaklaşımı, vatandaşları devletin üyesi olarak yaşayan eşit bireyler olarak kabul eder. İlgili yaklaşım vatandaşları, devletlerine vatanseverlik duygusuyla bağlı ve görevlerinin bilincinde homojen bir nüfus olarak kabul eder. Öte yandan komünitercilik, vatandaşları farklı gruplarla bağlantılı üyeler olarak görür. Bu sebeple, tipik bir yirmi birinci yüzyıl devletinde açıkça uygulanabilir bir heterojenliğe sahip olan, uygulanabilir bir vatandaşlık kuramının geliştirilip geliştirilemeyeceği birçok etkene bağlıdır.¹⁸³ Ancak, vatandaşlık hangi bağlamda tanımlanıyor olursa olsun güncel toplumsal hareketler söz konusu olduğunda

---

¹⁸¹ Mehmet Kanatlı, **a.g.e.**, s.128.

¹⁸² Chantal Mouffe, **The Democratic Paradox**, Londra, Verso, 2000, s.4 Akt. Kanatlı, **a.g.e.**, s.129.

¹⁸³ Derek Heater, **a.g.e.**, s.199.

temsiliyetin daraltılması ve sandık ile demokrasi arasında kurulan bağ kavramın fay hatlarını oluşturmaktadır.

5.3.Sandık Demokrasisi ve “%99’uz” Söylemi

Günümüzde demokrasi ve sandık arasındaki ilişki siyasi temsil krizlerinin sıklaşması ile tartışılan bir konu haline gelmiştir. Özellikle gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler başta olmak üzere sandık, demokrasinin en büyük ve hatta neredeyse tek ölçütü kabul edilmektedir. Siyasi iradenin yaptığı işlerin ya da aldığı kararların meşruiyeti sandıktaki oy oranına bağlanmaktadır. Özellikle popülist söylemlerin güçlenmesi sonrasında yapılan düzenlemelerin ya da verilen kararların tartışmasız doğru olduğu argümanı sürekli dile getirilmektedir. Bunun sebebi neoliberal demokrasi anlayışının kazananın her şeyi almaya hakkı olduğu yaklaşımını hegemon söylem haline getirmesidir. Tüm dünyada gözlemlenebilen bir fenomen haline gelen halkın tek temsilcisi olma hali popülizm ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü, sandıktan çıkan sonucun “gerçek halkı” temsil ettiği söylemi, kazanan tarafa oy vermemiş olanların siyasetten tamamen dışlanmasını ve yabancılaşmasını beraberinde getirmektedir. Burada ortaya çıkan açmaz güncel toplumsal hareketlerde sıkça gördüğümüz “%99’uz” sloganının hedef aldığı toplumsal sorundur. Öncelikle **Occupy Wall Street** hareketinde görülen ve devamında Gezi Direnişi’nde de sıkça rastlanan bu slogan halkın %99’unu oluşturarak geri kalan %1’lik kısma karşı direnişi ifade etmektedir. Siyasal ve ekonomik alandaki düzenlemeler sonrası toplumun %99’unun haksızlığa uğradığını ve eşitsizliklerden muzdarip olduğunu belirten bu söylem sandıktan çıkan sonucun sadece %1’lik kısma fayda sağladığını iddia etmektedir. Bu slogan sosyal medya aracılığıyla yayılırken dönemin ABD Başkanı Barack Obama **Occupy** protestolarını “finans sisteminin işleyişinin yarattığı geniş tabanlı hayal kırıklığının sonucu” oluşan marjinal grupların etkinliği olarak nitelendirmiştir.¹⁸⁴ Bu bakımdan neoliberal küreselleşme ile birlikte ekonomik zenginliklerin belirli bir kesim etrafında toplanması ve siyasi iktidarların yaptıkları düzenlemelerin %1’in faydasını gözetmediği inancı güncel toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasındaki temel etken olarak görülmektedir.

¹⁸⁴ Mehmet Atilla Güler, “Kriz ve Yeni Toplumsal Hareketler: İşgal Et Örneği”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 3, Ocak 2015, s.351.

Demokrasi ve vatandaşlık ilişkisi söz konusu olduğunda kişilerin taleplerini yansıtmaya gücü birçok örnekte sınırlı seçenekler arasında yapılacak bir seçim ya da temsil krizi haline gelmektedir. Neoliberal ekonomik sistemi takip eden sosyokültürel düzenlemeler ve piyasalaşma faktörü toplumsal ve siyasal alanı da dönüştürmüştür. Eşitlik, kardeşlik gibi temel ilkeler etrafında örgütlenen Avrupa demokrasisinin tüm dünyaya çeşitli yerel varyasyonlar üzerinden yayılması ve liberal demokrasinin zafer sarhoşluğu da küreselleşme ile yayılan yeni sağ ve muhafazakâr yönetimlerden etkilenmiştir. Sonuç olarak, çoğunluğun verdiği kararın kesin ve tartışmasız bir biçimde nihai karar olarak uygulanması demokrasinin sandık ile özdeşleşmesine sebep olmuştur.

Wendy Brown (1955), ticaretin serbestleştirilmesi, karların artırılması, refah devletinin yıkılması gibi meseleler kadar önemli başka bir kavramın daha altını çizmektedir: yönetilebilirlik. Yönetilebilirlik kavramı Brown'a göre toplumu analiz ederken kullanılması gereken en önemli kavramlardan biridir.¹⁸⁵ Yönetilebilirlik, yönetim uygulamasının rasyonelleşmesi ve piyasalaştırma ilkesi çerçevesinde kamusal çıkarı bireysel çıkarla, dünyayı da saf ekonomik akılla denk tutmaktadır.¹⁸⁶ Bu açıdan neoliberalizmin siyasal eleştirisi ekonomik alanda olduğu gibi siyasal alanda da kontrol edilebilir krizlere yol açmasıdır. Büyük zenginliklerin küçük ve etkin bir zümre elinde toplanması, yoksulluğun yapılaşması, sermayenin saniyeler içerisinde kıtalar aşabilmesi küreselleşme kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Bireyleri özneleştirilen ve atomize eden temel söylemler neoliberalizmin ekonomi politik olarak yaygınlaşmasından itibaren görülmeye başlamıştır. İş hayatına hakim olan güvencesiz çalışma koşulları ve esnek saat uygulamaları sayesinde bireyler barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli yoksullaşma karşısında seçim yapmak zorundadır.

Bu anlamda neoliberal küreselleşme vatandaşlıktan temel eğitimin içeriğine, ekonomik sorunların çözümünden, sağlık politikalarına birçok alanda derin krizler yaratıp bunlara çözümler geliştirmektedir. Siyasal alanın üstyapı tarafından giderek

---

¹⁸⁵ Wendy Brown, "Neoliberalism and The End Of Liberal Democracy", (Çevrimiçi), http://lchc.ucsd.edu/cogn_150/Readings/brown.pdf, 11.12.2018.

¹⁸⁶ Alp Yücel Kaya, "Acele Kamulaştırma: Neoliberal Mülkiyet", **Express**, 2011, Sayı 121, s.38-39.

daraltılması, sosyal ve ekonomik güçlerin depolitizasyonu uğruna vatandaşlığın pasif bir vatandaşlığa evrilmesi sağlanmaktadır.¹⁸⁷ Yavuz Yıldırım'a göre aktif vatandaşlık için bireylerin mekânsal düzlemde kurması gereken bağların genişletilmesi ve yaşadıkları yer ile ilgili söz söyleme yeteneklerinin artırılması gerekmektedir.¹⁸⁸

Yurttaş haklarının bireyler tarafından taşınması dayanışma için uygun biçimler ve diller üretmeye yetenekli toplumsal hareketler vasıtasıyla elde edilmesi, etik ve politik anlama sahip modern yurttaşlığın kendine özgü bir tarafıdır.¹⁸⁹ Güncel toplumsal hareketlere ait yapılması gereken bir diğer analiz 60'ları karakterize eden yaşam tarzına müdahalenin önüne geçilmesi, çevresel duyarlılığın artırılması ve kültürel devrimler, 70'lerde gelişen ve 80 sonrasında yeni sağ ve neoliberal ilkelerin birleşmesiyle oluşan tepki¹⁹⁰ vatandaşlığın güncel yorumunu içermektedir.

Aktif vatandaşlık, bireyin siyasal topluma aidiyetinde en belirleyici öge olarak onun bireysel başarısını, özel yaşamındaki performansını, yani girişim kültürüne uyum derecesini görür. Yeni sağın birinci sınıf vatandaşları devlete yüklenmeden kendi ayakları üzerinde durabilen girişimci bireylerdir. Böylece neo-liberal söylemde “vatandaş”, büyük ölçüde ekonomik-insana indirgenmiş olur.¹⁹¹

Neoliberal küreselleşmenin yücelttiği birey, atomize, önüne çıkan fırsatları değerlendirmesini bilen ve gereken yerlerde doğru riskleri alabilen bir bireydir. Bu durumda bireyin kamusal alanda toplumsal akılla alması gereken kararların yerini ekonomik akılla verdiği, serbest piyasanın gerekliliklerine uygun kararlar esasen ortak faydanın sorgulanmasına yol açan durumları da beraberinde getirmeye başlamıştır.

Kamusal alan, herkesin eşit biçimde, eşit vatandaşlar olarak var olabilmesi gereken düzlemi ifade etmektedir. Ancak neoliberal küreselleşme sonrasında

---

¹⁸⁷ Wendy Brown, “Neoliberalism and The End Of Liberal Democracy”, (Çevrimiçi), http://lchc.ucsd.edu/cogn_150/Readings/brown.pdf, 11.12.2018.

¹⁸⁸ Yavuz Yıldırım, “Neoliberalizme Karşı Demokrasi: Ortak Olanı Yeniden Kurmak İçin Mücadele”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Mart 2018, s.137.

¹⁸⁹ Etienne Balibar, **a.g.e.**, s.57.

¹⁹⁰ Alev Özkazanç, “Biyopolitik Çağda Suç ve Cezalandırma: Denetim Toplumunda Neoliberal Yönetimsellik”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 108, 2007, s.24.

¹⁹¹ Alev Özkazanç, “Toplumsal Vatandaşlık ve Neoliberalizm Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 64, Sayı 1, 2009, s.264.

kamusal alandaki herkes eşit vatandaşlar olarak görülmek yerine tüketiciler olarak görülmeye başlamıştır. 1970 sonrası piyasayı toplumsal örgütlenme karşısında güçlendirecek hukuki ve siyasi düzenlemeler sonucunda vatandaşlığın getirdiği hukuki insan yerine tüketebildiği kadar var olan bireylere bırakmıştır.¹⁹² Küreselleşme, malların, sermayenin, kişilerin veya fikirlerin hiç olmadığı kadar hızlı hareket edebildiği koşulları ifade etmektedir. Bu durum, sadece ekonomik düzenlemeler aracılığıyla ortaya çıkan eşitsizliğin, yoksulluğun ya da işsizliğin tüm dünyada trend olarak yükselmesinin yanında refah devletinin istihdam devletine dönüşmeye başlaması toplumsal yapıların da dönüşümünü beraberinde getirmiştir.¹⁹³

(...) dünyaya yayılan Amerikan merkezli kitle kültürü, dünyanın dört bir yanında insanların tüketim alışkanlıklarını değiştirmekte ve dolayısıyla geleneksel ve yerel tüketim alışkanlıklarını değiştirmekte ve bu alışkanlıklar bu durumdan etkilenmektedir.¹⁹⁴

Neoliberal küreselleşme sonucunda ortaya çıkan birey, farklılarını, tükettiği metalar, kullandığı markalar veya sahip olduğu yaşam biçimi üzerinden tanımlayarak tüketim toplumunun yapıtaşını oluşturmaktadır. Bu durum doğrudan kamusal alanda da etkilerini göstermektedir. Bireylerin eşit vatandaşlar olarak yer aldığı kamusal alan birdenbire tükettiği kadar var olan insanlardan oluşmaya başlamıştır.

Sonuçta, modern dönemde gelişen vatandaşlık imgeleri, tutum ve hak arayışları daha çok ekonomik merkezli oldu. 18. yüzyılda burjuvazi vergi ödeyen ‘mülk sahipleri’ olarak, 19. yüzyılda işçiler ‘üretici güç’ olarak, 20. yüzyılda ise refah hakkını talep eden vatandaşlar ‘tüketiciler’ olarak siyasi temsil talep ettiler. (...) refah devletinde vatandaşlıkla ilgili asıl sorun, bu kurumun devlet ve kapitalist ekonomi gibi sistemlerin birleştirici güçlerine indirgenmesi ve kamusal alanın depolitizasyonu sürecinin yönetsel politikalar ve metalaşma tarafından derinleştirilmesi idi.¹⁹⁵

---

¹⁹² Alp Yücel Kaya, “Michel Foucault’nun Ekonomik Düşünce Tarihi: Liberal ve Neoliberal Yönetim Rasyonalitelerinde Ekonomi Politik” içinde Der. Ercan Eren, Metin Sarfati, **İktisatta Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.235-239.

¹⁹³ Ayşe Buğra, “AKP Döneminde Sosyal Politika ve Vatandaşlık”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 108, 2007, s.145.

¹⁹⁴ Mehmet Güngör, “Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 2, 2017, s.454.

¹⁹⁵ Özkazanç, **a.g.e.**, s.261.

Neoliberal demokrasi anlayışı sayesinde vatandaşların ortak faydasına olan konularda söz söyleyebilme yeteneği kamu düzeninin sağlanması uğruna kolayca sınırlandırılabilen bir hak haline gelmiştir. Kamu düzeni hukuki bir terim olarak görülse de tanımı muğlaktır. Bu kavram her bir somut olayda farklı şekilde tanımlanabilir olması ve işaret ettiği şeyin belirsizliği göz önünde bulundurulduğunda vatandaşların anayasal düzlemde tanımlanan haklarının kolayca kısıtlanabilir hale gelmesi açısından dikkat çekicidir. Genel anlamda kamu düzeni, “bir ülkede yaşayan halkın günlük yaşantısının güvenlik, sağlık, dirlik ve esenlik içinde sürdürülmesi için alınan önlemler ile bu doğrultuda gerekli koşulların sağlanması olarak tanımlanan kavram”dır.¹⁹⁶

Türkiye’de Gezi Direnişi sırasında kamu düzeninin bozulması polis müdahalelerinin, tutuklamaların temel sebebi olarak sunulmuştur. Ya da **Occupy Wall Street** boyunca kamusal alanın işgal edilmesi ana akım medya tarafından doğrudan kamu düzenini bozan bir hareket olarak aktarılmıştır. Meydan hareketleri bu bakımdan, kamusal alanla ilgili bir çelişkiyi somutlaştırmıştır. Bir yandan kamusal çıkarları tanımlamak için sadece özel çıkarlar arasında bir uzlaşma olmaktan ziyade bir tartışma fikri, birbirinden bağımsız ve ilgisiz tartışmalar üzerinden büyük bir değere sahip hale gelmiştir.¹⁹⁷ Teknolojik gelişmeler ve sosyal medya üzerinden örgütlenebilme sonucu yerel sorunların kısa süre içerisinde ulaşım ya da iletişim araçları aracılığıyla yayılması sağlanmıştır.

Tüm olumsuz yanlarına rağmen küreselleşme vatandaşlık ve ortak fayda arasındaki bağlantı açısından olumlu yeni bir özellik güncel toplumsal hareketler aracılığıyla gündeme gelmektedir. Kurulan uluslararası kuruluşlar, yardım ağları ve platformlar sayesinde oluşan bağlar ortak faydaya ilişkin yorumların genişlemesine sebep olmaktadır. Buna örnek olarak 1999 Seattle Dünya Ticaret Örgütü’ndeki görüşmeler sırasında dünya siyasetinde yer almaya başlayan Finans İşlemlerini Yurttaşlara Yardım Edebilmek Amacıyla Vergilendirme Kuruluşu (ATTAC) örgütü verilmektedir. Daha sonra 2001’de Dünya Sosyal Forumu’nun kurucularından biri

---

¹⁹⁶ Ali Özdemir, “‘Kamu Düzeni’ ve ‘Kamu Güvenliği’ Kavramlarına Analitik Bir Yaklaşım: Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkının Sınırlandırılması Örneği”, **International Journal Of Legal Progress**, Cilt 2, Sayı 2, 2016, s.83.

¹⁹⁷ Craig Calhoun, “The Public Sphere in The Field Of Power”, **Social Science History**, Cilt 34, Sayı 3, 2010, 22-23.

haline gelen ATTAC, başka bir küreselleşmenin mümkün olabileceği söylemiyle hareket etmektedir. Kendini neoliberal küreselleşmeye karşı başka bir alternatifin mümkün olabileceği üzerinden tanımlayan bu kuruluş temel amacını “insanlığın ortak mallarının (sağlık, eğitim, su, iklim, biyoçeşitlilik, ...) korunmasını güvence altına alan uluslararası bir statünün sağlanması ve bunun küresel vergiler yoluyla ayrılan finansmana dayalı olması”¹⁹⁸ şeklinde tanımlamaktadır. Küresel vergilendirme, vatandaşların ortak faydası için para transferlerinden belirli oranlarda vergiler alınmasını ifade etmektedir. Buradaki amaç ise vatandaşlar arasındaki eşitsizliğin ve neoliberal küreselleşme sonrası zenginliğin küçük bir zümrede toplanmasının önüne geçilerek ortak faydaya hizmet edebilmektir. Bu açıdan Tobin vergisi ATTAC tarafından küresel kapitalizmin olumsuz çıktıklarına karşı sıkça önerilen bir araçtır.

Küreselleşme süreciyle beraber, sermayenin küresel düzeyde hareketliliği artmıştır. Sermayenin daha hareketli bir hale gelmesi, ulus devletlerin daha fazla yatırım çekebilmek ve sermaye kaçışını engellemek için vergi rekabetine girişmelerine yol açmıştır. Sermaye hareketlerinin vergiye tabi tutulması ile sermaye hareketlerinin yol açtığı istikrarsızlıklar önlenmiş olacak ve kalkınmanın finansmanı için gelir yaratma imkânı doğacaktır.¹⁹⁹

Bu durumda küreselleşme ile birlikte sermayenin birkaç saniye içerisinde serbestçe dolaşabilmesinin ekonomik eşitsizliklerin derinleşmesinin temel sebeplerinden biri olarak kabul edildiği ve bununla savaşılabilmek için küresel çapta bir vergilendirmenin eşitliğe katkı sağlayabileceği belirtilmektedir. Yoksullaşmayla savaşın ve vatandaşların ortak faydasının sermaye karşısında uluslararası alanda gündeme getirilmesi doğrudan küreselleşmenin yarattığı örgütlenme biçimlerinin oluşmasıyla doğru orantılıdır.

---

¹⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. “About ATTAC”, <https://www.attac.org/en/overview>.

¹⁹⁹ Saliha Çakır, A. Kerim Gök, “Tobin Vergisi”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt 49, Sayı 571, 2012, s.82.

SONUÇ

Güncel toplumsal hareketlere ilişkin dünyanın çeşitli coğrafyalarıyla ilgili tespitlerde bulunan Foti Benlisoy, Tunus'ta Muhammed Buazizi'nin kendini ateşe vermesiyle başlayan Arap Baharı sürecinin “devrim” kelimesini sadece Ortadoğu coğrafyasında değil, tüm dünyada siyaset tartışmalarının baş köşesine koyduğunun altını çizmektedir.²⁰⁰

Kapitalizmin krizlerle dolu tarihinde, her bir dönemde ortaya koyulan reçeteler toplumsal fayda için çalışmayı ikincilleştirmiş, kapitalizmin sürekliliği ise her durumda muhafaza edilmeye çalışılmıştır. İçinde yaşadığımız dönemde neoliberal ekonomi politikalarıyla birleşen küreselleşme dalgaları sonucunda Karl Polanyi'nin (1886-1964) *Büyük Dönüşüm*'de altını çizdiği ikili hareket²⁰¹ çerçevesinde toplumun yapısal değişimlere karşı mevzilenmesi kaçınılmazdır. Bu bakımdan neoliberal kapitalizm toplumsal olanı ve kamusal alanı yeniden tanımlayarak siyasi temsilin önünü tıkayan uygulamalar karşısında meydanlarda çok sesliliğin ve toplumsal öfkeyle buluşmasına sebep olmuştur.

Keynesçi dönemin yerini neoliberal kapitalizme bırakması, ekonominin düzenlenebilir ve denetlenebilir olmaktan çıkması ile piyasa dışı olan süreçlerin piyasaya dahil edilmesi toplumsal sınıfların dönüştüğüne dair tartışmaları güçlendirmiştir. Özellikle yeni bir orta sınıfın doğduğu veya yeni bir alt sınıf olan prekaryanın tarih sahnesine çıktığı iddiası bu tezde irdelenen önemli bir konu olmuştur. Bu kavramların yeniliği, sahip oldukları ya da süreç içerisinde kazandıkları iddia edilen özellikler üzerinden tartışılmıştır. Ancak olguları meydana gelmeye devam ettikleri günümüzdeki süreçte kırılmalar üzerinden açıklamak mücadele alanlarının sınıflandırmalar ya da ayırıştırılmalar yoluyla parçalanmasına sebep olmaktadır. Ayrıca, yeni olduğu iddia edilen orta sınıfın sahip olduğu özellikler, sektörel farklılaşmanın artması ya da Fordist üretim biçiminden post-Fordist üretim biçimine geçilmesinin yarattığı yeni iş ya da unvan tanımlarından ileri geldiği görülmüştür. Öte yandan prekaryanın yeni bir sınıf olduğu ve 21. yüzyıl başında gözlemlemeye başladığımız toplumsal hareketlerin ana aktörü olduğu iddiasını

²⁰⁰ Foti Benlisoy, *Fransa ve Yunanistan'dan Arap Devrimi, 'The Occupy' Hareketleri ve Kürt İsyanına – 21. Yüzyılın İlk Devrimci Dalgası*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2012, s.xi.

²⁰¹ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, Çev. Ayşe Buğra, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

savunan akademisyenlerin, bunu desteklemek amacıyla sundukları örneklerin gelişmiş ekonomilerden seçildiği ve bu sebeple evrensel bir sınıfın oluştuğunun söylenmesinin erken bir tahlil olduğu sonucuna varılmıştır.

Prekaryanın, hayal kırıklığı, umutsuzluk ya da güvencesizlik gibi duygu durumlarından bağımsız tanımlanamadığı görülmüştür. Üyeleri olduğu söylenen kişiler ortak bir bilince sahip değildir ve ortak amaçlara ortak yönelimler sergilememektedirler. Küresel bir sorun haline gelen genç işsizliği ve hukuki düzenlemelerle iş hayatının esnek çalışma koşullarıyla örülmesi sonucu ekonominin gündelik hayatı belirleme gücü günbegün artmaktadır. Ancak meydanları dolduran kalabalıkları bir sınıfı temsil etmek zorundaymış gibi bir ön kabulden hareketle 21. yüzyıl toplumsal hareketlerini varlığı bile tartışmalı olan prekaryanın oluşturduğu iddiasında bulunmak temkinli yaklaşılması gereken bir husustur.

Kimlik, günümüz toplumsal hareketlerini anlamakta anahtar bir faktördür. Bourdieu'ya göre, tüketimin kişilere özgüleşmesiyle birlikte temel ihtiyaçlar dışında alışveriş yapmanın kutsandığı yeni bir dönem olan post-Fordizme giriş yapılmıştır.²⁰² Bireylerin tükettikleri metalarla, giydikleriyle ya da dinleyip izledikleriyle tanımlanmaları, kimlik siyasetinin temelinde yatan en önemli faktördür.

Özellikle toplumsal hareketler sahnesine eklenen kültürel hak talepleri ile birlikte düşüldüğünde toplumsal hareketlerin yeniliğine vurgu yapan yaklaşımlar güçlenmiştir. Ancak tez boyunca yapılan analizlerde yeni olduğu belirtilen toplumsal hareketlerin işçi sınıfı hareketlerinden yöntem ve amaç bağlamında ortaklaştığı, hareketlerin yeni olduğunu gösteren kimlik siyaseti, ağ toplumu ya da çokluk gibi kavramların iki kutuplu dünya düzeninin yıkılmasının ve ardından neoliberal kapitalizmin doğrudan sonucu olduğu görülmektedir.

Yeni bir siyasi iletişim biçimi olarak popülist siyasetin yükselişi, söylemsel bir hegemonya oluşturmakla birlikte toplumsal uzlaşının dağılmasına sebep olarak, toplumun siyasete ve yöneticilere yabancılaşmasını sağlamıştır. Bazen küçümseyici bazen de ötekileştirici siyasi söylemin kaynağını oluşturan popülizm, doğrudan sistemi karşısına alan ya da yöneticilerin toplumu karar alma mekanizmalarının

---

²⁰² Bourdieu, a.e., s.39.

dışına iten uygulamalarını eleştirmek için meydanları dolduran kalabalıkları “gerçek olmayan halk” haline getirmiştir. Bunun yanında, neoliberal demokrasi yorumu sandık ile demokrasiyi eşdeğer hale getirmeye başlamıştır. Bu durum popülist siyaset ile birleştiğinde meydanları dolduranların toplumun %99’unu oluşturdukları iddiası meydandakilerin temel söylemi haline gelmiştir. Bu da iktidarın popülizmine karşı, meydanların popülizmini oluşturmuştur. Bireyler, sandıktan çıkan iktidarın aldığı her kararın ya da uygulamaya koyduğu her planın kamusal çikara ve toplumsal uzlaşuya hizmet edeceği yönündeki inancı kaybetmeye başlamıştır.

Kısaca bu çalışmanın vardığı sonuç şudur: 21. yüzyıla girerken yaşamaya başladığımız ve hala devam eden toplumsal hareketler, neoliberal kapitalizm ve küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan sosyoekonomik gelişmelerden bağımsız düşünülmemelidir. Kapitalizmin tarihi krizlerle doludur ve her kriz döneminde kapitalizmin devamlılığı için yeni reçeteler ortaya koyulmuştur. Ancak, içinde geliştiği tarihsel koşullara bağılı olarak direnişler de bu reçetelere karşı yeniden üretilmektedir. Bu bakımdan ortaya çıkan toplumsal hareketler incelenirken gününün koşullarına bağılı olarak çok yönlü analizler sunulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akça, İsmet: “Türkiye’de Darbeler, Kapitalizm ve Demokrasi(siz)lik”, **Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları**, yay. Haz. Bülent Bilmez, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2013.
- Akgöz, Görkem, A. Topal: “Adam Hanieh ile Orta Doğu Ayaklanmalarının Ekonomi Politigi Üzerine Söyleşi”, **Praksis**, Sayı 34, 2014, s.121-133.
- Arendt, Hannah: **Devrim Üzerine**, Çev. Onur Eylül Kara, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Arrighi, Giovanni v.d.: **Sistem Karşıtı Hareketler**, Çev. B. Somay, S. Gökmen, C. Kanat, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.
- Arslan, Zerrin: “Geçmişten Bugüne Eleştirel Bir Orta Sınıf Değerlendirmesi”, **Toplum ve Demokrasi**, Cilt 6, Sayı 13-14, 2012, s.55-92.
- Atay, Burak: “1973 Stagflasyon Krizi”, (Çevrimiçi), <https://ekonomikultur.wordpress.com/2016/02/17/1973-stagflasyon-krizi/>, 21.11.2018.
- Atvur, Senem: “21. Yüzyılda Toplumsal Hareketler”, **Praksis**, Sayı 34, 2014, s.13-39.
- Aytaç, Ahmet Murat: “İmparatorluk: Bir Manifesto Çağrısı”, **SBF Tartışma Metinleri**, Sayı 48, Haziran 2002, s.1-21.
- Bali, Rifat N.: **Tarz-ı Hayat’tan Life Style’a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

- Balibar, Etienne: **Yurttaşlık**, Çev. Murat Erşen, İstanbul, Monokl Yayınları, 2016.
- Baudrillard, Jean: **Tüketim Toplumu**, Çev. Ferda Keskin ve Hatice Deliceçaylı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Bauman, Zygmunt: **Küreselleşme**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Bayat, Asef: “Revolution In Bad Times”, (Çevrimiçi), <https://newleftreview.org/II/80/asef-bayat-revolution-in-bad-times>, 30.11.2018.
- Benlisoy, Foti: **Fransa ve Yunanistan’dan Arap Devrimi, ‘The Occupy’ Hareketleri ve Kürt İsyanına – 21. Yüzyılın İlk Devrimci Dalgası**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2012.
- Bora, Tanıl, v.d.: **Boşuna Mı Okuduk?: Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Bora, Tanıl: “68: İkinci Eleme”, (Çevrimiçi), http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3244/68-ikinci-eleme#.W_U8VzgzaUk, 21.11.2018.
- Bourdieu, Pierre: **Karşı Ateşler**, Çev. Sertaç Canbolat, İstanbul, Sel Yayınları, 2017.
- Bourdieu, Pierre: “The Essence of Neoliberalism”, (Çevrimiçi) <https://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>, 10.12.2018.
- Bourdieu, Pierre: **Choses Dites**, Paris, Minuit, 1987.
- Brown, Wendy: “Neoliberalism and The End Of Liberal Democracy”, (Çevrimiçi), http://lchc.ucsd.edu/cogn_150/Readings/brown.pdf, 11.12.2018.

- Buğra, Ayşe: “AKP Döneminde Sosyal Politika ve Vatandaşlık”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 108, 2007, s.143-166.
- Burris, Val: “The Discovery of The New Middle Class”, **Theory and Society**, Cilt 15, Sayı 3, 1986, s. 317-349.
- Calhoun, Craig: “The Public Sphere in The Field Of Power”, **Social Science History**, Cilt 34, Sayı 3, 2010, s.301-335.
- Callinicos, Alex,C. Harman: **Neoliberalizm ve Sınıf: İşçi Sınıfı Değişti Mi?**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006.
- Castells, Manuel: **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür 2. Cilt Kimliğin Gücü**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Canry, Philip: “Globalization and the Changing Logic of Collective Action”, **International Organisation**, Cilt 49, Sayı 4, 1995, s. 595-625.
- Çakır, Gencer: “Prekaryayı Nasıl Okumalı?”, (Çevrimiçi), <http://sendika62.org/2015/09/prekaryayi-nasil-okumali-gencer-cakir-293804/>, 21.11.2018.
- Çakır, Saliha, A. Kerim Gök: “Tobin Vergisi”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt 49, Sayı 571, 2012, s.81-93.
- Çayır, Kenan: **Yeni Sosyal Hareketler**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2016.
- Çetinkaya, Y. Doğan (der.): **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Çetinkaya, Y. Doğan (der.): **Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

- Çetinkaya, Y. Doğan: “Sendikal Harekette ‘Yeni’ Arayışlar”, **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü Bülteni**, Sayı 5, 2016, s.32-39.
- Çetinkaya, Y. Doğan: “Yunanistan’da Toplumsal Hareketler ve Kolektif Deneyimler (2009-2015) Sosyal Mutfaklar, Sosyal Klinikler ve Zaman Bankaları”, **Birikim**, Sayı: 321, Ocak 2016, s.39-48.
- Çopuroğlu, Y. C.,B. Narin Çetin: “Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye’deki Küreselleşme Karşıtı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt 13, No 1, 2010.
- Dahrendorf, Ralph: **Class and Class Conflict in an Industrial Society**, Stanford, Stanford University Press, 1959.
- Demirkaya, Elif: “Nedir Bu Prekarite?”, (Çevrimiçi), <https://bianet.org/biamag/toplum/155726-nedir-bu-prekarite>, 21.11.2018.
- Demirtaş, Erdem: **Ortadoğu’da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul, Metis Yayınları, 2013.
- Dirlik, Arif: “Globalization, Indigenism, Social Movements and The Politics of Place” **Localities**, Cilt 1, 2011, s.47-90.
- Doğan, Ali Ekber: “21. Yüzyılda İsyen Hareketlerinin Tarihselliği: Neoliberal Çitleme Dalgası, Müşterekler ve Yeni Kamu Uzamı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, **Praksis**, Sayı 34, 2014, s.57-81.
- Draper, Hal: **Karl Marx’s Theory of Revolution Volume II: The Politics of Social Classes**, New York, Monthly Review Press, 1978.

- Eagleton, Terry: **Marx Neden Haklıydı?**, Çev. Oya Köymen, İstanbul, Yordam Kitap, 2011.
- Edgell, Stephen: **Sınıf**, Çev. Didem Özyiğit, Ankara, Dost Yayınları, 1998.
- Eğilmez, Mahfi: “Prekarya Nedir, Gelişme Yolundaki Ülkelerde Ötesi Var mı?”, (Çevrimiçi), <http://www.mahfiegilmez.com/2018/01/proletarya-prekarya-ve-otesi.html>, 21.11.2018.
- Emek Atölyesi: “Prekarya, Esneklik ve İşçileşme”, (Çevrimiçi), <http://emekatolyesi.org/Dosya-Yazisi/prekarya-esneklik-ve-iscilesme>, 21.11.2018.
- Ercan, Fuat, Şebnem Oğuz: “Rethinking Anti-Neoliberal Strategies Through The Perspective of Value Theory: Insights From The Turkish Case”, **Science and Society**, Cilt 47, Sayı 2, Nisan 2007, s.173-202.
- Erhan, Çağrı: “«Avrupa'nın İntiharı» ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 51, Sayı 1, 1996.
- Falk, Richard: **Yırtıcı Küreselleşme**, Çev. Ali Çaksu, İstanbul, Küre Yayınları, 2001.
- Fırat, Begüm Özden: “Küresel Hareket Döngüleri ve Müsterekleştirme Hareketleri”, (Çevrimiçi), <https://musterekler.sehak.org/2018/09/16/kuresel-hareket-donguleri-ve-mustereklestirme-hareketleri-begum-ozden-firat/>, 30.11.2018.
- Filho, Alfredo Saad: “Brezilya'da Ekonomik Kalkınma, Toplumsal Değişim ve Siyasi Protesto: İthal İkamecilikten 2013 Temmuz'una”, **Praksis**, Sayı 34, 2014, s.83-106.

- Forgacs, David: **Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935**, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010.
- Fukuyama, Francis: **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2016.
- Gamble, Andrew: “Neo-liberalism”, **Capital & Class**, Cilt 25, Sayı 3, 2016, s. 127-134.
- George, Susan: “A Short History of Neoliberalism” (Çevrimiçi), <https://www.tni.org/en/article/short-history-neoliberalism/>, 08.10.2017.
- Giddens, Antony: **The Class Structure of the Advanced Societies**, Londra, Hutchinson, 1979.
- Göker, Gamze: “İnternetin Yeni Toplumsal Hareketlere Etkisi”, **inet-tr’09 XVI. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildirileri**, Aralık 2009, s.115-119.
- Gramsci, Antonio: **Hapishane Defterleri**, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul, Belge Yayınları, 2014.
- Güler, Mehmet Atilla: “Kriz ve Yeni Toplumsal Hareketler: İşgal Et Örneği”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 3, Ocak 2015, s.330-362.
- Güngör, Mehmet: “Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 2, 2017, s.438-464.
- Habermas, Jürgen: **Kamusal Alan**, Çev. Meral Özbek, İstanbul, Hil Yayınları, 2004.
- Hardt, Micheal, A. Negri: **Çokluk**, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000.

- Hardt, Micheal, A. Negri: **İmparatorluk**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Harvey, David: **Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru**, Çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.
- Harvey, David: **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, Çev. Aylin Onacak, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2015.
- Harvey, David: **Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory of Uneven Geographical Development**, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2005.
- Harvey, David: **Umut Mekanları**, Çev. Zeynep Gambetti, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.
- Heater, Derek: **A History of Education For Citizenship**, London, Routledge Falmer, 2004.
- Kadak, Şelale: “60 Masa 15 Dakikada Bir Doldu Doldu Boşaldı”, (Çevrimiçi), <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kadak/2012/11/16/60-masa-15-dakikada-bir-doldu-doldu-bosaldi>, 21.11.2018.
- Kanatlı, Mehmet: “Chantal Mouffe’un Radikal Demokrasi Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **TESAM Akademi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2014, s.115-136.
- Kaya, Alp Yücel: “Michel Foucault’nun Ekonomik Düşünce Tarihi: Liberal ve Neoliberal Yönetim Rasyonalitelerinde Ekonomi Politik”, **İktisatta Yeni Yaklaşımlar**, der. Ercan Eren, Metin Sarfati, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

- Kaya, Alp Yücel: “Acele Kamulaştırma: Neoliberal Mülkiyet”, **Express Dergisi**, Sayı 121, 2011, s.38-39.
- Kingsbury, Donald: “Populism as Post-Politics: Ernesto Laclau, Hegemony and the Limits of Democracy”, **Radical Philosophy Review**, 2015, s.1-23.
- Klein, Naomi, Ö. Gökmen: “Müşterek Olanı Yeniden Ele Geçirmek”, (Çevrimiçi), <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2901/musterek-olani-yeniden-ele-gecirmek#.XAV7J9szbIU>, 03.12.2018.
- Kolay, Hale: “Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları”, **EMO Kadın Bülteni**, Sayı 3, Nisan 2015, s.5-11.
- Kumlu, Seray: “Neoliberal Çağda İşçi Sınıfının Konumu ve Sınıf Hareketi: 4/C ve Tekel Direnişi Örneği”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.
- Kuryel, Aylin, B. Özden Fırat: **Küresel Ayaklanmalar Çağında Direniş ve Estetik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Laclau, Ernesto: **Emancipations**, London, Verso, 1996.
- Laclau, Ernesto: **Popülist Akıl Üzerine**, Çev. Nur Betül Çelik, Ankara, Epos Yayınları, 2007.
- Laçiner, Ömer: “Bir Aydınlanma ve Aydın Hareketi Olarak ’68”, **Birikim**, Mayıs 1998, Sayı 109, Çevrimiçi, http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3243/bir-aydinlanma-ve-aydin-hareketi-olarak-68#.W_U8-zgzaUk, 21.11.2018.
- Le Bon, Gustave: **Kitleler Psikolojisi**, Çev. Hasan İlhan, İstanbul, Alter Yayınları, 2000.

- Lewitt, Kari Polanyi: “Bir Kalkınma İktisatçısı Olarak Karl Polanyi”, **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar**, der. Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 63-88.
- Marcos, Subcomandante: **Sözümüz Silahımızdır**, Çev. Ebru Erek, Aynur Aslan, İstanbul, Bakış Yayınları, 2001.
- Melucci, Alberto: “A Strange Kind of Newness: What is New in New Social Movements”, der. E. Larana, H. Jonston, **New Social Movements: From Ideology to Identity**, Philadelphia, Temple University Press, 1994.
- Mouffe, Chantal: “Populists Are On The Rise But This Can Be A Moment For Progressives Too”, (Çevrimiçi) <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/sep/10/populists-rise-progressives-radical-right>, 09.12.2018.
- Mouffe, Chantal: **The Democratic Paradox**, Londra, Verso, 2000.
- Müller, Jan Werner: **Popülizm Nedir?**, Çev. Onur Yıldız, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Nalbant, Fatma: “Türkiye’de Vatandaşlık Anlayışının Gelişimi”, **III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi – Bildiriler Kitabı I**, 2012, s.79-93.
- Oğuz, Şebnem: “Türkiye’de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Otoriter Devletin İnşası”, **Türk Tabipleri Birliği: Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Cilt 12, Sayı 45-46, Temmuz Aralık 2012, s.1-15.
- Oğuz, Şebnem: “Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan ‘Prekaryaya’ mı?”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 35, Sayı 271, 2011, s. 7-24.

- Olgun, Hülya Biçer: “Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennett’in Kamusal Alan Yaklaşımları”, **Sosyolojik Düşün**, Cilt 2, Sayı 1, 2017, s.45-54.
- Oran, Serter: “Modern Zamanların Tutunamayanları Prekarya: Sınıf Mı, Sınıftan Kaçış Mı?”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 70, Sayı 1, s. 237-247.
- Örmeci, Ozan: “Küçük Burjuvazi veya Yeni Orta Sınıfa Marksist Bakış Açıları”, (Çevrimiçi), <http://ydemokrat.blogspot.com/2011/04/kucuk-burjuvazi-veya-yeni-orta-sinifa.html>, 21.11.2018.
- Özbek, Meral: **Kamusal Alan**, İstanbul, Hil Yayınları, 2015.
- Özdemir, Ali: “”Kamu Düzeni” ve “Kamu Güvenliği” Kavramlarına Analitik Bir Yaklaşım: Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkının Sınırlandırılması Örneği”, **International Journal Of Legal Progress**, Cilt 2, Sayı 2, 2016, s.78-115.
- Özen, Hayriye: “Meydan Hareketleri: “Eski” ve “Yeni” Toplumsal Hareketler”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 39, Sayı 2, s.11-40.
- Özkazanç, Alev: “Toplumsal Vatandaşlık ve Neoliberalizm Sorunu” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 64, No.1, 2009, 247-274.
- Özkazanç, Alev: “Biyo-politik Çağda Suç ve Cezalandırma: Denetim Toplumunda Neoliberal Yönetimsellik”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 108, 2007, s.15-51.
- Özkul, Barış: “Prekarya ve Sosyalistler”, (Çevrimiçi), http://www.birikimdergisi.com/haftalik/1334/prekarya-ve-sosyalistler#.W_VOaDgzaUk, 21.11.2018.

- Polanyi, Karl: **Büyük Dönüşüm**, Çev. Ayşe Buğra, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Sennett, Richard: **Kamusal İnsanın Çöküşü**, Çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Sennett, Richard: **The Culture of the New Capitalism**, New Have, Yale University Press, 2007.
- Standing, Guy: “Popülizmin Yükselişini Körükleyen Yeni Küresel Sınıf ‘Prekarya’ ile Tanışın”, Çevrimiçi, <http://ayrintidergi.com.tr/populizmin-yukselisini-korukleyen-yeni-kuresel-sinif-prekarya-ile-tanisin/>, 21.11.2018.
- Standing, Guy: **Prekarya Bildirgesi: Hakların Kısılmasından Yurttaşlığa**, Çev. Senem Demiralp, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Standing, Guy: **Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf**, Çev. Ergin Bulut, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Steger, Manfred B.: **Küreselleşme**, Çev. Abdullah Ersoy, Ankara, Dost Yayınları, 2013.
- Touraine, Alain: **Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma**, Çev. Olcay Kural, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Turhan, Mehmet: “Çoğunluk İlkesi”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı 4, 1988, s.45-85.
- Tuvana Gülcan, v.d.: “Küreselleşme Karşıtı Hareketin Geleceği”, (Çevrimiçi), <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2904/kuresellesme-karsiti-hareketin-gelecegi#.XAWETNsZbIU>, 03.12.2018.

- Ünal, Ahmet Zeki: **Toplumda Tabakalaşma ve Hareketlilik: Olgular, Kavramlar, Kurumlar**, Ankara, Atıf Yayınları, 2018.
- Vanden, Harry E: “Social Movements, Hegemony, and New Forms of Resistance.” **Latin American Perspectives**, Cilt 34, Sayı 2, 2007, s.17-30.
- Vatansever, Aslı: “Prekarya Geceleri: 21. Yüzyıl Dünyasında Geleceği Olmayan Beyaz Yakalılıkların Rüyası”, **LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2013, s. 1-20.
- Vatansever, Aslı, M. Gezici Yalçın: **Ne Ders Olsa Veririz: Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Virilio, Paul: “Un monde surexposé: Fin de l’histoire, ou fin de la géographie?”, (Çevrimiçi), <https://www.monde-diplomatique.fr/1997/08/VIRILIO/4878>, 10.12.2018.
- Went, Robert: **Küreselleşme: Neoliberal İddialar Radikal Yanıtlar**, Çev. Emrah Dinç, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 2001.
- Wright, Erik Olin: “The Shadow of Exploitation in Weber’s Class Analysis”, **American Sociological Review**, Cilt 67, Sayı 6, 2002, s. 832-853.
- Wright, Erik Olin: **Sınıflar**, Çev. Selma Toral, İstanbul, Notabene Yayınları, 2016.
- Yavuz, Bülent: “Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1-2, 2009, s.283-302.
- Yıldırım, Cengizhan: “Orta Sınıf Analizleri: Teorik Bir Yaklaşım”, **Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2017, s. 171-189.

Yıldırım, Yavuz: “Neoliberalizme Karşı Demokrasi: Ortak Olanı Yeniden Kurmak İçin Mücadele”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Mart 2018, s.123-142.

Zizek, Slavoj: “Against the Populist Temptation”, **Critical Inquiry**, Cilt 32, Sayı 3, 2006, s.551-574.

“About ATTAC”, (Çevrimiçi), <https://www.attac.org/en/overview>, 10.12.2018.

“Müşterek”, (Çevrimiçi), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelimeme=M%C3%9C%C5%9ETEREK, 30.11.2018.

“Populist”, (Çevrimiçi), <https://www.etymonline.com/word/populist>, 29.09.2018.

“Precarious”, (Çevrimiçi), <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%Bck/ingilizce/precariou..>, 16.10.2018.

“Precarious”, (Çevrimiçi), <https://en.oxforddictionaries.com/definition/precariou..>, 23.06.2018.